

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਭਾਦੋਂ-ਅੱਸੂ, ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੫੧

ਸਤੰਬਰ 2019

ਜਿਲਦ ੬੩

ਅੰਕ ੬

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ
ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਸੰਪਾਦਕ
ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ

ਚੰਦਾ

(ਦੇਸ਼)

ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ

▼ ੫

ਸਾਲਾਨਾ

▼ ੫੦

ਪੰਜ ਸਾਲ

▼ ੨੫੦

ਲਾਈਫ

▼ ੫੦੦

(ਵਿਦੇਸ਼)

ਸਾਲਾਨਾ

▼ ੧੨੫੦

ਪੰਜ ਸਾਲ

▼ ੫੦੦੦

ਲਾਈਫ

▼ ੧੦੦੦੦

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

Dharam Parchar Committee

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ)

(S.G.P.C.)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Sri Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.net

e-mail : gurmatparkashmonthly@gmail.com,

gyan_gurmat@yahoo.com

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

Approved for School libraries by the Director of Public Instructions Punjab

Vide Circular No. 4580-2/25-58-B-49154 Dated Oct. 1958

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ		੬
ਸੰਪਾਦਕੀ		੭
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ	-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ	੯
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ	-ਪੰਡਿਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ	੧੫
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ:		
ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ	-ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾਸਿੰਘਾ	੨੨
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ੧੯	-ਡਾ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ	੩੨
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ		
'ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ' ਦਾ ਸਰੂਪ	-ਡਾ. ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ	੩੭
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਹਿਮਾ	-ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ	੫੦
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ ਦੀ		
ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਮਾਨਵੀ ਸੰਵੇਦਨਾ	-ਡਾ. ਚਮਕੌਰ ਸਿੰਘ	੫੬
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਮੁਨਾਫ਼ਾਖੋਰੀ	-ਡਾ. ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ	੬੦
ਅਕਾਲ ਦਰਸ਼ਨ	-ਸ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ.	੬੪
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ	-ਐਡਵੋਕੇਟ ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪੰਨਵਾਂ	੬੭
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ		
ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਸਮਾਜ ਪਰਿਵਰਤਕ ਵਜੋਂ ਭੂਮਿਕਾ	-ਡਾ. ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ ਪੰਨਵਾਂ	੭੯
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ		
ਅੰਦਰ ਆਤਮ ਸੰਜਮ ਦਾ ਤੱਤ. . .	-ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ	੮੫
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਸਿਹਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ	-ਡਾ. ਸ਼ਿਆਮ ਸੁੰਦਰ ਦੀਪਤੀ	੯੪
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ		
ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ	-ਗਿ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ	੧੦੦
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ		
ਅਜੋਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ	-ਡਾ. ਮੁਹੱਬਤ ਸਿੰਘ	੧੦੭
ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ		
ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ	-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਾਸੂ	੧੧੬

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ 'ਕਿਰਤ' ਬਾਰੇ ਉਪਦੇਸ਼. . .	-ਡਾ. ਗੁਰਤੇਜ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ	੧੨੦
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ	-ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ	੧੩੦
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ	-ਡਾ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	੧੩੮
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਤਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ	-ਸ. ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀਤ	੧੪੫
ਨੀਲ ਬਸਤ੍ਰ ਲੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਰੇ	-ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ	੧੫੩
ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ	-ਸ. ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ.	੧੫੭
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ	-ਡਾ. ਤੇਜਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ	੧੬੧
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ	-ਡਾ. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ	੧੬੯
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਸਿਧਾਂਤ	-ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ	੧੭੫
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ	-ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਂਤ	੧੮੪
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	-ਸ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ	੧੮੯
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਅਜੋਕਾ ਯੁੱਗ	-ਸ. ਵਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤਿਹਾੜਾ	੧੯੨
ਕਲਿ ਤਾਰਣਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਆਇਆ (ਪੁਸਤਕ ਰੀਵਿਊ)	-ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ	੧੯੫
ਕਿਸ ਦੇ ਨੇ ਓਹ ਨੈਣ? (ਕਵਿਤਾ)	-ਗਿ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਆਸੀ ਕਲਾਂ	੧੯੯
ਮਹਿਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ	੨੦੦
ਦੀਦਾਰ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਅਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	੨੦੧
ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰ ਸਾਂਝਾ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ (ਕਵਿਤਾ)	-ਗਿਆਨੀ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜਾਚਕ	੨੦੨
ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲਾ ਗੁਰਪੁਰਬ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ	੨੦੩
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ		੨੦੪
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ		੨੦੮

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

ਅਸੁਨਿ ਪ੍ਰੇਮ ਉਮਾਹੜਾ ਕਿਉ ਮਿਲੀਐ ਹਰਿ ਜਾਇ॥
 ਮਨਿ ਤਨਿ ਪਿਆਸ ਦਰਸਨ ਘਣੀ ਕੋਈ ਆਣਿ ਮਿਲਾਵੈ ਮਾਇ॥
 ਸੰਤ ਸਹਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਕੇ ਹਉ ਤਿਨ ਕੈ ਲਾਗਾ ਪਾਇ॥
 ਵਿਣੁ ਪ੍ਰਭ ਕਿਉ ਸੁਖੁ ਪਾਈਐ ਦੂਜੀ ਨਾਹੀ ਜਾਇ॥
 ਜਿੰਨੀ ਚਾਖਿਆ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸੁ ਸੇ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਰਹੇ ਆਘਾਇ॥
 ਆਪੁ ਤਿਆਗਿ ਬਿਨਤੀ ਕਰਹਿ ਲੇਹੁ ਪ੍ਰਭੁ ਲੜਿ ਲਾਇ॥
 ਜੋ ਹਰਿ ਕੰਤਿ ਮਿਲਾਈਆ ਸਿ ਵਿਛੁੜਿ ਕਤਹਿ ਨ ਜਾਇ॥
 ਪ੍ਰਭ ਵਿਣੁ ਦੂਜਾ ਕੋ ਨਹੀ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਸਰਣਾਇ॥
 ਅਸੁ ਸੁਖੀ ਵਸੰਦੀਆ ਜਿਨਾ ਮਇਆ ਹਰਿ ਰਾਇ॥੮॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੪)

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ 'ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਂਝ' ਦੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਉੜੀ ਦੁਆਰਾ ਅੱਸੂ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਬਹਾਰ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਏ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਤਾਂਘ ਤੇ ਇਸ ਆਤਮਿਕ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਸੁਖ ਅਨੰਦ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੱਸੂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਦਰੋਂ ਦੇ ਗੁੰਮੇ ਤੇ ਹੁੰਮਸ ਦਾ ਅਣਚਾਹਿਆ ਅਸਰ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਉਛਾਲਾ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ 'ਚ ਉਪਜਿਆ ਹੈ, ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਤਾਂਘ ਉਪਜੀ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ-ਕਿਵੇਂ ਮਿਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਮਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਅਰਥਾਤ ਸਮੁੱਚੇ ਇਨਸਾਨੀ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਦੀ ਤ੍ਰੇਹ ਡੂੰਘੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਹੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ! ਕੋਈ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਮਿਲਾ ਦੇਵੇ! ਸੰਤ ਭਾਵ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹਾਸਲ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਰੂਹਾਨੀ ਜੀਊੜੇ ਕੋਲ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਬਹਾਰ ਤੇ ਰਸੀਲੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਲਾਭ ਲੈਂਦੀ ਹੋਈ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਹਾਂ! ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਿਆਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸੁਖ ਅਨੰਦ ਲੱਭਣ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਵੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਰਸ ਚੱਖ ਲਿਆ ਹੈ ਉਹ ਰੱਜ ਗਏ। ਉਹ ਆਪਾ-ਭਾਵ ਛੱਡ ਕੇ ਇਹੀ ਅਰਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਮਾਲਕ ਜੀਓ, ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਾਮਨ ਨਾਲ ਲਾ ਲਵੋ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਪਿਆਰਾ ਸੱਜਣ ਪਤੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮੁੜ ਉਸ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਵਿਛੋੜਾ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਡੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਲਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੂਸਰਾ ਸਹਾਈ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਇਸ ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਮਾਲਕ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਹਾਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਹਰੀ ਰੂਪੀ ਰਾਜੇ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਅੱਸੂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਸੁਖੀ ਵਸੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸੰਪਾਦਕੀ...

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰੁਹਾਨੀ ਉਪਦੇਸ਼

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰੁਹਾਨੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਨਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਸਦੀਵ-ਕਾਲੀ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਹਨ। ਇਹ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰ-ਸਵਾਰ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਚਿਆਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਘਾਤਤ ਵਾਲੇ ਦੈਵੀ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਚਿਆਰ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ (ਗੁਰਮੁਖ) ਸਤ, ਸੰਤੋਖ, ਦਯਾ, ਧਰਮ, ਧੀਰਜ, ਨੇਕੀ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਆਦਿ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਇਹ ਧਰਤੀ ਸਾਜੀ ਹੀ ਉਕਤ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਗਤ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਧਾਰਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਾਜਿਆ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖ 'ਗੁਰਮੁਖ' ਹੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਰਾਜ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਇਹ ਵਡਿਆਈ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਹਿਰਦੇ ਵਾਲਾ ਇਸ ਘਰ ਦੀ ਅਜਮਤ ਵੇਖ-ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਾਗ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਚੀਨ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਯੂਕ੍ਰੇਨ ਦੇ ਚਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ, ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਬੈਠ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਿਆ, ਗੁਰੂ ਦਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਹੜੇ ਦੀ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ, ਸਦਭਾਵਨਾ ਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਨੇ ਇੰਨਾ ਕਾਇਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਦੀ ਚਾਹਤ ਅਤੇ ਤਾਂਘ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ ਦੇ ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਜਗਿਆਸਾ ਪੂਰਤੀ ਕੀਤੀ, ਨਿੱਤ ਦੀ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਮਰਯਾਦਾ ਵੇਖੀ। ਅਖੀਰ ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨਿਰੋਈ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਤੋਂ ਇੰਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਕਿ ਚਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦੀ ਰੁਹਾਨੀ ਮਹਿਕ ਦਾ ਹੀ ਸਦਕਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਮਨੁੱਖ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਜਿਸ ਵੀ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ, ਇੰਜੀਨੀਅਰ, ਵਕੀਲ, ਵਪਾਰੀ ਆਦਿ; ਜਿਸ ਵੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਉਪਜੀਵਕਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਰਉਪਕਾਰ ਲਈ ਵਰਤੇਗਾ। ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਤ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਬੇਸ਼ੱਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਦਿ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰੇਕ ਸਰੋਕਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ

ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸੋਧ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸੋਧ ਲੈ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਦੇਸ਼-ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਅੰਦਰ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਨੈਤਿਕ ਪੱਧਰ ਕਾਰਨ ਅੱਜ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਮੁਨਾਫ਼ਾਖੋਰੀ ਕਾਰਨ ਖਾਧ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਾਵਟ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਹਤ ਨਾਲ ਖ਼ਿਲਵਾੜ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫਿਰਕੂ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਕਾਰਨ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਵਧ ਰਹੀ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਝੋਕਣ ਲਈ ਪੱਥਾਂ ਭਾਰ ਹੋਈ ਪਈ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਅੱਜ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਧਾਰਾ ੩੭੦ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਕੁਝ ਅਸਭਿਅਕ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਬੇਹੂਦਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਪਰ ਭਾਰੀ ਕਲੰਕ ਹੈ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੋਖਲਾ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ। ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਝੂਠੀ ਆੜ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਖ਼ਿਲਵਾੜ ਕਾਰਨ ਵਧ ਰਹੀ ਆਲਮੀ ਤਪਸ਼, ਵਿਗੜ ਰਿਹਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸੰਤੁਲਨ, ਨੀਵੇਂ ਜਾ ਰਹੇ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੱਧਰ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਰਸਾਤਲ ਵੱਲ ਲਿਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਂ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਡਿੱਗ ਚੁੱਕੇ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਪੱਧਰ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਸਰਬੋਤਮ ਜੂਨੀ ਹੋਣ ਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਸਵਾਲੀਆ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਅਲਾਮਤਾਂ ਉੱਪਰ ਨਿਜਾਤ ਸਿਰਫ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਪਣਾਉਂਦਿਆਂ ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ, ਸੰਤੋਖ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕੇਗੀ।

ਹਥਲੇ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪੁੰਦਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਛਹਿਬਰ ਨਾਲ ਨਿਖਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਦਿ ਪੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਜਿਵੇਂ— ਮੁਨਾਫ਼ਾਖੋਰੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ, ਕਿਰਤ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ, ਸਿਹਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ, ਅਜੋਕਾ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਮਨੁੱਖੀ ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵ, ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ, ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਆਦਿ ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲੇਖ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਾਵਿ-ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਅਨੁਭਵੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਅਤੇ ਵਡਿਆਈ ਨਾਲ ਸਰਸਾਰ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅੰਕ ਪਸੰਦ ਆਵੇਗਾ।

ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ

+੯੧੯੯੧੪੪੧੯੪੮੪

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੌਂਗਰ*

ਇਸ ਪ੍ਰਿਥਵੀ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਹੈ ਉਦੋਂ ਹੀ ਇੱਥੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨਕਲਾਬ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਪ੍ਰਿਥਵੀ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਇਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਤੇ ਸੀਮਤ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਪੀਰ-ਪੈਗੰਬਰ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਘੇਰੇ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਮੁਕੰਮਲ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਕਾਇਆ-ਕਲਪ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇੰਨੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਗੁਰੂ, ਪੀਰ-ਪੈਗੰਬਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇੰਨਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਠੀਕ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਬਾਬਾ ਦੇਖੈ ਧਿਆਨੁ ਧਰਿ ਜਲਤੀ ਸਭਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਿਸਿ ਆਈ।

ਬਾਬੁ ਗੁਰੂ ਗੁਬਾਰੁ ਹੈ ਹੈ ਹੈ ਕਰਦੀ ਸੁਣੀ ਲੁਕਾਈ।

ਬਾਬੇ ਭੇਖ ਬਣਾਇਆ ਉਦਾਸੀ ਕੀ ਰੀਤਿ ਚਲਾਈ।

ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ॥

(ਵਾਰ ੧:੨੪)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਗਤ ਦੇ ਉਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਨਵੀਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨੁਕਤਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਾਧਨਾ, ਭੇਖਾਂ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਗੁੱਥੀ ਇੰਨੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਧਰਮ ਸਿਰਫ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਉਚ-ਨੀਚ ਅਤੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੯੧੫੮੦੫੧੦੦

ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸਲਾਮੀ ਰਾਜ ਨੇ ਹਾਲਾਤ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਾਖੰਡੀ ਤੇ ਦੰਭੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਜ਼ੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਜੋਗੀ ਤਿੰਨੇ ਵਰਗ ਸਮਾਜ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਸਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮ-ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਾ ਕੇ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੀ ਲੋਕ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜੁਲਮ ਅਤੇ ਤਸੱਦਦ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ:

-ਕਾਦੀ ਕੂੜ ਬੋਲਿ ਮਲੁ ਖਾਇ॥

ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਨਾਵੈ ਜੀਆ ਘਾਇ॥

ਜੋਗੀ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣੈ ਅੰਧੁ॥

ਤੀਨੇ ਓਜਾੜੇ ਕਾ ਬੰਧੁ॥

(ਪੰਨਾ ੬੬੨)

-ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ॥

ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਬੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚਤਿਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੫)

ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਉੱਤੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਣ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿੰਨੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ, ਡੂੰਘਾਈ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸੱਚ ਧਰਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਭੇਦਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਿਚਰੇ ਹਨ:

ਆਪਿ ਨਰਾਇਣੁ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਗ ਮਹਿ ਪਰਵਰਿਯਉ॥

ਨਿਰੰਕਾਰਿ ਆਕਾਰੁ ਜੋਤਿ ਜਗ ਮੰਡਲਿ ਕਰਿਯਉ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੯੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਰਬ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤੀ, ਆਰਥਿਕਤਾ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਆਦਿਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਨਵੀਂ ਸੋਧ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਿਖਾਵੇ ਤੇ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ:

ਨਾ ਕੋ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਕੋ ਮੁਸਲਮਾਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਸਰੂਪਾਂ ਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇ ਜੂਨੀ ਰਹਿਤ ਨਿਰਾਕਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੂਜਾ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ਕਿਹਾ:

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ॥

ਤਿਸ ਕੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੬੬੩)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸ਼ਬਦ- ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਤੇ ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਰਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮੰਡਲ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਿਹਾ ਹੈ:

ਪਵਨ ਅਰੰਭੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮਤਿ ਵੇਲਾ॥

ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ॥

(ਪੰਨਾ ੯੪੩)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਵਤਾਰਵਾਦ, ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਰਬਵਿਆਪੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਮਨ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਬਾਹਰੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ:

ਤੇਰੀ ਮੂਰਤਿ ਏਕਾ ਬਹੁਤੁ ਰੂਪ॥

ਕਿਸੁ ਪੂਜ ਚੜਾਵਉ ਦੇਉ ਧੂਪ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੬੮)

ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਉਸ ਵੇਲੇ ਚਾਰ ਵਰਨਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵਰਨ-ਵੰਡ ਕਰਕੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਉਚ-ਨੀਚ ਅਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਖੱਤਰੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਦੇ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਸੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਵਰਗ ਅਤੇ ਅਛੂਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਭਨਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਓਟ ਤੇ ਆਸਰਾ ਇੱਕੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ:

ਫਕਤ ਜਾਤੀ ਫਕਤੁ ਨਾਉ॥ ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਇਕਾ ਛਾਉ॥

(ਪੰਨਾ ੮੩)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਰਲ ਅਤੇ ਸੌਖਾ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਕੇ ਹੁਕਮ/ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਜੀਂਦਿਆਂ ਸ਼ਬਦ-ਸੁਰਤਿ ਦੁਆਰਾ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤਿ ਹੋ ਕੇ ਸਚਿਆਰ ਬਣਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ:

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ॥

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ॥

(ਪੰਨਾ ੧)

ਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸਫਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਗਿਆਨ ਮਹੱਤਵਹੀਣ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਤੰਗ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਇਆ। ਅੱਜ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਅਨੰਤਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਭੇਦ ਲੱਭਣ ਲਈ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲੱਖਾਂ ਪਾਤਾਲਾਂ, ਆਕਾਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸੂਰਜਾਂ, ਚੰਦਾਂ ਤੇ ਮੰਡਲਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ:

-ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ॥

(ਪੰਨਾ ੫)

-ਕੇਤੇ ਇੰਦ ਚੰਦ ਸੂਰ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਮੰਡਲ ਦੇਸ॥ (ਪੰਨਾ ੭)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਖੌਤੀ ਨੀਚ ਜਾਤ ਕਿਰਤੀ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਸਾਂਝ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਦੇ ਪੂੜਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੀ ਕੋਧਰੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਸਮਝਿਆ ਸੀ। ਨੀਚ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੱਕਾ ਸਾਥੀ 'ਭਾਈ' ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਾਤ ਦੀ ਥਾਂ ਜੋਤ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਤੇ ਮਹਾਨਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ:

-ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੁ ਅਤਿ ਨੀਚੁ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫)

-ਜਾਣਹੁ ਜੋਤਿ ਨ ਪੂਛਹੁ ਜਾਤੀ ਆਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਹੇ॥ (ਪੰਨਾ ੩੪੯)

ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰੇ ਪੂਰਵ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਫੋਕਟ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਅਤੇ ਦਿਖਾਵਾ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਤੇ ਗ਼ਲਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

-ਪਾਂਡੇ ਐਸਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੁ॥

ਨਾਮੇ ਸੁਚਿ ਨਾਮੇ ਪੜਉ ਨਾਮੇ ਚਜੁ ਆਚਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੩੫੫)

-ਮਰਣਾ ਮੁਲਾ ਮਰਣਾ॥ ਭੀ ਕਰਤਾਰਹੁ ਡਰਣਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਤਾ ਤੂ ਮੁਲਾ ਤਾ ਤੂ ਕਾਜੀ ਜਾਣਹਿ ਨਾਮੁ ਖੁਦਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੨੪)

-ਜੋਗੁ ਨ ਖਿੰਬਾ ਜੋਗੁ ਨ ਡੰਡੈ ਜੋਗੁ ਨ ਭਸਮ ਚੜਾਈਐ॥.....

ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨਿ ਰਹੀਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਇਵ ਪਾਈਐ॥ (ਪੰਨਾ ੨੩੦)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ, ਵਰਤ, ਜਨੇਊ, ਪਿਤਰ-ਪੂਜਾ ਤੇ ਸਰਾਧ ਆਦਿ ਰਸਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪਾਖੰਡ ਆਡੰਬਰ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕੀਤਾ:

-ਦਇਆ ਕਪਾਹ ਸੰਤੋਖੁ ਸੂਤੁ ਜਤੁ ਗੰਢੀ ਸਤੁ ਵਟੁ॥

ਏਹੁ ਜਨੇਊ ਜੀਅ ਕਾ ਹਈ ਤ ਪਾਡੇ ਘਤੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੧)

-ਜੇ ਮੋਹਾਕਾ ਘਰੁ ਮੁਹੈ ਘਰੁ ਮੁਹਿ ਪਿਤਰੀ ਦੇਇ॥

ਅਗੈ ਵਸਤੁ ਸਿਵਾਣੀਐ ਪਿਤਰੀ ਚੋਰ ਕਰੇਇ॥

ਵਢੀਅਹਿ ਹਥ ਦਲਾਲ ਕੇ ਮੁਸਫੀ ਏਹ ਕਰੇਇ॥

ਨਾਨਕ ਅਗੈ ਸੋ ਮਿਲੈ ਜਿ ਖਟੇ ਘਾਲੇ ਦੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੨)

ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਮਾਜ ਡਾਵਾਂ-ਡੋਲ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਉੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:

-ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ॥ ਜਾਇ ਜਗਾਇਨ੍ਹਿ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ॥

ਚਾਕਰ ਨਹਦਾ ਪਾਇਨ੍ਹਿ ਘਾਉ॥

ਰਤੁ ਪਿਤੁ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟਿ ਜਾਹੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੮੮)

-ਗੁਰੂ ਪੀਰੁ ਸਦਾਏ ਮੰਗਣ ਜਾਇ॥

ਤਾ ਕੈ ਮੂਲਿ ਨ ਲਗੀਐ ਪਾਇ॥

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ॥

ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਭ੍ਰਮਣ ਕਰ ਕੇ ਸੱਚ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੁਣਾਇਆ। ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਉਹ ਢਾਕਾ, ਆਸਾਮ ਤਕ ਗਏ। ਦੂਜੀ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਉਹ ਲੰਕਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਤੀਜੀ ਉਦਾਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਤਿੱਬਤ ਤਕ ਗਏ। ਚੌਥੀ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਉਹ ਮੱਕਾ ਮਦੀਨਾ, ਬਗਦਾਦ, ਕਾਬਲ ਆਦਿ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਗਏ। ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪੰਡਤਾਂ, ਕਾਜ਼ੀਆਂ, ਜੋਗੀਆਂ, ਨਾਥਾਂ, ਵਲੀਆਂ, ਪੀਰ-ਫਕੀਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਰੱਬ ਦੀ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕਤਾ ਤੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਅਲੰਬਰਦਾਰ ਸਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਭਾਵਨਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਏਮਨਾਬਾਦ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੁਲਮ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਬਰ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ 'ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਵ' ਕਿਹਾ ਸੀ:

ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਵ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਧਾਇਆ ਜੋਰੀ ਮੰਗੈ ਦਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ॥

ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ॥

(ਪੰਨਾ ੭੨੨)

ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਗੂਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਧਰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਕਹਿਣ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਵੱਸਿਆ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹਵਾ, ਪਾਣੀ ਤੇ ਅਗਨੀ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੀ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਕਾਦਰ ਤੋਂ ਬਲਿਹਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਖੇਡ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਵਿਸਮਾਦ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਾਲ ਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦਾ ਅਨੇਕ ਥਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਪਾਤਾਲ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਹਨ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ‘ਧਰਮਸਾਲ’ ਆਖਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਹਾਰ, ਲਿਬਾਸ, ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਅਜਿਹਾ ਰੱਖਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬੁਰੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਆਉਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਸ਼ੇ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾਮ-ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵਪਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਪੂਰਾ ਸਾਚੁ ਪਿਆਲਾ ਸਹਜੇ ਤਿਸਹਿ ਪੀਆਏ ਜਾ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰੇ॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਾ ਵਾਪਾਰੀ ਹੋਵੈ ਕਿਆ ਮਦਿ ਛੂਛੈ ਭਾਉ ਧਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ‘ਤੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਧਰਤੀ ‘ਤੇ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਹੀ ਇਸ ਧਰਤੀ ‘ਤੇ ਵੱਸਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਸਾ, ਲੋਭ ਤੇ ਅਭਿਮਾਨ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦਇਆ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹਾ ਸਾਧਕ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਜੀਵਤੁ ਮਰੈ ਤਾ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਸੂਝੈ ਅੰਤਰਿ ਜਾਣੈ ਸਰਬ ਦਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੯੪੦)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਨ ਸੱਚ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਜਿੰਨੀ ਉੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਅਜੇ ਵੀ ਇਸ ਪੱਧਰ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਰੂਪ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਅਪਣਾਅ ਸਕਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਿੰਸਾ, ਨਸ਼ੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬੁਰਾਈਆਂ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਤੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿੱਥੇ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਪਵਣ ਗੁਰੂ ਹੋਵੇ, ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਤੇ ਧਰਤੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਸੁਖੀ ਵੱਸਦੀ ਰਹੇ।

ਆਓ! ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪਾਂਧੀ ਬਣ, ਆਪਣਾ ਲੋਕ-ਪਰਲੋਕ ਸੁਹੇਲਾ ਕਰੀਏ! ■

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ

-ਪੰਡਿਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ*

ਭਾਵੇਂ ਬੇਹੱਦ ਅਤੇ ਅਪਾਰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੫੨੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਤਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਸ਼ਰੂਪ ਤੋਂ ਸਾਮਾਨਯ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਸਾਧੂ, ਸੰਤ, ਗੁਰੂ, ਪੀਰ-ਪੈਗੰਬਰ, ਅਵਤਾਰ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀ ਆਦਿ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਪਰੰਪਰਾ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਆਈ, ਪਰੰਤੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਪੂਰਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਿਆਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਾਭ ਹਰ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਕਲ-ਕਲਾ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਯਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਅਨੰਤ ਆਚਾਰਯਾਂ, ਬੇਅੰਤ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਇਹ ਹੋਯਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਇਉਂ ਫੁਰਮਾਯਾ ਹੈ:

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ॥

ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੫)

ਅਰਥਾਤ ਸੱਚ ਰੂਪੀ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਐਉਂ ਲੁਪਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਮਾਨੋ ਮੱਸਿਆ ਦੀ ਰਾਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਅਗਲੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਯਥਾ:-

—ਬ੍ਰਹਮੈ ਬੇਦ ਬਾਣੀ ਪਰਗਾਸੀ ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਪਸਾਰਾ॥

ਮਹਾਦੇਉ ਗਿਆਨੀ ਵਰਤੈ ਘਰਿ ਆਪਣੈ ਤਾਮਸੁ ਬਹੁਤੁ ਅਹੰਕਾਰਾ॥

ਕਿਸਨੁ ਸਦਾ ਅਵਤਾਰੀ ਰੂਪਾ ਕਿਤੁ ਲਗਿ ਤਰੈ ਸੰਸਾਰਾ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੯)

—ਭਰਮੇ ਸੁਰਿ ਨਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ॥

ਭਰਮੇ ਸਿਧ ਸਾਧਿਕ ਬ੍ਰਹਮੇਵਾ॥

ਭਰਮਿ ਭਰਮਿ ਮਾਨੁਖ ਡਹਕਾਏ॥

ਦੁਤਰ ਮਹਾ ਬਿਖਮ ਇਹ ਮਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੨੫੮)

—ਮਾਇਆ ਮੋਹੇ ਦੇਵੀ ਸਭਿ ਦੇਵਾ॥

ਕਾਲ ਨ ਛੋਡੈ ਬਿਨ ਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ॥

ਓਹ ਅਬਿਨਾਸੀ ਅਲਖ ਅਭੇਵਾ॥ (ਪੰਨਾ ੨੨੭)

ਭਾਵ:- ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਆਦਿ ਦੇਵਤਾ, ਅਵਤਾਰ ਅਤੇ ਸੁਰ ਨਰ ਸਭ ਮਾਇਆ ਦੇ ਭ੍ਰਮ ਵਿਚ ਅਲੰਝ (ਉਲਝ) ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਆਚਾਰਯ

ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਥਵਾ ਵਿਧੀਆਂ ਦਵਾਰਾ ਮੌਤ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕੀਦਾ। ਤਾਂਤੇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਅਮੋਘ (ਸਫਲ) ਸਾਧਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਅਲਖ ਅਭੇਦ ਹੈ। ਪਰ ਅਬਿਨਾਸੀ ਅਤੇ ਅਲਖ ਅਭੇਦ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਯਾ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਮਾਧਯਮ (ਵਿਚੋਲਾ) ਅਤੇ ਨਾਮ ਐਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਭ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਣ; ਜਿਸ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੰਨੀਂ ਸੁਣਨ ਅਤੇ “ਅਦਿਸਟ ਅਗੋਚਰੁ ਅਲਖੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸੋ ਦੇਖਿਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖੀ॥” ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ “ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ, ਅਲਖ ਨਿਰੰਜਨ ਅਤੇ ਅਜੋਨੀ ਸੈਭੰ” ਦੇ ਪ੍ਰਤਖਛ ਦਰਸ਼ਨ ‘ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ-ਮਾਨਵੀ-ਸ੍ਵਰੂਪ’ ਵਿਚ ਹੋਵਣ।

ਗੁਰੂ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਯਾ?

ਪਰੰਤੂ ਜੋ ਮਨ ਬਾਣੀ ਆਦਿ ਕਿਸੇ ਭੀ ਲੋਕਿਕ ਸਾਧਨ ਦੇ ਗੋਚਰਾ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਸ੍ਵਰੂਪ ਵਿਚ ਮਾਯਾ ਅਤੇ ਜੋਨ ਆਦਿ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਯਾਵੀ ਅਥਵਾ ਪੰਜ ਭੂਤਿਕ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣ? ਐਸੀ ਪੁਛ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸਿ ਬੇਨੰਤੀਆ ਮਿਲੈ ਨਾਮੁ ਆਧਾਰਾ ॥

ਤੁਠਾ ਸਚਾ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਤਾਪੁ ਗਇਆ ਸੰਸਾਰਾ ॥

ਭਗਤਾ ਕੀ ਟੇਕ ਤੂੰ ਸੰਤਾ ਕੀ ਓਟ ਤੂੰ ਸਚਾ ਸਿਰਜਨਹਾਰਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੭੪੬)

ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਾਰ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋਏ ਹੋਏ ਪਹਿਲੇ ਜਨਮਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੈ ਚੁੱਕੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਲੇ ਧੂ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦਿ ਆਦਿ ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਨੇ ਪੂਰਨ ਪਦ ਦੀ ਇੱਛਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਮਨ ਹੋ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ “ਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਮਿਲਿਆ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਤੇਰਿਆ ਚਰਣਾ ਕਉ ਬਲਿਹਾਰਾ” ਅਨੁਸਾਰ “ਗੁਰੂ-ਨਾਨਕ” ਨਾਮ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਯਾ ਅਤੇ “ਤਾਪੁ ਗਇਆ ਸੰਸਾਰਾ” ਭਾਵ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਦੁਖ ਦੂਰ ਹੋਯਾ ਅਤੇ ‘ਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨ ਸੁਣਿਆ ਪੇਖਿਆ ਸੇ ਫਿਰਿ ਗਰਭਾਸਿ ਨ ਪਰਿਆ ਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਆਵਾ ਗੋਣ ਮਿਟਿਆ।

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਏਕਤਾ!

ਕਈ ਸੱਜਣ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸੁਣੀ ਪੁਕਾਰਿ ਦਾਤਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਜਗ ਮਾਹਿ ਪਠਾਇਆ ਇਸ ਵਾਕ ਤੋਂ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਕਿੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਦਾਸ, ਕਾਰਕ, ਭਗਤ-ਜਨ,

ਸੰਤ, ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਆਦਿ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ (੧) ਜੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਜਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਉਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼-ਰੂਪ ਅਥਵਾ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਜਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਪੰਖੀ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਉਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਰੂਪ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਜਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਭੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਉਤਨੇ ਸ਼ਰੂਪ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਣ ਸਕੇਗਾ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਥਵਾ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿੰਤੂ ਸਾਮਾਨਯ (ਮਾਮੂਲੀ) ਗਿਆਨ ਹੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ:

ਏਵਡੁ ਉਚਾ ਹੋਵੈ ਕੋਇ॥ ਤਿਸੁ ਉਚੇ ਕਉ ਜਾਣੈ ਸੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫)

ਅਰਥਾਤ ਜੇ ਕੋਈ ਐਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਰਗਾ ਹੋਵੇ; ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣੇ ਅਤੇ ਜਣਾਵੇ, ਉਹ ਜੇਹੜਾ ਐਨ ਜਾਨਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਪਰੇ ਹੋਵੇ, ਭਾਵ ਸਾਧਨਾ ਕਰਕੇ ਇੰਨ ਬਿੰਨ-ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲੋਂ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਜਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਿਵਾਇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਚੂੰਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ।

੨. ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਭ ਮਹਾਂ-ਪੁਰਖ ਅਰਥਾਤ ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀ, ਅਵਤਾਰ, ਪੈਗੰਬਰ, ਸਿੱਧ, ਨਾਥ ਅਤੇ ਆਚਾਰਯ ਆਦਿਕ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਗੁਰੂਆਂ ਪਾਸੋਂ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜੈਸਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਨੇ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਕੋਲੋਂ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਦੁਰਬਾਸਾ ਪਾਸੋਂ, ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਧ ਨੇ ਬਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਜੈਨ ਸਾਧੂਆਂ ਪਾਸੋਂ, ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਅਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਜ਼ਰਤ ਜਿਬ੍ਰਾਈਲ ਪਾਸੋਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਜੋ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਫੁਰਿਆ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜੋਤ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰੂਪ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਪੂਰਬਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਕੀਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲ ਦਾਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਿੱਜ ਜੋਤਿ ਵਿਗਾਸ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੋ ਏਸ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਸਭ ਅਵਤਾਰ, ਪੈਗੰਬਰ, ਰਿਸ਼ੀ ਅਤੇ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਭੀ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਕਿੰਤੂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਉਧਾਰਾ ਗਿਆਨ ਲੈ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰੂਪ ਤੋਂ ਚੇਲੇ ਹੋਣੇ ਹੀ ਸਾਬਤ (ਸਿੱਧ) ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸੁਤੰਤਰ ਗੁਰੂ ਹੋਏ ਹਨ। ਏਸੇ

ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਸਭ ਤੇ ਵੱਡਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨਿ ਕਲਿ ਰਾਖੀ ਮੇਰੀ ॥ (ਪੰਨਾ ੭੫੦)

ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋ ਪਦਾਰਥ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਾਲ ਪੁਰਖ ਰੂਪ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਦਾ ਭਾਵ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਅਪ੍ਰੋਛ ਸਰੂਪ ਅਰਥਾਤ ਸਾਖਿਆਤ ਰੂਪ ਦੱਸਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਕਿੰਤੂ ਸੰਸਾਰੀ ਰੂਪ ਕਥਨ ਵਿਚ ਤਾਤਪ੍ਰਯ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦਾ ਨਿੱਜ ਰੂਪ ਤਾਂ ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਾਹਰ ਸਰੂਪ ਮਨੁੱਖੀ ਦੇਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਜਾਹਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਚੋਲਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ” ਅਤੇ “ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਭੇਦ ਨ ਭਾਈ” ਆਦਿਕ ਗੁਰਵਾਕਾਂ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਆਵੇਗਾ।

੩. ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਨ ਤੋਂ ਜਦ ਗੁਰੂ-ਪਦਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪਦਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲਈ ਹੀ ਰੂਢ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭ ਦਾ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਅਰਥਾਤ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਜਿਤਨੇ ਭੀ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਕਹਾਏ ਹਨ ਉਹ ਆਪ ਭੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਚੇਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੁਤੰਤਰ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਪਦਵੀ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਰੂਢ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਇਕ ਦਾ ਪਿਉ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਪਿਉ ਜਾਂ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪਿਉ ਜਾਂ ਪੁੱਤਰ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦੀ ਸੰਗਯਾ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ। ਕਿੰਤੂ ਰਿਸ਼ੀ, ਜੋਗੀ, ਸਿੱਧ, ਨਾਥ, ਅਵਤਾਰ ਅਤੇ ਪੈਗੰਬਰ ਆਦਿਕ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸੰਗਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੈ। ਮਗਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸੰਗਿਆ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਿਸ਼ਬਤ 'ਤੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਾਤੀ ਪਦਵੀ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਭੀ ਸਭ ਦਾ ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੁਤੰਤਰ ਗੁਰੂ ਪਦਵੀ ਵਲਾ ਹੈ। ਤਾਂਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਤੇ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹਨ।

੪. ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਾਤੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋਤ ਦੇ ਇਕ ਹੋਣ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਅਨੰਤ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨੇਤ

ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨਾ, ਰੰਜਨ ਕਰਨਾ (ਰੰਗਣਾ) ਅਤੇ ਵਿਪ੍ਰਯੋ (ਉਲਟਾਉਣਾ ਕਰਨਾ) ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਅਚਰਜ ਰੂਪ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ, ਹੋਰ ਹੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਅਤੇ ਵਿਪ੍ਰਯਯ ਕਰ ਦਿਖਲਾਇਆ। ਜੈਸੇ ਆਪ ਰਾਜਾ ਸ਼ਿਵ ਨਾਭ ਦੇ ਪਾਸ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮੋਹਣੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ ਮਈ ਅਦਿੱਬਯ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ “ਗਾਛਹੁ ਪੁਤ੍ਰੀ ਰਾਜ ਕੁਆਰਿ” ਕਹਿ ਕੇ ਇਕਦਮ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦਿੱਬ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਕੋਢੇ ਰਾਖਸ਼ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਕੇ ਸੰਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੀ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਕੇ ਨਾਥਾਂ ਤੋਂ ਸਨਾਥ ਬਣਾਇਆ। ਮੱਕੇ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਨੂੰ ਫੇਰ ਕੇ ਅਤੇ ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਪੀਰ ਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਇਕ ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰੇ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਪਾਤਾਲ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਦਿਖਲਾ ਕੇ ਸੱਤ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਅੰਗ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਦੂਜਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ (ਪੁਰਖੋਂ ਪੁਰਖ) ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ। ਇਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ’ਤੇ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਣ, ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਵਤਾਰ ਵਾਦ ਦਾ ਖੰਡਨ!

ਇਸ ਕਥਨ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਵਤਾਰ ਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਮਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਹਰ ਕਲਪ ਅਤੇ ਹਰ ਜੁਗ ਵਿਚ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਫਲ ਦੇਣ ਲਈ ਹੋਰਨਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਵਤਾਰ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਬਲੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੀ ਦੂਜੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਭੋਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਨਾਲ ਜਨਕ ਪੁਰੀ ਦੀਆਂ ੧੬੧੬੦ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਦੁਆਪੁਰ ਵਿਚ ਗੋਪੀਆਂ ਬਣ ਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਭੋਗ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਬੱਧਕ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਆਦਿਕ। ਤਾਂਤੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਭੀ ਬੜੇ-ਬੜੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੁਲ ਹੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰ ਵਾਦ ਦਾ ਅੰਗੀਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਕਿੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ :

ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਹਹੁ ਮਹਿ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਆਏ ॥

ਜੀਅ ਦਾਨੁ ਦੇ ਭਗਤੀ ਲਾਇਨਿ ਹਰਿ ਸਿਉ ਲੈਨਿ ਮਿਲਾਏ ॥ (ਪੰਨਾ ੭੪੯)

ਦੇ ਭਾਵ ਦੁਆਰਾ ਆਪ ਆਵਾ-ਗੋਣ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ-ਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਹਰਿ (ਆਪ) ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਲਈ:

ਆਪਿ ਨਰਾਇਣੁ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਗ ਮਹਿ ਪਰਵਰਿਯਉ ॥

ਨਿਰੰਕਾਰਿ ਆਕਾਰੁ ਜੋਤਿ ਜਗ ਮੰਡਲਿ ਕਰਿਯਉ ॥

ਜਹ ਕਹ ਤਹ ਭਰਪੂਰੁ ਸਬਦੁ ਦੀਪਕਿ ਦੀਪਾਯਉ ॥

ਜਿਹ ਸਿਖਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿਓ ਤਤੁ ਹਰਿ ਚਰਣ ਮਿਲਾਯਉ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੯੫)

ਅਜੋਨੀ ਦਾ ਭਾਵ !

ਕਈ ਸੱਜਣ ਏਸ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਜੋਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਅਜੋਨੀ’ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦਾ ਰੂਪ ਕਿਵੇਂ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਏਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਭੀ ਉੱਪਰ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੋਗਣ ਲਈ ਜੂਨ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਹੀ ਜਨਮ ਮਰਨ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾਮ ਜੂਨੀ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਆਵਾ-ਗੋਣ ਦਾ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਧਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਜੋਨੀ ਹੀ ਹੈ।

ਸੰਤਾ ਕੇ ਕਾਰਜਿ ਆਪਿ ਖਲੋਇਆ ਹਰਿ ਕੰਮੁ ਕਰਾਵਣਿ ਆਇਆ ਰਾਮ ॥

(ਪੰਨਾ ੭੮੩)

ਆਦਿਕ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਵਿਆਪਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਆਪਕ ਅਗਨੀ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਗਨੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜੋਤ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਪਰਭਿੰਨ ਰੂਪ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ‘ਨਿਰਗੁਨੁ ਆਪਿ ਸਰਗੁਨੁ ਭੀ ਓਹੀ॥ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਿਨਿ ਸਗਲੀ ਮੋਹੀ॥’ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਵਯਕਤ (ਸੂਖਮ) ਰੂਪ ਤੋਂ ਵਿਅਕਤ ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ। ਕਿੰਤੂ ਵਯਕਤਿਵਾਦ (Incarnat) ਹੋਣਾ ਅਥਵਾ ਪਰਵਰੁਉ ਅਤੇ ‘ਵਰਿਓ’ ਆਦਿਕ ਦਵਾਰਾ ‘ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਵਾਦ’ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜੋਨੀ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਆਵਾਗੋਣ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਵਿਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ (ਸੰਕੇਤੀ) ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਰਿ ਜੀਉ ਨਾਮੁ ਪਰਿਓ ਰਾਮਦਾਸੁ ਆਦਿ ਦਵਾਰਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਾਖਿਆਤ ਹੀ ‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ’ ਨਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖਾਸ ਕੰਮ !

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੱਚਾ ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ, ਗੁਰਬਾਣੀ, ਸਤ ਕਰਤੱਬਯ ਅਤੇ ਗੁਰ ਮਰਯਾਦਾ ਰੂਪੀ ਚਤੁਰ ਵਪ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦਸ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮੇ ਪਹਿਨ ਕੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਿਤਾ ਕੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਥਾਪਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਆਪਕ ਸਹਿਜ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆ ਤਕ ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਆਤਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸਥਾਪਨ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਾਬੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਤਾ ਗ੍ਰਾਹਕ ‘ਗੁਰੂ-ਪੰਥ’ ਨੂੰ ਜੀਅ ਦਾਨ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਸਥੂਲ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼ਬਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤਾਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਰ ਇਕ ਵਡਭਾਗੀ ਸਾਧਕ ਪੁਰਖ ‘ਗੁਰੂ-ਪੰਥ’ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਿੱਜ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ।

ਖਾਸ ਉਪਦੇਸ਼!

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖਾਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਜੋ ਅਗੇ ਦੁਨੀਆ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ੧੯ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਾਮਗਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਉਂ ਹੈ:

ਸਗਲ ਬਨਸਪਤਿ ਮਹਿ ਬੈਸੰਤਰੁ ਸਗਲ ਦੂਧ ਮਹਿ ਘੀਆ ॥

ਉਚ ਨੀਚ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣੀ ਘਟਿ ਘਟਿ ਮਾਧਉ ਜੀਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੬੧੭)

ਅਰਥਾਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਨਾਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਧ ਵਿਚ ਘਿਉ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਵਿਚ ਅਗਨੀ ਗੁਪਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲ ਪਰੁਖ ਆਪਣੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਘਟ-ਘਟ ਵਿਚ ਜੋਤ ਰੂਪ ਤੇ ਵਸ ਰਹਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਯਾਇਕਾਂ ਵਰਗੇ ਖੁਸ਼ਕ ਗਿਆਨੀਆਂ ਅਤੇ ਏਕ-ਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਭੀ ਸਰਬਾਤਮ ਰੂਪ ਤੇ ਹੈ। ਪਰਛਿੰਨ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਏਕ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੰਜੋਗੀ ਨਹੀਂ। ਏਸ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਸੌਖਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਫੇਰ ਆਗਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਸਚ ਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ॥ ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ॥ (ਪੰਨਾ ੮)

ਅਰਥਾਤ ਸਭ ਲੋਕ ਅਥਵਾ ਸੱਚ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੰਨ ਮੁੰਨ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਕਲਪਤ ਬ੍ਰਹਮ ਨਹੀਂ। ਕਿੰਤੂ ਵੇਖੋ ਵਿਗਸੈ ਕਰਿ ਵੀਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਜਗਮਗ ਜੋਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰੂਪ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਸ ਤੋਂ ਭੀ ਨੇੜੇ ਅਤੇ ਸੌਖਾ ਹੋਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

ਅਗਮ ਰੂਪ ਕਾ ਮਨ ਮਹਿ ਬਾਨਾ॥

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਿਨੈ ਵਿਰਲੈ ਜਾਨਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੮੬)

ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਭ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਮਗਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵਿਰਲੇ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

‘ਅਸਲੀ ਕੌਮੀ ਦਰਦ’ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

੨੫ ਨਵੰਬਰ ੧੯੩੧

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ: ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

-ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾਸਿੰਘਾ*

੧੯ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ੯੪੭ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਨਾਲ ਭਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਮੁੱਲ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪਦੇ, ਦੋ ਪਦੇ, ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਪੁਜੀ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਵਾਰਾਂ ਆਦਿ ਲੰਮੇਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਗਿਆਨ (Logy) ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਹੁ-ਵਿਗਿਆਨ (Poly logy) ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਖੋਜਾਰਥੀ, ਗਿਆਨੀ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗੁਹਜ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਰਸਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਅਗਵਾਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਰਸਤਾ, ਸਿਧਾਂਤ, ਸਿੱਟੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨਿਕਲਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਥਲੀ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰਿਤ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਬਾਣੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣੀ-ਮਾਤਰ ਲਈ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲਿਆ ਗਿਆ? ਵਿਸ਼ੇ ਸਰੂਪ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ ਬਹੁ-ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਤੇ ਬਹੁ-ਪਾਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀਆਂ ਵੀ ਅਨੇਕ ਹਨ। ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੀਮਿਤ ਖੇਤਰ ਤਕ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰਚਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਸਮਾਂ 'ਮੱਧਕਾਲ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਦੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਲਹਿਰ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਇਕ ਅਹਿਮ ਮੋੜ ਸੀ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉੱਥਲ-ਪੁਥਲ, ਸਮਾਜਿਕ ਭੰਨ-ਤੋੜ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੋੜ-ਤੋੜ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਵਾਦ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦੀ ਬਹਿਸ ਛਿੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਾਰਟਿਨ ਲੂਥਰ ਦਾ ਇਸਾਈ ਮੱਤ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਅੰਦੋਲਨ, ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਈਸਾਈਆਂ ਲਈ ਚੁਣੌਤੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੱਲ ਕੀ ਗੁਰੂ

*ਸਕੱਤਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ. +੯੧੯੮੧੪੮-੯੮੨੧੨

ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।

ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉੱਤਰ ਕਾਲ ਨੇ ਕਬੂਲਿਆ, ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ‘ਸੱਭਿਆਚਾਰ’ ਕੀ ਹੈ? ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਅਵਸ਼ਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

‘ਸੱਭਿਆਚਾਰ’ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਅਤਿ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।^੧ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਵਿਧੀ ਦਾ ਉਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੱਛਣ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਗਤ ਨਾਲੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਨਿਖੇੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।^੨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨੀ ਐਡਵਰਡ ਬੀ. ਟਾਇਲਰ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਸੱਭਿਆਚਾਰ’ ਉਹ ਜਟਿਲ ਸਮੂਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਕਲਾ, ਨੈਤਿਕਤਾ, ਕਾਨੂੰਨ, ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਆਦਤਾਂ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।^੩ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰੋ. ਐਸ.ਪੀ. ਕਨਲ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ, “ਉਹ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਕਦਰਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਤਾ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਸਮਝੀਏ, ਉਹੀ ਸਾਡਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹਨ।”^੪ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਰ ਤੌਰ ’ਤੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਈ ਮੁੱਲਾਂ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਤੇ ਚਲਨ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਚਲਨ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪੇ ਨੂੰ ਢਾਲਦਾ ਹੈ, ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਸੋਧਾਂ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਰਾਹਨੁਮਾਈ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੈ।

ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਪਰਵਾਰਿਕ ਜੀਵਨ, ਪਹਿਰਾਵਾ, ਭੋਜਨ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ, ਜਨਮ ਤੋਂ ਮੌਤ ਤਕ ਦੇ ਸਭ ਸੰਸਕਾਰ, ਖੁਸ਼ੀ-ਗਮੀ ਦੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ, ਮਨੋਰੰਜਨ, ਸੁਹਜ-ਕਲਾਵਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਸਭ ਕੁਝ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਬੜੇ ਨੇੜਲੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਦਾ ਸਰੋਕਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸਦਾ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ ਜੀਵਨ ਮੂਲ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ ਹਨ। ਦੂਜਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉੱਤੇ ਉੱਸਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਖੜੋਤ ਚੱਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਕਾਰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨਾਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਖੜੋਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੱਗ ਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡੀ ਵਿਹਾਰ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਿਘਟਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਮਾਜ ਅਗਾਂਹ ਵਧਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਾਂ,

ਸਿਧਾਂਤਾਂ, ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਜਾਂ ਜਾਗਰਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਆਏ ਬਗ਼ੈਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲਾਅ ਆਉਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਯੁੱਗ-ਪੁਰਸ਼ ਅੱਗੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਉਣ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਮਿੱਥਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮਿਸ਼ਨ ਇਕ ਨਵੀਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਰਸਾਤਲ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀ ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਖੜੋਤ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਯੁੱਗ-ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਆਗਮਨ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭੱਟ ਕਲ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਪ੍ਰਥਮੇ ਨਾਨਕ ਚੰਦੁ ਜਗਤ ਭਯੋ ਆਨੰਦੁ

ਤਾਰਨਿ ਮਨੁਖੁ ਜਨ ਕੀਅਉ ਪ੍ਰਗਾਸ॥^੫

(ਪੰਨਾ ੧੩੯੯)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਕਲਿ ਤਾਰਣਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਆਇਆ॥^੬

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਲਦੇ-ਬਲਦੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ “ਬਾਬਾ ਦੇਖੈ ਧਿਆਨੁ ਧਰਿ ਜਲਤੀ ਸਭਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਿਸਿ ਆਈ।”

ਤਾਂ ਨਵੀਂ ਲਹਿਰ ਸਿਰਜਨ ਲਈ ਉਠ ਤੁਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ-ਭ੍ਰਮਣ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਵੇਖਿਆ, ਸੁਣਿਆ ਉਸ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਬਾਣੀ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ।

‘ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ’ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਚੇਤਨਾ ਕੀ ਹੈ ਜਾਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਵੱਡ-ਅਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪਠਨ-ਪਾਠਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਬਿੰਬ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਬੜੀਆਂ ਵਿਲੱਖਣ ਲੱਭਤਾਂ ਦੀ ਟੋਹ ਵੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਜਾਗ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਈ। ਇਸ ਕਾਲ ਨੇ ਕਈ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਲੋਕ-ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ,

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਆਦਿ ਭਗਤ-ਜਨ ਅੱਗੇ ਆਏ। ਸਮਕਾਲੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਛੁਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਚੱਜ-ਅਚਾਰ, ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਬੋਲਣ-ਸੁਣਨ ਤੇ ਵੇਖਣ ਦੇ ਢੰਗ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਸਾਂਝ, ਮਨੋਰੰਜਕ ਕਾਲਾਵਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਦੀ ਚਰਚਾ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਅਤੇ ਅਮਿਆਰੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਕਈ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਇਹ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵੱਖਰਤਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਕਰਕੇ ਸੀ। ਧਰਮ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨੀ, ਬੋਧੀ, ਜੈਨੀ ਆਦਿ ਦੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਖੇਤਰੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਬ, ਪੱਛਮ, ਉੱਤਰ, ਦੱਖਣ ਦੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਨ।

ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਧੁੰਦਲਾ ਅਸਪੱਸ਼ਟ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਔਖਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧਰਮ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਹੁਣ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਕਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਕਈ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹਨ।^੮ ਹਿੰਦੂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਦੇਵਵਾਦ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ।^੯ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿਚ ਸੀ।^{੧੦} ਪੂਜਾ-ਵਿਧੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਸਨ।^{੧੧} ਕਰਮਕਾਂਡ ਹਿੰਦੂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰਗ ਰਗ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।^{੧੨} ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਹੋਮ, ਜਗ, ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ, ਤਿਲਕ, ਪੱਥਰ-ਪੂਜਾ, ਵਰਤ, ਨਿਵਲੀ ਕਰਮ, ਹਠ ਯੋਗ, ਸੰਧਿਆ ਤਰਪਣ ਆਦਿ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ।^{੧੩} ਸਮਾਜਿਕ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਵਰਣ-ਆਸ਼ਰਮ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਭਾਰੂ ਸੀ। ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਭਿਮਾਨ, ਉੱਚ-ਕੁਲੀਨ ਅਤੇ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਵਿਚ ਆਪਸੀ ਵਿਤਕਰਾ ਬਹੁਤ ਸੀ।^{੧੪} ਬੋਧੀਆਂ ਤੇ ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵੀ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਸਨ ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਭੂਤ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਉਹ ਅਲ-ਮਲ ਖਾਂਦੇ ਅਤੇ ਕੁਚੀਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।^{੧੫} ਇਸਲਾਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਤਸਬੀ ਨਮਾਜ਼, ਸੁੰਨਤ, ਰੋਜ਼ੇ, ਹੱਜ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।^{੧੬} ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਇਥੇ ਜਾਤ-ਵਰਣ ਵੰਡ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੰਡ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਉੱਚ, ਮੱਧਮ, ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਤੋਂ ਉੱਚ ਪਦਵੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਲੋਕ ਉੱਚ ਵਰਗ, ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ, ਛੋਟੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਆਦਿ ਮੱਧ ਵਰਗ ਅਤੇ

ਕਿੱਤਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਲੋਕ, ਗੁਲਾਮ ਆਦਿ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਵਿਚ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।^{੧੭}

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਹਿਰਾਵੇ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ, ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਜਨਮ ਤੋਂ ਮੌਤ ਤਕ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ, ਮਨੋਰੰਜਨ, ਬੋਲੀ, ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਉੱਚ ਵਰਗ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਕਾਫੀ ਚੰਗਾ ਸੀ। ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਦੀ ਹਾਲਤ ਮਾੜੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਧੋਤੀ, ਕੁੜਤਾ, ਚੋਲੀ, ਲਹਿੰਗਾ ਆਦਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਚੰਗੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਚਿੱਟਾ, ਲਾਲ, ਭਗਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।^{੧੮} ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਸੀ।^{੧੯} ਦੇਖਾ-ਦੇਖੀ ਜਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਵਾਨ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।^{੨੦} ਹਿੰਦੂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ (ਮਲੇਸ਼, ਭਾਖਿਆ) ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।^{੨੧} ਸੰਸਕਾਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਵੇਲੇ ਸੂਤਕ ਦਾ ਭਰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।^{੨੨} ਅੱਠ ਤੋਂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨੇਊ ਪਹਿਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।^{੨੩} ਜਦ ਕਿ ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਸੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਜੰਝੂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।^{੨੪} ਵਿਆਹ ਵੇਲੇ ਸਾਹਾ ਕਢਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਡੋਲੀ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਵਾਰਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ।^{੨੫} ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਜਿਵੇਂ ਦੀਵਾ-ਵੱਟੀ, ਪਿੰਡ-ਦਾਨ ਆਦਿ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।^{੨੬} ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜਨਮ-ਸੰਸਕਾਰ, ਨਿਕਾਹ, ਮੁਰਦੇ ਦਬਾਉਣ ਤੇ ਕਬਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ।^{੨੭} ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੋਰੰਜਨ ਵਿਚ ਲੋਕ ਨਾਚ, ਗਾਣੇ, ਜੂਆ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣਾ, ਅਖਾੜਾ ਘੋਲ, ਆਦਿ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ।^{੨੮} ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵੀ ਵਰਣਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੀ ਨਿਆਈਂ, ਵਜ਼ੀਰ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਣ ਵਾਲੇ, ਕਾਜੀ ਵੱਢੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਹੱਕ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ।^{੨੯} ਸਭ ਦੀਆਂ ਸੁਰਤਾਂ ਭੁੱਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ :

ਸਾਹਾਂ ਸੁਰਤਿ ਗਵਾਈਆ ਰੰਗਿ ਤਮਾਸੈ ਚਾਇ॥

ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਫਿਰਿ ਗਈ ਕੁਇਰੁ ਨ ਰੋਟੀ ਖਾਇ॥^{੩੦}

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਉਤੇ ਗੰਭੀਰ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਨਵੀਆਂ ਸੇਧਾਂ, ਨਵੇਂ ਰਾਹ, ਨਵੇਂ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਸਮਕਾਲੀ ਚੇਤਨਾ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ

ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਤਿੰਨ ਵਿਧੀਆਂ ਜਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਵਿਧੀ ਹੈ 'ਸੰਵਾਦ' ਦੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਸੰਵਾਦ ਵਿਧੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਵਾਦ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਵਾਦ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪੇ ਨਾਲ, ਗੁਰੂ ਨਾਲ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ, ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਬਹਿਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਲੋਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਢੰਗ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲੋਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ, ਬਿੰਬਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਅਤੇ ਉਪਮਾਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। 'ਬਾਰਹਮਾਹ', 'ਗੋਸਟਿ', 'ਪਟੀ', 'ਆਰਤੀ', 'ਵਾਰ', 'ਸੁਚਜੀ', 'ਕੁਚਜੀ', 'ਬਿਤੀ', 'ਛੰਤ', 'ਸੋਲਹੇ', 'ਪਹਿਰੇ' ਆਦਿ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤੀਜੀ ਵਿਧੀ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਿੰਦੂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਨੂੰ ਹੀ ਉੱਤਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਪੀੜ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦੱਸ ਕੇ, ਸਮਝਾਈ ਜਾਵੇ, ਹੱਲ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅਸਰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਸਰਲ, ਸਾਦੇ ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਭਾਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਵਾਦੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ, ਓਅੰਕਾਰੁ ਬਾਣੀ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਂਝ ਆਮ ਬੋਲਚਾਲ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਣ ਵਾਲਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਘਰਿ ਘਰਿ ਮੀਆ ਸਭਨਾਂ ਜੀਆਂ ਬੋਲੀ ਅਵਰ ਤੁਮਾਰੀ॥੩੧

ਅਤੇ

ਖਤ੍ਰੀਆ ਤ ਧਰਮੁ ਛੋਡਿਆ ਮਲੇਛ ਭਾਖਿਆ ਗਹੀ॥੩੨

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਿਆਂ ਜੋ ਸੇਧਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਤਾਈ ਅਤੇ ਪੀੜਤ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦੇਣਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜੇ ਲੋਕ ਹਿੱਤਕਾਰੀ, ਨਿਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਪਰਜਾ ਦੇ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਦੇ ਭਾਈਵਾਲ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਗੁਣਵਾਨ ਹੋਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ :

ਰਾਜਾ ਤਖਤਿ ਟਿਕੈ ਗੁਣੀ ਭੈ ਪੰਚਾਇਣ ਰਤੁ॥^{੩੩}

ਰਾਜੇ ਚੁਲੀ ਨਿਆਵ ਕੀ॥^{੩੪} ਕਹਿ ਕੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਸਮਦਰਸੀ ਤੇ ਨਿਆਂਕਾਰੀ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਧਾਰਮਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਪਾਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਤਾਰਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਨਿਰਗੁਣ ਅਤੇ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਇੱਕ ਹੈ।^{੩੫} ਬਹੁਦੇਵ ਪੂਜਾ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ :

ਏਕੰਕਾਰੁ ਅਵਰੁ ਨਹੀ ਦੂਜਾ ਨਾਨਕ ਏਕੁ ਸਮਾਈ॥^{੩੬}

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪੂਜਾ ਜਾਂ ਅਰਾਧਨਾ ਵਿਚ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਬੇਲੋੜੇ ਤੇ ਫੋਕਟ ਹਨ।^{੩੭} ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਤੀਰਥ ਰਟਨ, ਭੇਖ ਧਾਰਨੇ, ਵਰਤ, ਨੇਮ, ਨੰਗੇ ਰਹਿਣਾ, ਮੋਨ ਧਾਰਨਾ, ਟਿੱਕੇ ਲਾਉਣੇ, ਹੋਮ, ਯੱਗ ਆਦਿ ਕਰਨੇ ਪਰ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਣਾ ਚੰਗੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ, ਸਤਿਗੁਰ, ਭਾਉ-ਭਗਤੀ, ਅਰਦਾਸ, ਸਤਿਸੰਗ, ਸੇਵਾ ਆਦਿ ਸਾਧਨਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸੱਭਿਅਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਲੋਚਨਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ :

ਜਾਤਿ ਜਨਮੁ ਨਹ ਪੂਛੀਐ ਸਚੁ ਘਰੁ ਲੇਹੁ ਬਤਾਇ॥

ਸਾ ਜਾਤਿ ਸਾ ਪਤਿ ਹੈ ਜੇਹੇ ਕਰਮ ਕਮਾਇ॥^{੩੮}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਸੱਭਿਅਕ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜਾਤ ਅਤੇ ਕੁਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹਨ;

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ॥

ਤਿਸ ਕੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ॥^{੩੯}

ਦੂਜਾ-ਇਕ ਸਥਾਈ ਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਲਈ ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜਣ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀ ਲਈ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਲਈ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।^{੪੦} ਇਕ ਚੰਗੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਲਈ ਇਸਤਰੀ ਤੇ ਮਰਦ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਭਾਈਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਕੁਚੱਜੀ ਔਰਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਚੀਰਹਰਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਗ੍ਰਹਿਣੀ ਪਰਵਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਸੇਧ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥’^{੪੧} ਕਹਿ ਕੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸੂਤਕ^{੪੨} ਪਾਤਕ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੁੰਡਨ, ਜਨੇਊ,^{੪੩} ਸੁੰਨਤ,^{੪੪} ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਦਇਆ, ਸੰਤੋਖ, ਜਤ-ਸਤ ਆਦਿ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਆਹ-ਸੰਸਕਾਰ^{੪੫} ਅਤੇ ਮਰਨ-ਸੰਸਕਾਰ^{੪੬} ਸਮੇਂ ਨਿਭਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਫਜ਼ੂਲ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੜੀ ਮਸਾਣਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਸਰਾਧਾਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।^{੪੭} ਖਾਣ-ਪੀਣ ਸਬੰਧੀ ਵੀ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।^{੪੮} ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬੇਲੋੜੇ ਸੁਆਦ,^{੪੯} ਲੋੜੇਂ ਵੱਧ ਭੋਜਨ ਜੋ ਵਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੋਂ ਚੇਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਦਾ, ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਥੋੜਾ ਖਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ :

ਓਨ੍ਹੀ ਦੁਨੀਆ ਤੋੜੇ ਬੰਧਨਾ ਅੰਨੁ ਪਾਣੀ ਥੋੜਾ ਖਾਇਆ ॥^{੫੦}

ਸ਼ਰਾਬ ਆਦਿ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।^{੫੧} ਪਹਿਰਾਵਾ ਵੀ ਉਹ ਪਹਿਨਣਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨ ਵਿਚ ਵਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕਰੇ।^{੫੨} ਵੇਸ ਉਹੀ ਸੋਹਣਾ ਜੋ ਪਤੀ ਰੂਪ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ।^{੫੩} ਖੇਡਣ-ਮਲਣ ਨੂੰ ਮਨ ਦਾ ਚਾਉ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।^{੫੪} ਸਰੀਰਿਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਮੱਲ ਅਖਾੜਿਆਂ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਹਨ।^{੫੫}

ਸਿੰਗਾਰ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੀ ਥਾਂ ਖਿਮਾ, ਧੀਰਜ, ਧਰਮ, ਗਿਆਨ, ਸੰਤੋਖ, ਮਿੱਠੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਸਿੰਗਾਰਨ ਲਈ ਵਰਤਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਤੇ ਹਵਾਲੇ

੧. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਫਰੈਂਕ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਈਟਰਜ਼ ਸੋ, ਲਿਮਿ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ੧੯੭੭, ਪੰਨਾ ੧੨.

੨. ਡਾ. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਜਨਵਰੀ ੨੦੦੪, ਪੰਨਾ ੯੦.

੩. ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੮.
੪. ਕਨਲ ਐਸ.ਪੀ. ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ, ਪੰਚਾਲ ਪ੍ਰੈਸ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ਏਪ, ਬੋਖਲੇ ਮਾਰਕੀਟ, ਦਿੱਲੀ, ੧੯੫੬, ਪੰਨਾ ੨.
੫. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੯.
੬. ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ੧:੨੩.
੭. ਉਹੀ, ੧:੨੪.
੮. ਡਾ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਦੀਪ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰਣ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ੧੯੮੩, ਪੰਨਾ ੯੪.
੯. ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ਪੂਜੀਐ ਭਾਈ ਕਿਆ ਮਾਗਉ ਕਿਆ ਦੇਹਿ॥
ਪਾਹੁਣ ਨੀਰਿ ਪਖਾਲੀਐ ਭਾਈ ਜਲ ਮਹਿ ਬੂਡਹਿ ਤੇਹਿ॥
(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੬੩੭)
੧੦. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੭.
੧੧. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੦.
੧੨. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੦.
੧੩. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੪੭੦, ੬੩੫, ੮੩੨, ੧੩੪੩.
੧੪. ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਗੁਪਤਾ, ਭਾਰਤੀਯ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਸਥਾਏਂ ਜੈਪੁਰ, ੧੯੭੩, ਪੰਨਾ ੪੦.
੧੫. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨੇ ੧੨੮੮, ੧੨੮੫.
੧੬. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੪੧.
੧੭. B.S. Nijjar, Punjab Under Mugals Bombay, pp. 135-36.
੧੮. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨੇ ੧੬, ੧੪੦.
੧੯. ਉਹੀ, ੪੭੨.
੨੦. ਉਹੀ, ੪੭੦.
੨੧. ਉਹੀ, ੬੬੩.
੨੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੪੭੨.
੨੩. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੪੭.
੨੪. ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਕੇਤ ਕੋਸ਼, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੮੭, ਪੰਨਾ ੧੭੪.
੨੫. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨੇ, ੩੫੧, ੯੦੪, ੪੧੭.
੨੬. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ, ੩੫੮, ੧੯੦.
੨੭. ਦੇਵਿੰਦਰ ਦੀਪ, ਪੰਨਾ ੨੬੯.
੨੮. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨੇ ੪੨੨, ੪੩੩, ੨੮੦.

੨੯. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੧੪੨, ੨੨੭.
 ੩੦. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੪੧੭.
 ੩੧. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੧.
 ੩੨. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੬੬੩.
 ੩੩. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੯੨.
 ੩੪. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੦.
 ੩੫. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੧, ੩੫੦, ੯੩੧, ੧੧੯੦, ੪੬੯
 ੩੬. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੩੦.
 ੩੭. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੬੩੫, ੧੩੪੩.
 ੩੮. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੩੦.
 ੩੯. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੬੬੩.
 ੪੦. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੪੧੯, ੬੬੧, ੯੫੨, ੧੩੩੨.
 ੪੧. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੩,
 ੪੨. ਉਹੀ।
 ੪੩. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੧.
 ੪੪. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੪੧.
 ੪੫. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੩੫੧, ੭੬੨, ੭੬੩, ੪੧੭.
 ੪੬. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੪੧੮, ੩੫੮.
 ੪੭. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੬੩੪, ੪੭੨.
 ੪੮. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੧੬, ੭੯੦, ੧੩੩੧, ੪੭੨.
 ੪੯. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੬..
 ੫੦. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੪੬੭.
 ੫੧. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੫੫੩, ੧੫, ੭੨੧.
 ੫੨. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੬.
 ੫੩. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੧੭, ੩੫੯.
 ੫੪. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੪੬੫, ੪੬੫
 ੫੫. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੦.

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ੴ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ

—ਡਾ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ*

ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਇਹ ਜਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ੴ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਸਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਹੀ ਹਨ।

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ੴ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਮੁਢਲੇ ਅਧਿਐਨ ਇਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ, ਜਾਪ/ਸਿਮਰਨ/ਧਿਆਨ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ‘ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ’, ‘ਗੁਰਬਿਲਾਸਾਂ’, ‘ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਾਂ’, ‘ਗੋਸ਼ਟਾਂ’ ਆਦਿ ਵਿਚ ਟਿੱਪਣੀ ਜਾਂ ਸੰਦਰਭ ਰੂਪ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਇਹ ਕਾਰਜ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਰੋਤ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹਨ, ਇਹ ੴ ਦੇ ਉਚਾਰੇ/ਸਿਰਜੇ ਜਾਣ ਦੇ ਹਾਲਾਤ, ਸਮਾਂ, ਸਰੋਤ ਆਦਿ ਸੰਬੰਧੀ ਹਵਾਲੇ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ੴ ਦੇ ਕਰਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਸਮਾਂ/ਸਥਾਨ ‘ਵੇਈਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼’ ਦੀ ਦੈਵੀ-ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ੴ ਸੰਬੰਧੀ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਪਸਾਰ ਦੀ ਅਹਿਮ ਦਿਸ਼ਾ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਜਾਂ ਵਿਆਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਾਲ-ਖੰਡ ਵਿਚ ਇਹ ਦਿਸ਼ਾ ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਮੇਰੀ, ੴ ਦੇ ਸਿਰਜਣ ਵਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਤਕ, ਸੈਂਕੜੇ ਪਸਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਫੈਲਣ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ। ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਇਹ ਪਸਾਰ ਸਮੁੱਚੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਹਰੇਕ ਟੀਕੇ/ ਅਨੁਵਾਦ/ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਅਨੇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਅਧਿਐਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗਿਣਤੀ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਦਿਸ਼ਾ ਅਨਿਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਐਨਾ ਕੁਝ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੋ ਵਿਆਖਿਆ ਜਾਂ ਰਮਜ਼ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦਰਸਾਈ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਖੇਪ, ਪਰ ਗੰਭੀਰ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਰਮਜ਼ਾਂ ਖੋਲਦੇ ਹਨ:

ਏਕਾ ਏਕੰਕਾਰੁ ਲਿਖਿ ਦੇਖਾਲਿਆ।... (ਵਾਰ ੩:੧੫)

ਏਕੰਕਾਰੁ ਇਕਾਂਗੁ ਲਿਖਿ ਊਤਾ ਓਅੰਕਾਰੁ ਲਿਖਾਇਆ।... (ਵਾਰ ੩੯:੧)

ਮੰਤ੍ਰ ਮੂਲੁ ਗੁਰੁ ਵਾਕੁ ਹੈ ਸਚੁ ਸਬਦੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੁਣਾਏ।... (ਵਾਰ ੪੦:੨੨)

ਅਧਿਐਨ ਪਸਾਰ ਦੀ ਇਕ ਹੱਦ ਇਸ ੴ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀ

*ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੪੭੦੦੨;
ਮੋ: +੯੧੮੨੮੩ ੮੨੫੪੩੯.

ਹੋਈ ਹੈ। ੴ ਦਾ ਠੀਕ/ਸ਼ੁੱਧ ਉਚਾਰਨ ਕੀ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀਬਨ ਹਰੇਕ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਨੂੰ ਅਰਥਾਉਣ ਸਮੇਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਵੇਰਵੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਕ-ਅਧ ਸੁਤੰਤਰ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੇ ‘ਉਚਾਰਨ’ ਤੇ ‘ਨਾਮਕਰਨ’ ਵਿਚ ਭੇਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਦੈਵੀ ਚਿੰਨ੍ਹ (The Symbol Divine) ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਉਚਾਰਨ (ਇਕ/ਏਕ ਓਅੰਕਾਰ) ਦਾ ਫਿਲਹਾਲ ਇਕਮਾਤਰ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਆਪ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਈ ਥਾਂ ‘ਇਕ/ਏਕ ਓਅੰਕਾਰ’ ਸੰਕੇਤਦੇ ਹਨ (੩:੧੫; ੩੯:੧)। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ੴ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਜਿਹੇ ਉਚਾਰਨ ਸੁਝਾਏ ਹਨ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਅਵਚੇਤਨ ਨੇ ਲੱਗਭਗ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਇਕ ਦਿਸ਼ਾ ‘ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ’ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ੴ ਦੇ ਨਾਮਕਰਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ? ਸਮਾਸ ਜਾਂ ਸਿੰਬਲ? ਅਨੇਕ ਅਧਿਐਨ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮਕਰਨ ‘ਬੀਜ ਮੰਤ੍ਰ’ ਕਰ ਕੇ ਰਾਜੀ ਹਨ। ਕਈ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਮੂਲ ਤਤ’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਈਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਇਕ ‘ਨਾਦ’ ਹੈ; ਕਈ ਸਜਣ ‘ਮੰਤ੍ਰ’ ਸ਼ਬਦ ਉੱਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੋਰ ਕਈ ਕੁਝ ਸੁਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ‘ਪਾਠ’ ਨੂੰ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਕਹਿਣ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮਕਰਨ ‘ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ’ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾਪੁਰਖੁ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਸਿਮਰਣੁ ਪਰਵਾਣੈ॥੬/੧੯) ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਹਵਾਲੇ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਅਧਿਐਨ ‘ਮੰਤ੍ਰ’ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਪਰਿਪੇਖ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ‘ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ’ ਪ੍ਰਵਾਨਦੇ ਹਨ।

ੴ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪਸਾਰ ਇਸ ਦੀ ਬਣਤਰ ਸੰਬੰਧੀ ਹੈ। ੴ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਕਿੰਨੇ ਤੱਤ ਹਨ? ਕੀ ਇਹ ਦੋ ਤੱਤਾਂ (੧+ੳ) ਦਾ ਜੋੜ ਹੈ ਜਾਂ ਤਿੰਨ (੧+ੳ+-) ਦਾ ? ਕਈ ਇਸ ਨੂੰ ਚਾਰ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁਣਗੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੧ + ੳ + - (ਹੋੜਾ) ਤੇ + ੴ (ਕਾਰ) ਦੀ ਹੋਂਦ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਅਜਿਹੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ‘ਇਕਾਈ’ (Unit) ਵਜੋਂ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਅਗਵਾਈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ ੴ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਇੱਕੋ ਤੱਤ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਦਾ ਆਪਣਾ-ਆਪਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਇਕਾਈ’ (Unit) ਵਜੋਂ ਵੇਖਦੇ ਹਨ :

ਏਕਾ ਏਕੰਕਾਰੁ ਲਿਖਿ ਦੇਖਾਲਿਆ।

ਊੜਾ ਓਅੰਕਾਰੁ ਪਾਸਿ ਬਹਾਲਿਆ।

(ਵਾਰ ੩:੧੫)

ਭਾਵ ੴ ਸਿਰਫ ਇੱਕੋ ਤੱਤ ਹੈ, ‘ਊੜਾ’, ਏਕੇ ਦੇ ‘ਪਾਸਿ ਬਹਾਲਿਆ’

ਹੋਇਆ ਹੈ; ਜੋੜ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਇਕ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ/ ਧਰਮ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਿਰਗੁਣ (ਗੁਣ-ਅਤੀਤ, ਰੂਪ-ਰਹਿਤ, ਨਿਰੰਕਾਰ 'ਏਕਾ') ਸਰੂਪ ਤੇ ਸਰਗੁਣ (ਗੁਣ-ਯੁਕਤ, ਅਕਾਰ ਵਾਲਾ, ਰਚਨਾ-ਰੂਪ 'ਓਅੰਕਾਰ') ਸਰੂਪ 'ਇਕ' ਦੇ ਹੀ ਦੋ 'ਭਾਸਦੇ' ਰੂਪ ਹਨ, ਬੁਨਿਆਦੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ 'ਇਕਾਈ ਸਰੂਪ' ਹੈ, ਰਚਨਾ ਤੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦੀ ਇਕਮਿਕਤਾ ਬਾਰੇ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਅਣਗਿਣਤ ਹਵਾਲੇ ਉਧਰਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

-ਦੁਹਾਂ ਸਿਰਿਆਂ ਕਾ ਕਰਤਾ ਆਪਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੭੦)

-ਤੂੰ ਪੇਡੁ ਸਾਖ ਤੇਰੀ ਫੁਲੀ॥ਤੂੰ ਸੂਖਮੁ ਹੋਆ ਅਸਥੂਲੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨)

-ਨਿਰਗੁਨੁ ਆਪਿ ਸਰਗੁਨੁ ਭੀ ਓਹੀ॥ (ਪੰਨਾ ੨੮੭)

ਅਧਿਐਨ ਇਸੇ ਦਿਸ਼ਾ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪਹਿਲੂ ਇਸ ਦੀ 'ਦਿਸ਼ਾ' (Dimension) ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਦੋ ਦਿਸ਼ਾਵੀ (Two-dimension) ਹੈ, ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ? ਭਾਵ 'ਕਾਰ' (〰) ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਸੱਜੇ (→) ਪਾਸੇ ਹੈ ਜਾਂ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ (↑) ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਲਚਸਪ, ਪਰ ਗੰਭੀਰ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਅਤਿ ਗੰਭੀਰਤਾ ਸਹਿਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅਧਿਐਨ-ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ 'ਕਾਰ' (〰) ਨੂੰ 'ਏਕੇ' (੧) ਅਤੇ 'ਓਅੰ' (ਓ) ਦੋਨਾਂ ਪਦਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ (ਏਕਾ ਏਕੰਕਾਰੁ...ਉਤ੍ਤਾ ਓਅੰਕਾਰੁ...॥ ੩:੧੫), ਤਦ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਸਾਰ (Three dimension) ਮਹਿਸੂਸਦੇ ਹਨ।

ਅਧਿਐਨ ਪਸਾਰ ਦੀ ਇਕ ਮੁੱਲਵਾਨ ਦਿਸ਼ਾ ੧ੳ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਤੇ ਲਿਪੀਅੰਤਰਨ ਵਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਨੁਵਾਦ ਦਾ ਸੰਬੰਧ 'ਵਿਆਖਿਆ' ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ 'ਅਰਥ' ਕੇਂਦਰਤ ਮਸਲਾ ਹੈ, ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਆਖਿਆਤਮਕ ਪਸਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲਿਪੀਅੰਤਰਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ 'ਲਿਪੀ' ਨਾਲ ਹੈ ਤੇ ਇਹ 'ਧੁਨੀ' ਕੇਂਦਰਤ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਬਹੁ-ਲਿਪੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਵਿੱਦਿਆ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਹਿੰਦੀ/ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ (ਦੇਵਨਾਗਰੀ/ਰੋਮਨ) ਤਕ ਸੀਮਿਤ ਹੈ। ੧ੳ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ? ਲਿਪੀਅੰਤਰਨ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ? ਇਸ ਤੱਥ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ੧ੳ ਇਕ ਦੈਵੀ ਚਿੰਨ੍ਹ (The Symbol Divine) ਹੈ; ਇਸ (The Symbol) ਦਾ ਲਿਪੀਅੰਤਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਨਾਮਕਰਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਉਚਾਰਨ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਕਦੇ ਵੀ ਅਨੁਵਾਦੇ ਜਾਂ ਲਿਪੀਅੰਤਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੋਧ (ਓਅੰਕਾਰ ਏਕ ਧੁਨਿ ਏਕੈ...॥ ਪੰਨਾ ੮੮੫) ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਇਸ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨੂੰ 'ਧੁਨੀ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ (ਰਾਗ ਰਤਨ ਅਨਹਦ ਧੁਨੀ ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਲਿਵ ਅਗਮ ਅਲੋਲੇ॥ ੧੨:੨੦) ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਧੁਨੀ ਸਿਰਫ ਸੁਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਅਨੁਵਾਦੀ ਜਾਂ ਲਿਪੀਅੰਤਰਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਇਕ ਦਿਸ਼ਾ 'ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ' ਦੇ ਅਕਾਰ ਹਵਾਲੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ 'ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਤਕ ਦਾ, ਬੜਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਨਿਰਣਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ 'ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ' ਦੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ 'ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ' ਦੇ ੧੪ 'ਗੁਣ' (ਇਕਾਈਆਂ) ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ੧, ਓਅੰਕਾਰ, ਸਤਿ, ਨਾਮ...ਆਦਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਦਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਸਿਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ੧੪ ਇਕਾਈਆਂ ਹੀ ਮੰਨੀਆਂ ਹਨ। ਡਾ. ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ "The Mantra Consists of Fourteen Symbols)", ਇਹੋ ਖਿਆਲ ਸ. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣਾਂ ਦਾ ਹੈ। 'ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ' ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਰਥੀ ਪਦ-ਵੰਡ ਅਤੇ ਉੱਪਰ ਵਰਣਿਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੀਆਂ ੧੪ ਇਕਾਈਆਂ ਨਿਮਨਾਨੁਸਾਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ :

(੧) ੧	(੮) ਨਿਰਵੈਰੁ
(੨) ੴ	(੯) ਅਕਾਲ
(੩) ਸਤਿ	(੧੦) ਮੂਰਤਿ
(੪) ਨਾਮੁ	(੧੧) ਅਜੂਨੀ
(੫) ਕਰਤਾ	(੧੨) ਸੈਭੰ
(੬) ਪੁਰਖ	(੧੩) ਗੁਰ
(੭) ਨਿਰਭਉ	(੧੪) ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ਪਰ ਅਸੀਂ ਵੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਪਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ੯ ਕੀਤੀ ਹੈ :

ਨਉ ਅੰਗਿ ਸੁੰਨ ਸੁਮਾਰੁ ਸੰਗਿ ਨਿਹਾਲਿਆ।

ਸੋ 'ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ' ਦੇ ਪਦਾਂ (Units) ਦੀ ਸਹੀ ਗਿਣਤੀ ਜਾਂ ਕੁੱਲ ਇਕਾਈਆਂ ੦੯ ਹਨ। ਇਉਂ ਬਾਣੀ-ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਹੀ ਪਦ-ਛੇਦ ਰੂਪ ਨਿਮਨਾਨੁਸਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ :

(੧) ੴ	(੬) ਅਕਾਲਮੂਰਤਿ
(੨) ਸਤਿਨਾਮੁ	(੭) ਅਜੂਨੀ
(੩) ਕਰਤਾਪੁਰਖੁ	(੮) ਸੈਭੰ
(੪) ਨਿਰਭਉ	(੯) ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ
(੫) ਨਿਰਵੈਰੁ	

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਰਮਜ਼ਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ (ਜਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ) ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਬਾਰੇ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੀ ਇੱਥੇ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਐਨਾ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ

ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਰਲਤਾ ਸਹਿਤ ਸਮਝਣ ਦਾ ਰਾਹ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਨੇਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਕਤ ੧ੳ/ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਅਰਥ/ਵਿਆਖਿਆ, ਨਾਮਕਰਨ, ਉਚਾਰਨ, ਬਣਤਰ, ਦਿਸ਼ਾ, ਸਰੂਪ, ਇਕਾਈਆਂ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਗਿਆਨ ਸਾਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ:-

੧. ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ, (ਸੰਪਾ.) ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੧੯੨੬, ਪੰਨੇ ੧੭-੮.
੨. ਕੁਝ ਮੁਖ ਸਰਵੇਖਣਾਂ ਲਈ ਵੇਖੋ: Pritam Singh, 'The Interpretations of Mool Mantra', *Exploring Some Sikh Themes*, Singh Brothers., Amritsar 2006, pp.37-60; Davinder Singh Chahal, 'The Commencing Verse of the Aad Guru Granth Sahib', *Understanding Sikhism*, vol. 2, no. 1, Jan.-June, 2000,
੩. ਕੇਵਲ ੧ੳ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਅਰਥ-ਪਖਾਂ ਬਾਰੇ ਪਰਚਿਆਂ/ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ, ਸੁਤੰਤਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ੫੦-੬੦ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਕੁਝ ਵੇਖੋ: Prof. Pritam Singh (ed.), *Sikh Concept of The Divine*, Guru Nanak Dev University, Amritsar 2002 (2nd); ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਵੇਦੀ, *ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੀ ਪੁਨਰ ਵਿਆਖਿਆ*, ਪੰਜਾਬੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ਪਟਿਆਲਾ ੧੯੯੪; ਗਿ. ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜਾਚਕ, ੧ੳ ਦਰਪਣ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੨੦੦੮ ; ਡਾ. ਵਿਕਰਮ ਸਿੰਘ, *ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਸਿਮਰਣ ਪਰਵਾਣ* (੨੦੧੪), www.panemonism.com; www.allinoneism.net ਗਿ. ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਸਾਰੰਗ (ਰੋਪੜ), *ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਤਤ ਨਿਰਣੈ ਆਦਿ*।
੪. ਵੇਖੋ: Kirpal Singh, *Guru Nanak Japuji : A Descriptive Bibliography*, Punjabi University, Patiala 1990.
੫. ਜਿਵੇਂ: ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਕਲਸੀ, ਬੀਜ ਮੰਤ੍ਰ ਦਰਸ਼ਨ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੯੬, ਪੰਨੇ ੨੮-੩੩.
੬. ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਵਿਚਾਰ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਜਾਣਨ ਲਈ ਵੇਖੋ: *ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸਰੂਪ*, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੧੯੯੬.
੭. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਖਾ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ, ਕਸਤੂਰੀ/ਲਾਲ ਐਂਡ ਸੰਨਜ਼, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੧੯੫੨, ਪੰਨਾ ੨੪.
੮. Dr. Gopal Singh, *Sri Guru Granth Sahib* (english version), vol. II, p. IX, (Introduction).
੯. 'Philosophy of Mool Mantra' in *Sikh Concept of the Divine*, (ed.) Prof. Pritam Singh, Guru Nanak dev University, Amritsar 1985, p.143.
੧੦. 'Some Philosophical Reflections', *ibid*, p.133.
੧੧. ਜਪੁ ਜੀ ਦਰਸ਼ਨ, ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ ੧੯੬੯, ਪੰਨੇ ੬੪-੭੦.

ਉਹੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ 'ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ' ਦਾ ਸਰੂਪ

—ਡਾ. ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ*

ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਰਹੱਸਵਾਦਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੀ ਆਂਤ੍ਰਿਕ ਪਰਵ੍ਰਿਤੀ (yearning inherent) ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਆਤਮਾ, ਦਿੱਭ ਅਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ।^੧ ਮਹਿੰਦਰ ਨਾਥ ਸਰਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਤਿ ਦੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੰਢਾਏ ਗਏ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਰਹੱਸਵਾਦੀ, ਸਤਿ ਦੀ ਖੋਜ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਆਂਤ੍ਰਿਕ ਉਤਾਨ ਦੁਆਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੀ ਅਵਸ਼ਰਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸ੍ਵੈ-ਸਿੱਧ ਅਤੇ ਸ੍ਵੈ-ਸੰਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।^੨ ਰਹੱਸਵਾਦ ਨੂੰ ਰਾਧਾ ਕਮਲ ਮੁਕਰਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਕਲਾ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਨੁਕੂਲਤਾ (inner adjustment) ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਟੁੱਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਮੁੱਚ ਵਿਚ ਵੇਖਦਾ ਹੈ।^੩ ਵਿਆਖਿਆ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸਰੂਪ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਰਹੱਸਵਾਦ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ-ਸਤਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸਿੱਧਾ, ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਇੰਦ੍ਰਿਆ ਅਤੀਤ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਆਦਰਸ਼, ਆਂਤ੍ਰਿਕ ਪ੍ਰਾਜਲਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਟਿਕਾਉ (spiritual tranquility) ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਅਕਾਦਮਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸਿੱਖ-ਰਹੱਸਵਾਦ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਗੰਭੀਰ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖ-ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ-ਕੋਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਰਹੱਸਵਾਦ, ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਂਤ੍ਰਿਕ ਅਨੁਭਵ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਿਯਮਬੱਧ ਧਰਮ ਜਾਂ ਮੱਤ (creed) ਦੀ ਸੀਮਾਂ-ਬੱਧਤਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਂਤ੍ਰਿਕ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕਤਾ ਦੇ ਤਰਕਮਈ ਬੋਧ (emotive apprehension) ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਗੋਇਬੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਹ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ (dialectic of the feeling)

*#੩੪ ਅਰਬਨ ਅਸਟੇਟ, ਫੇਜ਼-੧, ਪਟਿਆਲਾ; ਮੋ. +੯੧੯੩੧੬੩-੦੧੩੨੮

ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਸਰਬ ਸੋਮਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਅਨਾਦਿ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਨੁਭੂਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।^੪ ਏਸੇ ਲਈ ਰਹੱਸਵਾਦ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਆਸਥਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਗੁਣ ਵੀ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਚੀਨੀਆਂ ਵਿਚ ਟਾਊਵਾਦ, ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਭਗਤੀਯੋਗ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਸੂਫੀਵਾਦ ਆਦਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਨੂੰ ‘ਸਿਮਰਨ-ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਰਹੱਸਵਾਦ, ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਅਨੁਭਵੀ ਪੱਖ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ ਅਤੇ ਰੇਖਾਵਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਤਿ ’ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਬੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਹੈ।^੫ ਇਸ ਕਰਕੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੇ ਦਵੈਤਵਾਦੀ, ਅਦਵੈਤਵਾਦੀ ਅਤੇ ਈਸ਼੍ਵਰਵਾਦੀ ਆਦਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੂਪ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ। ਸਟੇਸ ਨੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੇ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੂਪ ਬਾਹਰਮੁਖੀ (extrovert) ਅਤੇ ਅੰਤਰਮੁਖੀ (introvert) ਪਰਵਾਨ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।^੬ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਨੁਭਵੀ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੁਭਵੀ ਵਖਰੇਵੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਨੁਭਵੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਆਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਹੱਸਵਾਦੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੰਭਵ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ (awakening), ਸੁੱਧੀ (purgative), ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (illumination) ਅਤੇ ਮਿਲਾਪ (unification) ਆਦਿ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਆਧਾਰਾਂ ’ਤੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੂਪ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ— ਧਿਆਨੀ (contemplative) ਰਹੱਸਵਾਦ, ਵਿਅਕਤੀਗਤ (personal) ਰਹੱਸਵਾਦ, ਕੁਦਰਤੀ (natural) ਰਹੱਸਵਾਦ ਅਤੇ ਅਮਲੀ (practical) ਰਹੱਸਵਾਦ।^੭ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦਾ ਇਹ ਸਰੂਪ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੱਛਮ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰੀ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਨਿਵੇਕਲੇਪਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰੇ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਰਹੱਸਵਾਦ ਵਿਚ ਸਕ੍ਰਿਅਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਦੇ

ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਟਿੱਪਣੀ ਤੋਂ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

“ਨਾਨਕ ਲਈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਰੰਗ ਨਾਮ ਦੇ ਹੀ ਰੰਗ ਹਨ।

ਨਾਮ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਖੇਡ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ।

ਨਾਮ ਵਿਚ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਨੰਦ ਹਨ।

ਨਾਮ ਵਿਚ ਹੀ ਮੇਰੀਆਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ (ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ)

ਵੇਗਵਾਨ ਤੇ ਤੀਖਣ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕਲਿਜੁਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ

ਦੁਖਾਂ ਪੀੜਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ,

ਕੂੜ ਦੀ ਪਾਲ ਨੂੰ ਪਰੇ ਹਟਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ,

ਤੇ ਇਸ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।”

ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਪੂਰਬੀ ਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਅਰਥ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਪੂਰਬੀ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਅੰਗ, ਨਕਲ ਜਾਂ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਾਂਝ ਦੀ ਇਕ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਨਿਵੇਕਲੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਿੱਖ-ਰਹੱਸਵਾਦ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਦਿੱਸਦੇ ਅਤੇ ਅਣਦਿਸਦੇ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ‘ੴ’ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਪੁਰਸ਼’ ਅਤੇ ‘ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ’ ਨੂੰ ਅਨਾਦਿ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਦੇ ਨਾਲ ਤੀਜੀ ਅਨਾਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਤੋਂ ਉਤਪਤੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖੇਡ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਇੱਕ ਸਤਿ-ਅਸਤਿ ਸ਼ਕਤੀ ਮਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਵਿਆਪਣ ਨਾਲ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।^੮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀ ਅਕਾਲ ਨੂੰ ਅਨਾਦੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜੋਨੀ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਗਮ ਤੇ ਅਗੋਚਰ ਰੂਪ ਵਾਲੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਖੋਜ ਨਾਲੋਂ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਵੱਧ ਨੇੜੇ ਹੈ।^੯ ਇਕ ਈਸ਼ਵਰੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਰਹੱਸਮਈਅਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਪੱਖ ਉਸ ਅਨਾਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰਸ, ਰਸੀਆ ਅਤੇ ਰਸਾਲ ਦਾ ਇੱਕੋ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋਣਾ ਵੀ ਹੈ।^{੧੦} ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਰੇ ਤੱਤ ਜਿਸ ਇੱਕ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਤ ਹੋ ਕੇ ਫਿਰ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹੀ ਅਕਾਲ ਹੈ। ਅਕਾਲ, ਪ੍ਰਭੂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਬਦਲ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਨਕਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਉਪਰੋਕਤ ਚੇਤਨ ਸਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਆਕਰਖਣ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਇਸ ਦਾ ਉਦਕਰਖਣ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇਸ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕਤਾ, ਅਕਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਹੈ, ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਿਰਗੁਣ ਤੋਂ ਸਰਗੁਣ ਹੋਣ ਦੀ ਵੀ ਖੇਡ, ਈਸ਼ਵਰੀ ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਉਦਕਰਖਣ ਅਤੇ ਆਕਰਖਣ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਧਾਨ, ਵਕਤੀ ਜਾਂ ਕਿਰਤਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਦੀਵੀ ਤੇ ਕਰਤਾਰੀ ਹੈ।^{੧੧} ਇਸੇ ਲਈ ਸਿੱਖ ਵਾਸਤੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਜੁਗਤਿ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਰਹੱਸਵਾਦ ਵਿਚ ਅਦ੍ਵੈਤਵਾਦੀ ਤੱਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਮਿਲਗੋਭਾ ਜਾਂ ਸਮਨਵੈ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦੀਰਘ ਅਧਿਐਨ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਨੂੰ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਨਿਵੇਕਲਾ ਤੇ ਮੌਲਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਹੋਣ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਵੇਕਲੇਪਨ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦੀਪਤ ਵੇਖਣ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ‘ਬੇਦ ਕਤੇਬ’ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਤੱਖਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿਵੇਕਲੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਅਭਿਅਵਿਅਕਤੀ ਜਲਵਾਗਰ ਹੈ।^{੧੨} ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਕਥਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ “ਅਰੋਗ, ਨਵਾਂ ਨਰੋਆ, ਜੁਆਨੀ ਤੇ ਜੋਬਨ ਵਾਂਗ ਠਾਠਾਂ, ਮਾਰਦਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਝਾਕਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਝਾਕਾ ਅੰਦਰ ਆਪੇ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਵਿਚ ਉਤਰ ਕੇ ਆਪੇ ਤੋਂ ਅਗੇਰੇ ‘ਪਰਮ’ ਆਪੇ ਦੇ ਸਦਾ ਮੇਲ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਅਮਲੀ ਤਜਰਬਾ ਸੀ, ਜੋ ਨੈਣ ਮੁੰਦੀ ਸਮਾਧੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਨੈਣ-ਖੁਲ੍ਹੀ ਸਦਾ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਸਦਾ ਜਾਗ੍ਰਤ ਦੀ ਤਾਜ਼ਗੀ ਵਿਚ ਸਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਂਦਾ, ਸਦਾ ਉਮਾਹ ਵਿਚ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਏਹੋ ਜਿਹੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਉਚਾਰਨ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਸੀ। “ਨਾਨਕ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਦਿਸੈ ਜਾਹਰਾ”^{੧੩} ਨੈਣ ਮੁੰਦੀ ਸਮਾਧੀ ਅਤੇ ਨੈਣ ਖੁਲ੍ਹੀ ਸਮਾਧੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਅੰਤਰ ‘ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਵਖਰੇਵਾਂ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖ-ਧਰਮ ਨੂੰ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਨਿਵੇਕਲੇ ਤੇ ਮੌਲਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਿਹਾਰੰਜਨ ਰੇ ਦੇ ਮਤ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਹਾਰੰਜਨ ਰੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਭਰਪੂਰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਮਤ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ-ਧਰਮ ਕੇਵਲ ਮਾਤਰ ਕਬੀਰਵਾਦ ਜਾਂ ਸੰਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ

ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ^{੧੪}। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਆਯੋਜਿਤ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਚਮਕਾ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਯਮਬੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਚਿਤਵਿਆ ਅਤੇ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਿਯਮਬੱਧ ਧਰਮ-ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤਕ ਉਸਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਅਤੇ ਇਸ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਰਹੱਸਮਈ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਰਤਾਰੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ, ਰਹੱਸਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਰਥੀ ਗੁਣ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਗੁਣ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਕਲ ਜਾਂ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਕੱਥਤਾ ਵੀ ਰਹੱਸਮਈ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ, ਔਗੁਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨੂੰ ਜੋ ਨਵੀਨਤਾ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ, ਉਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਡਾ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹ (esoteric) ਰਹੱਸਵਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਆਖਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਚਿੰਤਨ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਸਮਨਵੈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੋ 'ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ', ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਈਸ਼੍ਵਰੀ ਰਹੱਸਵਾਦ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸੁਤੰਤਰ ਚਿੰਤਨ ਪੱਧਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਚਿੰਤਨ ਪੱਧਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮਨਵੈ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੁਭਵ, ਅਨੁਭਵੀ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਵਖਰੇਵਾਂ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਇਹ ਵਖਰੇਵਾਂ ਕਾਇਮ ਸੀ ਅਤੇ ਹੈ।

ਰਹੱਸਵਾਦ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸੰਬੰਧ ਅਨੁਭਵ ਮੰਡਲ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਇਸ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਅਨਿੱਖੜਵੇਂ ਅੰਗ ਹਨ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ 'ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ' ਦਾ ਇੱਕ ਪੱਖ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਅਨਾਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਰਚਨਾ ਅਨਾਦਿ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ 'ਹੋਆ ਆਕਾਰੁ' ਆਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਕਤ, ਥਿੱਤ, ਵਾਰ, ਰੁੱਤ, ਮਹੀਨਾ ਕਿਹੜਾ ਹੈ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ "ਜਾ

ਕਰਤਾ ਸਿਰਠੀ ਕਉ ਸਾਜੇ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਸੋਈ” ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।^{੧੬} “ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰੁ” ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਸਿਰਜਨਾ ਇੱਕ ਰਹੱਸ ਹੈ। ਇਸ ਰਹੱਸ ਦਾ ਭੇਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੈ। ਇਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸੰਦਰਭ ਹੈ। ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਕਲਾਧਾਰ ਕੇ ਮੋਹ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਰਹੱਸ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸਮਝ ਰਚਨਾ ਨੂੰ “ਇਹੁ ਜਗੁ ਸਚੈ ਕੀ ਹੈ ਕੋਠੜੀ” ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਭਵੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਵਿਰਵਿਆਂ ਲਈ ਇਹ ‘ਪਰਪੰਚ’ ਅਤੇ ‘ਠਗਉਚੀ’ ਹੈ।

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਅਤੇ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦੇਹ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਏਸੇ ਲਈ ਮਾਨਸ ਜਨਮ ਨੂੰ ਦੁਰਲੱਭ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਅਕਾਲ ਦੀ ਜੋਤਿ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹੁਰੀਆ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੀ ਜੋਤਿ ਦਾ ਰੱਖੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ‘ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਲਨ’ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ‘ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਲਣ’ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਹੱਸਮਈ ਚੇਤੰਨਤਾ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਭਰਿਆ ਭਾਗ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਰਹੱਸ ਚੇਤੰਨਤਾ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ, ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਦੀ ਚੂਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਰਹੱਸਮਈ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਵੀ ਉਤਾਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਵੀ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਰਹੱਸਮਈਅਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਲਾਜ਼ਮ ਸਿੱਟਾ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ “ਗਿਆਨ ਕਾ ਬਧਾ ਮਨ ਰਹੈ” ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਆਤਮ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਰਾਹੀਂ ਅਨੁਭਵੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ, ਆਤਮ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀ ਅਨਾਤਮ ਜੋਤਿ ਹੈ। ਗੁਰੂ, “ਪਰਗਟ ਆਖਿ ਸੁਣਾਇਆ” ਹੈ। ਇਸ ਰਹੱਸ ਦੀ ਸੋਝੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹੀ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।^{੧੭} ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਰਧਾ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜਗਿਆਸਾ ਅਤੇ ਪਰਸਪਰ ਧਾਰਮਿਕ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀ ਮਨੋਤ ਤਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਰਹੱਸਮਈਅਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮਨੁੱਖ

ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਟਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਨ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੋ “ਨਦਰਿ ਕਰਹਿ ਜੇ ਆਪਣੀ ਤਾ ਨਦਰੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਾਇਆ” ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਂਗ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਦਾ ਅੰਗ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ’ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁੱਖ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਹੈ। ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੰਕੇਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ, ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਉਹੀ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਸਾਧਨਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ’ਤੇ ਲੋੜ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਰਹੱਸਵਾਦ ਨੂੰ ‘ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ-ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਜਾਂ ਤਰੀਕਾ ਵੀ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਉਹ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਨੀਂਹ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ’ਤੇ ਸਿੱਖ-ਧਰਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਮਹਿਲ ਉੱਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।^{੧੮} ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਨਾ ਹੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮੰਤ੍ਰ ਸਾਧਨ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਅਗਾਊਂ ਤਿਆਰੀ ਹੈ। ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਚਿੱਤ ਦੀਆਂ ਵ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੇ ਨਿਰੋਧ ਲਈ ਕੀਤੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਧਿਆਨਮਈ ਸਾਧਨਾ ਹੈ। ਸਮਾਧੀ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦ੍ਰਿੜ ਨੂੰ ਏਕਤ੍ਵ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ, ਮਨ ਅਤੇ ਮਾਦੇ ਦਾ ਜਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜਵਾਦੀ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਸਮਾਧੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਆਤਮ ਵਿਚਕਾਰ ਪੁਲ ਹੈ।^{੧੯} ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਧਨ-ਮਾਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇੱਥੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਕਲਪ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦੀ ਨੀਂਹ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਕਾਂਖਿਆ, ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਲਗਨ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂਦਰੂ, ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਪੰਡਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਸਮਰੱਥਾ ਮੁਤਾਬਿਕ ਅਪਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਜੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਯੋਗਿਕ,

ਬੋਧੀ ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਰੰਪਰਾ ਤਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸੰਦਰਭ ਉਸਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਸਿਰਜਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ ਚਿੰਤਨ ਪਰਵਾਹ ਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਪਛਾਣ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਇੱਛਾ (Individual Will) ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਈਸ਼੍ਵਰੀ ਵਰਤਾਰੇ (Cosmic Will) ਤਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਲਈ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਮਾਨਸ ਤੋਂ ਦੇਵਤ ਤਕ ਦਾ ਸਫਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਭੀ ਹੈ, ਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਭੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਲਗਾਉ ਭੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵੀ ਸਰੂਪ ਸਿੱਥਲ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ‘ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ’ ਅਤੇ ‘ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ’ ਦੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸਕ੍ਰਿਅਤਾ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਸਿੱਖ-ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਸਰਬੋਤਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸ੍ਵੈ-ਵਿਲੀਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਮੂਹਿਕ ਉਥਾਨ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮ-ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ‘ਸਮਾਉਣ’ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੱਚ ਸਮਾਉਣਾ, ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਉਣਾ, ਸਹਜ ਸਮਾਉਣਾ ਅਤੇ ਅਵਿਗਤ ਸਮਾਉਣਾ ਸ਼ਬਦ ਆਏ ਹਨ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਅਨੁਭਵ (experience of union) ਆਖਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਇਸ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਤ੍ਰੈਗੁਣਾਤੀਤ, ਚੌਥਾ ਪਦ, ਤੁਰੀਆ ਪਦ, ਤੁਰੀਆ ਅਵਸਥਾ ਅਤੇ ਪਰਮ-ਪਦ ਆਦਿ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਲੇਖਕ ਨੇ ਰੂਪਾਂਤ੍ਰਿਤ ਵਿਰਾਸਤ (inheritance transformed) ਵੀ ਆਖਿਆ ਹੈ।^{੨੦} ਇਹ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦੀ’ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਗੌਣ ਗੁਣ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਨੂੰ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਤਕ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਵੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ ਨੇ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦਾ ਸਰੂਪ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਭਵੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਮਰੱਥ ਸਾਧਨਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਦਿੱਭ ਚੇਤੰਨਤਾ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਤਸਲੀਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਰਗ ਮੁਕਤੀ-ਮਾਰਗ ਹੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਵਿਚਲੀ ਮੁਕਤੀ, ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪਰੰਪਰਕ ਮੁਕਤੀ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਇਹ ਮੁਕਤੀ ਮੌਤ ਅਤੇ ਭੈਅ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਕੇਵਲ

ਮਾਤਰ ਸਰੀਰਕ ਮੁਕਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।^{੨੧} ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਇੱਕ ਪਛਾਣ ਚਿੱਤ ਦੀਆਂ ਵਿ੍ਤੀਆਂ ਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਤਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਨਿਯੰਤਰਣ ਯੋਗ ਦੇ ‘ਨਿਰੋਧ’ ਵਾਂਗ ਚਿੱਤ ਦੀਆਂ ਵਿ੍ਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਿਧਾਉਣਾ ਹੈ। ਡਾ. ਦੀਵਾਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਸਾਧਨ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਯੋਗ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੱਖ ਯੋਗ (ਜੇ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ), ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਯੋਗ ਦੀ ਨਕਲ ਜਾਂ ਵਿਕਾਸ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਯੋਗ ਵਾਲੀ ਹਠ-ਸਾਧਨਾ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਸੁਰਤਿ ਦਾ ਸਾਧਨ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੁਝ ਕੁ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ. ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਿਆਂ, ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਨੂੰ ਅਦ੍ਵੈਤਵਾਦੀ, ਇਕਾਂਤਵਾਦੀ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤਵਾਦੀ ਆਦਿ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਸੀਮਾਬੱਧਤਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਿਚ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦੇ ਸਕ੍ਰਿਆ ਪੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਿਆਂ, ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਕ੍ਰਿਆਤਾ, ਕੱਚੀ ਜਾਂ ਅਸੰਤੁਲਤ ਕਾਰਜਾਤਮਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਆਤਮ ਦੇ ਹੰਕਾਰੀ ਪੱਖ ‘ਤੇ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨਤਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਸਮਾਉਣਾ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਸਮਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਭਾਣੇ ਅਤੇ ਰਜਾ ਵਾਲੇ ਸੰਤੁਲਤ ਜਾਂ ਸਹਿਜ ਜੀਵਨ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੈ। ਸ. ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦਾ ਯਥਾਰਥਕ ਅਨੁਭਵ ਵੀ ਅਕੱਥਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸੀ (paradoxical) ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਿਚ ਸਰਗੁਣ-ਨਿਰਗੁਣ, ਇੱਕ-ਅਨੇਕ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਅਨਾਤਮ ਦੇ ਦੋ ਪੱਖੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਇਸ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।^{੨੨} ਏਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕਾਂਤਮਈ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਇਉਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ. ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਆਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ‘ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ‘ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਸਮਾਨਿ’ ਜਾਂ ‘ਸਮਦਰਸੀ’ ਹੋਣ ਦੀ ਰਹੱਸਮਈ ਅਵਸਥਾ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ,

ਸਰਬ-ਅਲਿੰਗਨਕਾਰੀ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਨਿਰਗੁਣ-ਸਰਗੁਣ ਵੀ ਇੱਕ ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।^{੨੪} ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਸੋਝੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਤਾਲਿਬ ਨੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਤਾਲਿਬ ਮੁਤਾਬਿਕ ਰਹੱਸਵਾਦ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।^{੨੫} ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਗਟ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ‘ਅਖੜੀਆਂ ਬਿਆਨੀ’ ਵਾਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੌਧਿਕ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਤਾਂ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ (approach) ਤਾਂ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸ. ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ, ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸ. ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਨੂੰ ਈਸ਼੍ਵਰੀ ਵੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪੈਗੰਬਰੀ (prophetic) ਵੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ। ਪੈਗੰਬਰੀ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦਾ ਆਧਾਰ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕਾਂਤਵਾਦੀ (quietist) ਰਹੱਸਵਾਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੈਗੰਬਰੀ ਰਹੱਸਵਾਦ ਅਕਸਰ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੈਗੰਬਰੀ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਸਕ੍ਰਿਅਤਾ ਦੀ ਖਿੱਚ ਤੋਂ ਲੇਖਕ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ, ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਨੂੰ ਪੈਗੰਬਰੀ ਆਖਿਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪੈਗੰਬਰੀ ਸੰਕਲਪ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤੰਨਤਾ ਨੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਸਕ੍ਰਿਅਾ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣ ਵੱਲ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸ. ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਪੈਗੰਬਰੀ ਦੀ ਥਾਂ ਸਕ੍ਰਿਅਾ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰੀ ਸੰਕਲਪ ਮੁਤਾਬਿਕ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਕਰਮ ਵਿਚ ਬਦਲਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਆਦਰਸ਼ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਪੈਗੰਬਰੀ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।^{੨੬} ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦੀ ਪੈਗੰਬਰੀ ਰਹੱਸਵਾਦ ਨਾਲ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦਰਸਾ ਕੇ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਨੂੰ ਪੈਗੰਬਰੀ ਰਹੱਸਵਾਦ ਆਖਿਆ ਹੈ।^{੨੭} ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਜਿੰਨੀ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਇੰਨੀ ਸੌਖੀ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਪੈਗੰਬਰੀ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦਾ ਸੈਮਟਿਕ ਢਾਂਚਾ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਤੇ ਪੂਰਨ ਭਾਂਤ ਲੱਗ ਸਕਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਈਸ਼੍ਵਰੀ-ਰਹੱਸਵਾਦ ਹੈ ਅਤੇ ਏਸੇ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵੀ ਸਕ੍ਰਿਅਤਾ ਦੀ ਪੱਧਰ ‘ਤੇ ਸਿਮਰਨ-ਰਹੱਸਵਾਦ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਮਿਲਾਪ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਏਕੀਸ਼੍ਵਰੀ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਪ੍ਰਭੂ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ, ਸਹਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ, ਸੰਤੋਖੀ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਅਰਥਾਤ ਸੰਤੋਖ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਹੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਵੀ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।^{੨੮} ਇਹ ਗੂੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਭੇਦ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨ ਅਤੇ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।^{੨੯}

‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦਾ ਸਰੂਪ ਆਪਣੇ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ਪੰਜ ਖੰਡਾਂ— ਧਰਮ ਖੰਡ, ਗਿਆਨ ਖੰਡ, ਸਰਮ ਖੰਡ, ਕਰਮ ਖੰਡ ਅਤੇ ਸਚ ਖੰਡ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।^{੩੦} ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਗੰਭੀਰ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਰਹੱਸਵਾਦ ਨੂੰ ਡਾ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਰਹੱਸਮਈ ਅਕਾਂਖਿਆ ਦੀ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕਤਾ (universality of the mystical urge of human soul) ਆਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਉਸਾਰੂ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਲੱਗਭਗ ਹਰੇਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਪਾਲਿਆ ਅਤੇ ਭਰਪੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹੱਸਮਈਅਤਾ ਧਰਮ ਵਿੱਦਿਆ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕ ਨੇ ਧਰਮ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਅਮੀਰ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।^{੩੧} ਸਿੱਖ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸ਼ਕਤੀ, ਨੈਤਿਕ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਸੋ ਗੁਰਮਤਿ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨੈਤਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦਾ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਰਜਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸੰਦਰਭ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੈ-ਪਰਾਗੰਮਤਾ (Self transcendence) ਦੀ ਅਕਾਂਖਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ‘ਸਿੱਖ ਰਹੱਸਵਾਦ’ ਨੂੰ ਸਕ੍ਰਮਕ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਪਰੰਪਰਾ (Active mystical tradition) ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਏਸੇ ਤੇ ਉਸਰੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਉਸਾਰ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ

੧. ਰਾਮ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ, *ਕਬੀਰ ਕਾ ਰਹੱਸਵਾਦ* (ਹਿੰਦੀ), ਪੰਨਾ ੬.

੨. Mahender Nath Sircar, *Hindu Mysticism*, pp 8-9

੩. Radha Kamal Mukerjee, *Mysticism: Theory And Art*, p. x11- "Mysticism is the art

of inner adjustment by which man apprehends the universe as a whole instead of its particular parts."

੪. Vergilius Fern (ed.) *Encyclopaedia of Religion*, p. 513- "Its mission is to secure the vivid realisation of eternal spiritual personal values."

੫. *Encyclopaedia of Philosophy*, vol. v, p. 419

੬. Stace, W.T, *Mysticism And Philosophy*, p. ੬੦

੭. Yergilius Fern, op. cit., p. 513

੮. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਭਾਈ, *ਗੁਰਮਤਿ ਨਿਰਣਯ*, ਪੰਨਾ ੧-੨.

੯. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ੮੩੮

ਏਕਮ ਏਕੰਕਾਰੁ ਨਿਰਾਲਾ॥

ਅਮਰੁ ਅਜੋਨੀ ਜਾਤਿ ਨ ਜਾਲਾ॥

ਅਗਮ ਅਗੋਚਰੁ ਰੂਪੁ ਨ ਰੇਖਿਆ॥

ਖੋਜਤ ਖੋਜਤ ਘਟਿ ਘਟਿ ਦੇਖਿਆ॥

੧੦. ਉਹੀ, ੧੨੯੧-

ਆਪੇ ਪਟੀ ਕਲਮ ਆਪਿ ਉਪਰਿ ਲੇਖੁ ਭਿ ਤੂੰ॥

ਏਕੋ ਕਹੀਐ ਨਾਨਕਾ ਦੂਜਾ ਕਾਹੇ ਕੂ॥

੧੧. ਉਹੀ, ੨੮੭

ਨਿਰਗੁਨ ਆਪ ਸਰਗੁਨ ਭੀ ਉਹੀ॥

ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਿਨਿ ਸਗਲੀ ਮੋਹੀ॥

੧੨. ਉਹੀ, ੩੯੭

ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਸੰਸਾਰ ਹਭਾ ਹੂੰ ਬਾਹਰਾ॥

ਨਾਨਕ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਦਿਸੈ ਜਾਹਰਾ॥

੧੩. *ਗੁਰਮਤਿ ਨਿਰਣਯ*, ਮੁਖ ਬੰਦ, ਪੰ. ੪

੧੪. Niharranjan Ray, *The Sikh Gurus And Sikh Society*, p.68- "Sikhism, I must point out, is not just Kabirism, it is not just a continuation of the Saint tradition either. Guru Nanak accepted both but oriented and organised them in a manner, imparted to them such a coherence, and what is more such a social purpose as to enable one to construct a systemtised ultimate goal of an ineffable mystical experience of union with the Absolute and Ultimate".

੧੫. Diwan Singh, *Mysticism of Guru Nanak*, Manuscript theses, p. 303

੧੬. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਜਪੁਜੀ, ੪

੧੭. ਉਹੀ, ਪ੬੬

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਕਿਨੇ ਨ ਪਾਇਓ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਆ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਵਿਚਿ ਆਪੁ ਰਖਿਓਨੁ ਕਰਿ ਪਰਗਟੁ ਆਖਿ ਸੁਣਾਇਆ॥

੧੮. Diwan Singh, *Mysticism of Guru Nanak*, op.cit., p. 234

੧੯. Dagobert D. Runes, *The Dictionary of philosophy*, p. 194

੨੦. Macload W. H, *Sikhism*, Oxford publication, p. 224-25

੨੧. Mohan Singh Diwana, *Sikh Mysticism*, p. 1- "Guru Nanak's mysticism is the mysticism of Naam. It is not only the chief instrument of method for the attainment of salvation, but also the permanent mystic ground upon which Guru Nanak's theological edifice stands."

੨੨. Daljeet Singh, *Sikhism: A Comparative Study of its Theology And Mysticism*, pp. 7,8,218

੨੩. *ibid*, p. 316- "But this paradoxicality expresses the truth of this mystic experience."

੨੪. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ੯੮, ੨੭੨

੨੫. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਤਾਲਿਬ, *ਗੁਰਮਤਿ ਰਹੱਸ*, ਪੰਨਾ ੧ (ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪੰਥਕ ਵਿਚਾਰ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ)।

੨੬. Daljeet Singh, op.cit, p. 18- "In all humility he seeks to translate into activity, the Will of God. This forms his continuing mission. Such is prophetic mysticism."

੨੭. ਬਿਦਿ, ਪ. ੩੩੫- "This is the prophetic mysticism of the Gurs, called Sikhism."

੨੮. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ੧੦੬ -

ਪ੍ਰਭ ਮਿਲਣੈ ਕੀ ਏਹੁ ਨੀਸਾਣੀ॥

ਮਨਿ ਇਕੋ ਸਚਾ ਹੁਕਮੁ ਪਛਾਣੀ॥

ਸਹਜਿ ਸੰਤੋਖਿ ਸਦਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾਸੇ

ਅਨਦੁ ਖਸਮ ਕੈ ਭਾਣੈ ਜੀਉ॥

੨੯. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ, "ਮੂੜ ਰੂੜਿ ਪੀਟਤ ਨ ਗੂੜ੍ਹਤਾ ਕੋ ਭੇਦ ਪਾਵੈ"॥

੩੦. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ੭-੮

੩੧. Avtar Singh, *Keynote Address*, Seminar on Mysticism Sacred and Profane in Medieval Indian Literature, Punjab University Chandigarh, 16 March, 1981. ■

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਹਿਮਾ

-ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ*

ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪੁੰਨ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋਈ ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਗਈ। ਬਚਪਨ ਦੇ ਕੌਤਕਾਂ ਨੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿੱਚੋਂ ਦੈਵੀ ਪੁਰਖ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੈਵੀ ਪੁਰਖ ਹੋਣਾ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਂਝ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

ਅਪਰੰਪਰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਪਰਮੇਸਰੁ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰੁ ਮਿਲਿਆ ਸੋਈ ਜੀਉ॥

(ਪੰਨਾ ੫੯੯)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਬਚਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਟ ਦਾ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਹਰ ਕਾਰਜ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜਾ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਉਸ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਬਸਰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਬੰਦਗੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਵੇਈਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੀ ਘਟਨਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੈਵੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਰੱਬੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਢਾਢੀ ਸਚੈ ਮਹਲਿ ਖਸਮਿ ਬੁਲਾਇਆ॥

ਸਚੀ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ਕਪੜਾ ਪਾਇਆ॥

ਸਚਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਭੋਜਨੁ ਆਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੫੦)

ਗੁਰਬਾਣੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ, ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ ਅਤੇ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰੋਤ ਸਿੱਖ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੂਰਜ ਜਿਹੇ ਤੇਜ, ਚੰਦਰਮਾ ਜਿਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਸਮੁੰਦਰ ਜਿਹੇ ਸਹਿਜ, ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਜਿਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਰੁੱਖਾਂ ਜਿਹੀ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਰਬਗੁਣ ਸੰਪੰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੀ

*ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੪੭੦੦੨; ਮੋ. +੯੧੯੮੭੨੦੯੪੩੨੨

ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਦਲਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਗਏ ਦੁਬਾਰਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਸੰਗਤ ਨਿਰੰਤਰ ਕਾਇਮ ਰਹੀ। ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਟਿਕੇ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਪੂਜਣ ਯੋਗ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ-ਪੰਧ ਜੰਗਲਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ, ਰੇਗਿਸਤਾਨਾਂ, ਸਮੁੰਦਰਾਂ, ਨਦੀਆਂ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਤੈਅ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਡਰ ਅਤੇ ਦੁਬਿਧਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਲੋਕ ਕੁਝ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹੇ। ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਰੁਕਾਵਟ ਆਈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ, ਸਹਿਜ, ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਨਾਲ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਹੰਕਾਰੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਦਇਆ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਪਰਮਸਤਿ ਦਾ ਮਾਰਗ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਿਹੜਾ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੱਗੇ ਪਾਣੀ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਬਾਰੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਦੀਵ-ਕਾਲ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਅਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ, ਭਰਤਾ ਅਤੇ ਹਰਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ॥ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ॥' ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਮੂਹ ਕਾਰਜ ਕਰਨ-ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਉਹ ਆਪ ਹੈ, ਉਸੇ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮੂਹ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ, ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ, ਸਰਬ-ਗਿਆਤਾ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ ਹੋਂਦ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਜੋਤਿ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮੂਹ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਉਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮੂਹ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਸੰਭਵ ਹੈ; ਉਸ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਨਾਲ ਹੀ ਬਦਰੂਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਉਸ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸੰਭਵ ਹਨ; ਉਹੀ ਸੱਚਖੰਡ ਤਕ ਲਿਜਾਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ; ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਮਨੁੱਖ ਦੇਵਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਛੋਟ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਾਰਸ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਹੋਰਨਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਉਸੇ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਗੁੰਗੇ ਬੋਲਣ, ਬੋਲੇ ਸੁਣਨ ਅਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇ

ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਪਿੰਗਲੇ ਅੰਦਰ ਪਹਾੜ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਉਹੀ ਨਦੀਆਂ ਵਿਚ ਟਿੱਬੇ ਅਤੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਵਿਚ ਹਰਿਆਵਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ; ਉਹ ਚਾਹਵੇ ਤਾਂ ਕੀੜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਬਖਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲਸ਼ਕਰ ਨੂੰ ਸੁਆਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਦਇਆਵਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗੁਨਾਹ ਬਖਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ; ਉਸ ਗੁਣੀ-ਨਿਧਾਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਬਲਕਿ ਸਮਰਪਿਤ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਉਸਤਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੇ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਉਪਾਸਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਂਦੇ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੋਕ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਖਿਆਨ ਕੀਤਾ, ਸਰਧਾਲੂ ਉਹੀ ਗੁਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਤਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵੀ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਜੋਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਦੀਵ-ਕਾਲ ਲਈ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਵਾਲੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮੂਹ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਰਾਹੂ ਤੇ ਕੇਤੂ ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਵਿਗਾੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ; ਮੰਗਲ, ਵੀਰਵਾਰ ਤੇ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਦਾ ਡਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ; ਬਿੱਲੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹ ਕੱਟਣ ਅਤੇ ਮਿਰਚਾਂ ਦੇ ਵਹਿਮ-ਭਰਮ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ; ਸ਼ੁਭ ਸ਼ਗਨ ਲਈ ਮਹੂਰਤ ਕਢਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ; ਜੋਤਿਸ਼ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਉੱਦਮ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪਰਪੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜੀਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਦਇਆ ਸ਼ੁਭ-ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ।

ਕਵੀਆਂ, ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ, ਢਾਡੀਆਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਖੋਜੀਆਂ, ਗੁਣੀਜਨਾਂ ਆਦਿ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਰਚਨਾਕਾਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮੂਹ ਗੁਰੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਮੂਹ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਮੋਏ ਹੋਏ ਹਨ ਭਾਵ ਇਕ-ਇਕ ਅਵਤਾਰੀ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪੂਜਾ

ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਹੀ ਸਰਬੋਤਮ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮੂਹ ਅਵਤਾਰੀ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਉਸਤਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮੂਹ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀ, ਰਾਜੇ, ਦੇਵਤੇ ਆਦਿ ਸਭ ਜੀਵ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਤਾਪ ਤੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਸੌਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮੂਹ ਸਵਾਸ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਪਾਂਧੀ ਉਸ ਕਮਲ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਉੱਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਜੇਕਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਚਲੇ ਵੀ ਜਾਣ ਤਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੰਭ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਭਿੱਜਦੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ੧੭੪੦ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਦੀਵਾਨ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲੀ ਲਿਖੀ ਕਵਿਤਾ ਹਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਦੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਜਿਸ ਕਾ ਹੈ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ ਜੀ।

ਤਿਸ ਕੋ ਕੈਸੀ ਪਰਵਾਹ ਜੀ।

ਜਿਸ ਕਾ ਗੁਰੂ ਹਮਰਾਹੁ ਜੀ।

ਕਬਹੂੰ ਨਹੀਂ ਗੁਮਰਾਹੁ ਜੀ।

ਬਖਸ਼ਿੰਦ ਹੈ ਬਦਕਾਰ ਕਾ।

ਦਾਤਾਰ ਹੈ ਨਾਦਾਰ ਕਾ।

ਸਾਫੀ ਹੈ ਹਰ ਬੀਮਾਰ ਕਾ।

ਆਪ ਦਿਖਾਵੈ ਰਾਹ ਜੀ॥੧॥

ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਗੁਰੂ ਵਹ ਵਹ ਕਹੈ।

ਤਸਕਰ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨ ਰਹੈ।

ਭਉਜਲ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਡੁਬੇ ਕਭੀ।

ਉਸਿ ਨਹੀਂ ਜਲਾਵੈ ਭਾਹ ਜੀ ॥੨॥

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਵੀ ਸੌਧਾ ਦੀ ੧੮੧੦ ਈ. ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਲ ਮਹਿ ਜਬ ਆਯੋ।

ਸਬਹਨ ਕੋ ਹਰਿ ਮਾਰਗ ਪਾਯੋ।

ਕਲ ਕੇ ਲੋਕ ਸਗਲ ਨਿਸਤਾਰੇ।

ਐਸੇ ਗੁਰ ਕੈ ਸਦ ਬਲਿਹਾਰੇ ॥੧॥

ਕਵੀ ਕੁਸ਼ਲ ਦਾਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਦਾ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ :

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਭੂ ਸਚਾ ਕਰਤਾਰ।

ਕਰਨ ਸਮਰਥੁ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰ ਅਪਰ ਅਪਾਰ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਖਿਆਨ ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਾਲੇ ਇਹ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗੁਣ ਦੇਖੇ ਗਏ ਹਨ - ਉਧਾਰਕ (ਉਧਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ), ਅਉਧੂ (ਅਵਧੂਤ, ਵਿਰਕਤ), ਅਗਮ (ਜਿਸ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ), ਅਗਾਧ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ), ਅਚੁਤ (ਨਾ ਡੋਲਣ ਵਾਲੇ), ਅਨੰਤ (ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ), ਅਨਾਥਾਂ ਦੇ ਨਾਥ, ਅਪਰਮਿਤ (ਭੇਦ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ), ਅਪਰੰਪਰ (ਗਿਣਤੀਆਂ ਮਿਣਤੀਆਂ ਤੋਂ ਪਰੇ), ਅਪਾਰ (ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪਾਰ ਨਹੀਂ), ਅਬਾਧ (ਜਿਸ ਉਤੇ ਕੋਈ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ), ਅਬੋਧ ਨਾਸਕ (ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ), ਅਬਿਗਤ (ਸੂਝ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਪਰੇ), ਅਭੇਖ (ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸਚਿਤ ਭੇਖ ਨਹੀਂ), ਅਭੇਵ (ਨਾ ਨਿਖੇੜੇ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ), ਅਲਖ (ਨਾ ਜਾਣੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ), ਅਲੇਖ (ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ), ਅਵਤਾਰ, ਆਚਾਰੀਆ, ਆਤਮਦੇਵ, ਆਦਿ-ਗੁਰੂ, ਆਦਿ-ਪੁਰਖ (ਪ੍ਰਭੂ), ਅੰਤਰਜਾਮੀ, ਸਬਦ ਸਰੇ (ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੋਮਾ), ਸਭ ਕੇ ਸਿਰ ਤਾਜਾ, ਸਰਬ ਸੂਖ ਨਿਵਾਸਨੰ (ਸਾਰੇ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਘਰ), ਸਰਬ ਦੂਖ ਬਿਨਾਸਨੰ (ਸਾਰੇ ਦੁਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ), ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਸਿਰੀ ਕਰਤਾਰਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ, ਸੁਆਮੀ, ਸੁਖ-ਸਾਗਰ (ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ), ਸੁਖ-ਦਾਨਕ (ਸੁੱਖ ਦੇਣ ਵਾਲਾ), ਸ਼ਾਹਨ ਸ਼ਾਹ (ਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ), ਸ਼ਾਫੀ (ਬੀਮਾਰ ਨੂੰ ਰਾਜੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ), ਕਰਤਾਰ, ਕਰੁਣਾ-ਨਿਧੀ, ਕਲਪ-ਬ੍ਰਿਖ, ਕਲਿ-ਤਾਰਕ, ਕਿਲਵਿਖ ਹਰਤਾ (ਬੁਰਾਈਆਂ ਰੂਪੀ ਜ਼ਹਿਰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ), ਕ੍ਰਿਪਾ-ਨਿਧਾਨ, ਕ੍ਰਿਪਾ-ਸਿੰਧ (ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਸਾਗਰ), ਗੋਬਿੰਦ-ਰੂਪ, ਜਗਤ-ਤਾਰਕ, ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ, ਗਰੀਬ ਰੱਖਿਅਕ, ਗੁਰਮੁਖ, ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂਅਨ ਮੈ ਗੁਰੂ, ਗੁਰਦੇਵਨ ਗੁਰਦੇਵ, ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ, ਜਗਤ-ਗੁਰੂ, ਜਾਣਨਹਾਰ, ਜੋਤਿ-ਰੂਪ, ਜੋਗੀਸ਼ਵਰ, ਤਾਰਨ-ਤਰਨ, ਦਾਤਾਰ, ਦੀਨ-ਦਿਆਲ (ਦੀਨਾਂ 'ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ), ਦੀਨਨ ਨਾਥ (ਦੀਨਾਂ ਦਾ ਨਾਥ), ਦੀਨ ਹਿੰਤ (ਦੀਨਾਂ ਦਾ ਹਿਤੈਸ਼ੀ), ਦੀਨ-ਬੰਧੂ (ਦੀਨਾਂ ਦਾ ਮਿੱਤਰ), ਦੁਸਟ ਦੰਡਨ (ਦੁਸਟਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਣ ਵਾਲੇ), ਦੁਰਤ ਨਿਵਾਰਣ (ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ

ਵਾਲੇ), ਦੇਵਨ ਦੇਵ (ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਦੇਵਤੇ), ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਧਰਮਾਵਤਾਰ (ਧਰਮ ਦਾ ਅਵਤਾਰ), ਨਰਾਇਣ-ਸਰੂਪ, ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ, ਨਿਰਬਾਨ, ਨਿਰੰਕਾਰੀ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਪਰਮਹੰਸ, ਪਰਮ-ਗੁਰੂ, ਪਰਮਾਤਮ ਪੁਰਖ, ਪਰਵਦਿਗਾਰੂ (ਪਾਲਣਹਾਰ), ਪਾਖੰਡ ਖੰਡਨ (ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ), ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ, ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ, ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ, ਪੀਰ, ਪੌਣ-ਅਹਾਰੀ, ਪ੍ਰਣ-ਪਾਲਕ, ਪ੍ਰਭੂ, ਬਖਸ਼ਿਦ, ਬਾਬਾ, ਬਿਘਨ ਬਿਨਾਸਨ (ਵਿਘਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ), ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ, ਭਗਵਾਨ, ਭੇਦ-ਹੰਤਾ (ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਲਾ) ਮਹਾਨ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ, ਮਹਾਨ ਦਿਆਲੂ, ਮੁਕਤੀਦਾਤਾ (ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ), ਰਤਨਾਗਰ (ਰਤਨਾਂ ਦੇ ਘਰ), ਰਹੀਮ (ਰਹਿਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ), ਰਾਮ, ਰਬਾਨੀ (ਰੱਬ ਸੰਬੰਧੀ), ਵਾਸਦੇਵ (ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਭ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਸਭ ਵਿਚ ਹੈ), ਵਿਸ਼੍ਵਨਾਥ (ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ ਨਾਥ), ਵਿਸ਼੍ਵੇਸ਼ਵਰ (ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ ਈਸ਼ਵਰ)।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਬਣੇ ਸਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਗੁਣ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਵਾਲਾ ਮਾਰਗ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ:

ਦੀਖਿਆ ਆਖਿ ਬੁਝਾਇਆ ਸਿਫਤੀ ਸਚਿ ਸਮੇਉ ॥

ਤਿਨ ਕਉ ਕਿਆ ਉਪਦੇਸੀਐ ਜਿਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫੦)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾ ਨੂੰ ਸਮੂਹ ਧਰਮਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤਿਆਂ, ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਏ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰ ਕਰ ਸਕਣ। ■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਮਾਨਵੀ ਸੰਵੇਦਨਾ

-ਡਾ. ਚਮਕੌਰ ਸਿੰਘ*

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ 'ਚ ਤੁਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਮਾਨਵੀ ਸੋਚ ਉੱਪਰ ਏਨਾ ਅਸਰ ਛੱਡਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਜਦ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਜਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਘੇਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਕ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ, ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ, ਆਪਾ-ਧਾਪੀ, ਕਲਹ-ਕਲੇਸ਼, ਦੂਈ-ਦਵੈਤ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਰਾ-ਭਰਾ ਦਾ ਵੈਰੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੁੱਤਰ, ਕਪੁੱਤਰ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੋਸਤ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤੇ ਤਿੜਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੀਨ-ਈਮਾਨ ਗੁਆਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਦਿਲ ਨੂੰ ਧੂਹ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜੋਕੀ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੁਕਦਾ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਦੁਨੀਆ ਕੈਸੀ ਹੋਈ॥ ਸਾਲਕ ਮਿਤੁ ਨ ਰਹਿਓ ਕੋਈ॥

ਭਾਈ ਬੰਧੀ ਹੇਤੁ ਚੁਕਾਇਆ॥ ਦੁਨੀਆ ਕਾਰਣਿ ਦੀਨੁ ਗਵਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੧੦)

ਹਰ ਕੋਈ ਦੁਖੀ ਤੇ ਤਣਾਅਗ੍ਰਸਤ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੈ; ਕੋਈ ਪਤੀ ਤੋਂ, ਕੋਈ ਪਤਨੀ ਤੋਂ। ਕੋਈ ਮਿੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਤੋਂ। ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰ/ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਜਾਂ ਅਫਸਰ ਤੋਂ। ਪਰਵਾਰ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਤਕ ਦਾ ਮੰਜ਼ਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੋਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਭ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਇਹ ਸਵਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਣਸੁਲਝਿਆ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਸੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕੌਣ? ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਹੈ:

-ਖਸਮੁ ਵਿਸਾਰਿ ਕੀਏ ਰਸ ਭੋਗ॥

ਤਾਂ ਤਨਿ ਉਠਿ ਖਲੋਏ ਰੋਗ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੫੬)

-ਚਿੰਤਤ ਹੀ ਦੀਸੈ ਸਭੁ ਕੋਇ॥

ਚੇਤਹਿ ਏਕੁ ਤਹੀ ਸੁਖੁ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੨)

-ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹੁ ਕਿਸ ਨੋ ਕਹੀਐ॥

*ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਪੰਥ ਰਤਨ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਅਡਵਾਂਸਡ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਇਨ ਸਿੱਖਇਜ਼ਮ, ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ (ਪਟਿਆਲਾ) ਮੋ. +੯੧੯੪੧੭੯-੩੫੪੭੪, +੯੧੮੨੨੦-੨੨੨੨੫.

ਦੀਸੈ ਬ੍ਰਹਮੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਚੁ ਲਹੀਐ॥

(ਪੰਨਾ ੩੫੩)

ਸਾਰੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ, ਤੋਖਲਿਆਂ, ਕਲੇਸ਼ਾਂ, ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ, ਸਰਬ-ਸਮਰੱਥ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦੇਣਾ ਭਾਵ ਸੱਚ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਦੇਣਾ। ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਈਰਖਾ, ਨਫਰਤ, ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ, ਦੂਈ-ਦਵੈਤ ਦੇ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੀ ਤਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਗਾਨੇ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ-ਭਲਾ ਕਹਿਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਜੋਤ ਦੇਖੋ। ਹਰ ਇਕ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਸਮਰੱਥ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਜੋਤ ਵਿਆਪ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਰ ਜੀਵਨ-ਧੜਕਣ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਤੇਜ ਧੜਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਜ਼ਰੀਆ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਫਰਤ ਤੇ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ॥

ਤਿਸ ਦੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਆਪੇ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸੁਹਜ ਤੇ ਕੂਹਜ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ-ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਗੁਣਾਂ-ਔਗੁਣਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਸਹਜ-ਸੁਭਾਅ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਦ ‘ਹਮ ਨਹੀ ਚੰਗੇ ਬੁਰਾ ਨਹੀ ਕੋਇ’ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ, ਮਨ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਮਨ ਅਰਜੋਈ ਕਰ ਉਠਦਾ ਹੈ:

ਤੂ ਗੁਣਦਾਤੋ ਨਿਰਮਲੋ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲੁ ਨਾ ਮਨੁ ਹੋਇ॥

ਹਮ ਅਪਰਾਧੀ ਨਿਰਗੁਣੇ ਭਾਈ ਤੁਝ ਹੀ ਤੇ ਗੁਣੁ ਸੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੬੩੬)

ਅਸਲ ਵਿਚ ਤਰਾਸਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਬਣਨਾ ਲੋਚਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਅਮਲ ਮਾੜੇ ਹਨ। ਬਾਹਰੋਂ ਧਰਮੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਲ ਹੈ। ਰੀਸ ਰੂਹਾਨੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਚੰਗੇ ਅਮਲਾਂ ਤੋਂ ਵਿਹੁਣੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਇਹ ਸਤਰਾਂ, ਮਹਿਜ਼ ਦਿਖਾਵੇ ਵਾਲੇ ਇਸ ਕਿਰਦਾਰ ‘ਤੇ ਕਰਾਰਾ ਥੱਪੜ ਹਨ:

ਗਲੀ ਅਸੀ ਚੰਗੀਆ ਆਚਾਰੀ ਬੁਰੀਆਹ॥

ਮਨਹੁ ਕੁਸੁਧਾ ਕਾਲੀਆ ਬਾਹਰਿ ਚਿਟਵੀਆਹ॥

ਰੀਸਾ ਕਰਿਹ ਤਿਨਾੜੀਆ ਜੋ ਸੇਵਹਿ ਦਰੁ ਖੜੀਆਹ॥

(ਪੰਨਾ ੮੪-੮੫)

ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਕ ਅੱਧ ਚੰਗਿਆਈ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹਉਮੈਂ ਨਾਲ ਬਿਫਰ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਗੁਣਦਾਤਾ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਧੰਨ ਹੈ ਜੋ ਬੇਅੰਤ ਗੁਣ, ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਣਵਾਨਾਂ ਤੇ ਗੁਣਹੀਣਾਂ, ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਣ-ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਦੀ ਦਾਤ ਵੰਡਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਦੇ ਜਣਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ:

-ਨਾਨਕ ਨਿਰਗੁਣਿ ਗੁਣੁ ਕਰੇ ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ॥

ਤੇਹਾ ਕੋਇ ਨ ਸੁਝਈ ਜਿ ਤਿਸੁ ਗੁਣੁ ਕੋਇ ਕਰੇ॥

(ਪੰਨਾ ੨)

—ਜੇ ਕੋ ਏਕ ਕਰੈ ਚੰਗਿਆਈ ਮਨਿ ਚਿਤਿ ਬਹੁਤੁ ਬਫਾਵੈ॥

ਏਤੇ ਗੁਣ ਏਤੀਆ ਚੰਗਿਆਈਆ ਦੇਇ ਨ ਪਛੋਤਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੨੮)

ਸਾਡਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਗੁਣ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਔਗੁਣ ਚਿਤਾਰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਦੀ ਇਹ ਪੰਕਤੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮਨ ਨੂੰ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਸਾਝ ਕਰੀਜੈ ਗੁਣਹ ਕੇਰੀ ਛੋਡਿ ਅਵਗਣ ਚਲੀਐ॥ (ਪੰਨਾ ੭੬੬)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੇਵਾ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਸਾਹਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗ਼ਰੀਬਾਂ, ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹਿੱਤ ਸੱਚਾ ਕਰਮਯੋਗੀ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਈ ਹਿੱਤ ਜੂਝਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਇਸ ਖੇਲ ਨੂੰ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਬੰਧਨ, ਤੌਖਲੇ ਅਤੇ ਭਰਮ, ਇਸ ਧਰਮ-ਮਾਰਗ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ 'ਸੱਚ' ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਭਵਾਉਣ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹਨ। ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਅਣਸੁਣਿਆ ਕਰਕੇ ਜੀਣ ਵਾਲੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਫਿਟਕਾਰਿਆ ਹੈ:

ਜੇ ਜੀਵੈ ਪਤਿ ਲਬੀ ਜਾਇ॥

ਸਭੁ ਹਰਾਮੁ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਖਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੨)

ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਇਕ ਪਰਖੀ ਹੋਈ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ, ਅਗਰ ਪਰਉਪਕਾਰ ਤੇ ਚੰਗਿਆਈ ਦੀ ਕੋਈ ਚੰਗਿਆੜੀ ਮਘ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਰਤਾਪ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਛੇੜਦੀ ਹੈ। ਹਲੂਣ-ਹਲੂਣ ਕੇ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਕਿ ਐ ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦੇ! ਤੂੰ ਕਾਹਦਾ ਧਰਮੀ ਬਣਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈਂ? ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ! ਲੋਕ-ਲਾਜ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਛੱਡ ਕੇ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ 'ਚ ਪਰਵਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਖ਼ਲਕਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਯਾਦ ਕਦੇ ਨਾ ਵਿਸਰੇ:

ਜਾਲਉ ਐਸੀ ਰੀਤਿ ਜਿਤੁ ਮੈ ਪਿਆਰਾ ਵੀਸਰੈ॥

ਨਾਨਕ ਸਾਈ ਭਲੀ ਪਰੀਤਿ ਜਿਤੁ ਸਾਹਿਬ ਸੇਤੀ ਪਤਿ ਰਹੈ॥ (ਪੰਨਾ ੫੯੦)

ਅੱਜ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੇਹੱਦ ਤਰਸਯੋਗ ਹੈ ਜਦਕਿ ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗ਼ਰੀਬ ਲਈ ਨਾ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰੋਟੀ-ਕੱਪੜੇ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਹਤਾਜ ਹਨ। ਯਤੀਮ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਬੁੱਢੇ ਰੁਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਰ ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਸਾਨ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਵਾਨੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਗਰਕ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਨਸਾਫ਼ ਵਿਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੁੱਟਮਾਰ, ਕਤਲੋਗਾਰਤ, ਬਲਾਤਕਾਰ, ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਕਾਰਨ ਕਿੰਨੇ ਪਰਵਾਰ ਤਬਾਹ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ।

ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਮਹਿੰਗਾਈ, ਮੁਨਾਫ਼ਾਖੋਰੀ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ

ਦਾ ਜੀਣਾ ਦੁੱਭਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਦੌਰ 'ਚ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ, ਵਿੱਦਿਆ, ਫਰਜ਼, ਰਿਸ਼ਤੇ ਆਦਿ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਸਵਾਰਥੀ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਕੇ 'ਚੈਨ' ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਨ 'ਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਭਲਾਈ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਸੱਤਾ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਝੋਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ, ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ ਬਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੱਜ ਵੀ ਹਾਕਮਾਂ, ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਲੋਕ-ਵਿਰੋਧੀ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ:

-ਸਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਡੇਰਾ ਦੁਰਿ॥

ਨਾਨਕ ਕੂੜੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੧)

-ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ॥

ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੫)

ਅੱਜ ਧਰਮ ਖੰਭ ਲਾ ਕੇ ਉੱਡ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ। ਪੁਜਾਰੀ ਜਮਾਤ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਧੰਦਾ ਬਣਾ ਧਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕਾਂ ਨੇ ਸੱਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਪੌੜੀ। ਧਰਮ ਦੀ ਪਛਾਣ ਰੁਲ ਗਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਭੇਖ ਨੂੰ ਹੀ ਧਰਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ 'ਚ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ, ਮਹਿਜ਼ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ ਦਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ; ਜਦਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬੈਠੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਅਧਰਮ ਕਮਾ ਰਹੇ ਅਜਿਹੇ ਪਾਖੰਡੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਧਰਮੀ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਨੰਗਾ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ:

-ਅੰਧਾ ਆਗੂ ਜੇ ਥੀਐ ਕਿਉ ਪਾਧਰੁ ਜਾਣੈ॥

ਆਪ ਮੁਸੈ ਮਤਿ ਹੋਛੀਐ ਕਿਉ ਰਾਹ ਪਛਾਣੈ॥

(ਪੰਨਾ ੭੬੭)

-ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੁ ਨ ਜਾਣੈ ਸਾਚੁ ਕਹੇ ਤੇ ਛੋਰੈ॥

ਪਾਠੁ ਪੜੈ ਮੁਖਿ ਝੂਠੇ ਬੋਲੈ ਨਿਗੁਰੇ ਕੀ ਮਤਿ ਓਹੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੧੩)

ਸੋ ਅੱਜ ਲੋੜ ਹੈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੱਚ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਮਾਨਵੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਅਮਲੀ ਰੂਪ 'ਚ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਕਰਨ ਦੀ। ਇਹ ਕਾਰਜ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਵਾਰਥਾਂ, ਤੋਖਲਿਆਂ ਦੇ ਬੰਧਨ, ਔਗੁਣ ਬਣ ਕੇ ਸਾਡੇ ਆੜੇ ਆਣ ਖਲੋਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਲਈ, ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਸਾਥੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਅਉਗੁਣ ਜੇਤੜੇ ਤੇਤੇ ਗਲੀ ਜੰਜੀਰ॥

ਜੇ ਗੁਣ ਹੋਨਿ ਤ ਕਟੀਅਨਿ ਸੇ ਭਾਈ ਸੇ ਵੀਰ॥

(ਪੰਨਾ ੫੯੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਮੁਨਾਫ਼ਾਖੋਰੀ

—ਡਾ. ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣਾ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਕਿ “ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ ॥” ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਲਈ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਦੇਣ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਮਹਾਨ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੱਕ ਦੀ ਕਮਾਈ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਨਕਾਰਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਹੱਕ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਾਧੂ ਮੁਨਾਫ਼ੇ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਵੇ। ਇਹੋ ਵਜ੍ਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਧਨਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਮਲਿਕ ਭਾਗੋ ਦੇ ਘਰ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਲਿਕ ਭਾਗੋ ਦੀ ਰੋਟੀ ਵਿਚ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਪੀਣ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸੱਚ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤ ਸਗੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ।

੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਨੂੰ ਕਿਰਤੀ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ੪੦੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਨੂੰ ਕਿਰਤੀ ਦਾ ਹੱਕ ਦੱਸ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖਾਣ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮਲਿਕ ਭਾਗੋ ਦੀ ਰੋਟੀ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਜਾਂ ਉਸ ਲਾਭ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਹੱਕੀ ਲਾਭ ਨਹੀਂ। ਰੂਸ ਵਿਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਇਨਕਲਾਬ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਉਹ ਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜ ਸੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਉਸ ਵਾਧੂ ਲਾਭ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਮਾ ਸਕਦੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ੧੭੮੯ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਆਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰਾਂ ਦੀ ਉਸ ਵਕਤ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਖ਼ਤਮ

*ਸੀਨੀਅਰ ਫ਼ੈਲੋ, ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼, ਸੋਸ਼ਲ ਸਾਇੰਸਜ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ। ਮੋ. +੯੧੯੮੫੫੭-੭੦੩੩੫

ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਬਰਾਬਰੀ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਾਧੂ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕਮਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਖੁਦ ਕਿਰਸਾਨੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੀ ਅਖੀਰਲੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹ ਖੇਤੀ ਕਰਦੇ ਸਨ; ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਿਰਸਾਨੀ ਨੂੰ ਇਕ ਉਹ ਪੇਸ਼ਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਸਾਨੀ ਉਪਜ ਵਿਚ ਨਾ ਸਿਰਫ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਕਈ ਕੁਦਰਤੀ ਜੀਵ ਵੀ ਕਿਰਸਾਨੀ ਉਪਜ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ, ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਬਿਲਕੁਲ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਜਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਦੀ ਵੀ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਤਕ ਨਾ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੋਚ ਇਕ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਣ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਰਤੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ, ਆਰਥਿਕ ਬਰਾਬਰੀ, ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਆਪਸੀ ਮਿਲਵਰਤਨ ਆਦਿ ਵਾਲਾ ਉਹ ਸੁਚੱਜਾ ਸਮਾਜ ਉਸਾਰਨਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਕਥਨ “ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੂਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ” ਵਿਚ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਉਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਕ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਵਰਜਿਤ ਸੀ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਗ਼ਲਤ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਹੱਕ ਨੂੰ ਖੋਹਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਵਾਧੂ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੱਕ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਕਮਾਈ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਹਥਿਆ ਲਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਵਰਜਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪਰਾਇਆ ਹੱਕ ਸੀ, ਤੇਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮੰਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੇੜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ

ਕੇ ਸੱਚਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਈ ਸੇਧ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਕੁੜਾ ਲਾਲਚੁ ਛੋਡੀਐ ਤਉ ਸਾਚੁ ਪਛਾਣੈ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੯)

ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਹੜਾ ਲਾਲਚ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਧੂ ਮੁਨਾਫਾ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਲਾਲਚ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੀਤੀ ਕਮਾਈ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਕਮਾਈ ਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਸਰੀਰ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਮਾਈ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਸਦੀਵੀ ਕਮਾਈ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਲਾਲਚ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਬੁਰਾਈਆਂ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਟੱਲ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਾਧੂ ਮੁਨਾਫਾ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਕਦੀ ਖਿਆਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੋਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਇਹੁ ਮਨੁ ਰਾਜਾ ਲੋਭੀਆ ਲੁਭਤਉ ਲੋਭਾਈ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੯)

ਇਹ ਮਨ ਲਾਲਚ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈ ਜੋ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਖੁੱਭਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਆਤਮਾ ਦੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਉਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਕਰਕੇ ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਸੰਦਰਭ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਉਹ ਵਸਤੂਆਂ ਚਿਰ-ਸਥਾਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀਆਂ, ਸਗੋਂ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਅਰਾਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਇਹ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਕਮਾਈ ਵੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ :

ਗੁਰਮੁਖਿ ਲੋਭੁ ਨਿਵਾਰੀਐ ਹਰਿ ਸਿਉ ਬਣਿ ਆਈ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੯)

ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਗੁਰੂ ਵੱਲ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣਾ ਲਾਲਚ ਖਤਮ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਝ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸੱਚ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਇਕ ਸਰਾਂ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਜੀਵ ਸਦੀਵੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਪੂਰਾ ਕਰ ਕੇ ਇੱਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਲਾਲਚ ਕਰ ਕੇ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਸਾਮਾਨ ਉਸ ਲਈ ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੀ ਅਰਾਮ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਹੜੀ ਵਸਤੂ ਸਦੀਵੀ ਨਹੀਂ ਉਸ ਲਈ ਕਿਉਂ ਗਲਤ ਢੰਗ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ, ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਦੇ ਹੱਕ ਦੀ ਕਮਾਈ ਹੋਵੇ, ਉਹੋ ਕਮਾਈ

ਕਰਨਾ ਹੀ ਠੀਕ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ :

ਕਲਰਿ ਖੇਤੀ ਬੀਜੀਐ ਕਿਉ ਲਾਹਾ ਪਾਵੈ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੯)

ਕੱਲਰ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਬੀਜ ਬੀਜਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਯੋਗ ਮਿਹਨਤ ਜਾਂ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਫਲ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਿਸ਼ਫਲ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਕੰਮ ਹੀ ਯੋਗ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਲ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ :

ਲਾਲਚੁ ਛੋਡਹੁ ਅੰਧਿਹੋ ਲਾਲਚਿ ਦੁਖੁ ਭਾਰੀ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੯)

ਇਸ ਲਈ ਲਾਲਚ ਨੂੰ ਛੱਡੋ, ਤੁਸੀਂ ਅੰਧੇ (ਅੰਨ੍ਹੇ) ਹੋ, ਲਾਲਚ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਤਕਲੀਫ਼ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਉਸ ਸਦੀਵੀ ਸਚਾਈ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਲਾਲਚ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਗ਼ਲਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਕਮਾਈ ਤੋਂ ਪੀੜ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗੀ ਜਾਂ ਮਨ ਦਾ ਟਿਕਾਉ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਮਨ ਭਟਕੇਗਾ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੋਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਓਨੀ ਦੁਨੀਆ ਤੋੜੇ ਬੰਧਨਾ ਅੰਨੁ ਪਾਣੀ ਥੋੜਾ ਖਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੬)

ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿਆ ਹੈ ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਅਨਾਜ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਤਸੱਲੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਹ ਸਮਝ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਕਿ ਲਾਲਚ ਵੱਸ ਕੀਤੀ ਉਹ ਕਮਾਈ ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚੋਂ ਲਈ ਗਈ ਹੈ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਧਾਰਨ ਜੀਵਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤਸੱਲੀ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਹੋਵੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, ਜੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਹੈ, ਲਾਮ-ਲਸ਼ਕਰ ਹਨ, ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਹਨ, ਪਰ ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜੋ ਸਦੀਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਇੱਕ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਉਪਜ ਬੇਗਿਣਤ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕੁਝ ਵੀ ਅਟੱਲ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਉਸ ਅਟੱਲ ਨੂੰ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਸਮਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਧਨ ਨੂੰ ਉਹ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰ ਕੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਲਈ ਕੋਸਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿਚ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਖੇਤੀ ਕਰ ਕੇ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ।

ਅਕਾਲ ਦਰਸ਼ਨ

—ਸ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ.*

(Goethe) ਗੋਟੇ ਜਰਮਨ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, “ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹਨ।” ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਬਾਹਰ ਖੋਜਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਬਾਹਰ ਮੂਲਿ ਨ ਖੋਜੀਐ ਘਰ ਮਾਹਿ ਬਿਧਾਤਾ ॥ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਾਰੰ-ਬਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਮਿਲਣ ਦੇ ਅਕਹਿ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਗੁੰਗੇ ਕੀ ਮਿਠਿਆਈ ਦਾ ਆਨੰਦ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਭਗਤ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਏਸ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰਲ ਜਿਹੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਸਕਰ ਖੰਡੁ ਨਿਵਾਤ ਗੁਤੁ ਮਾਖਿਉ ਮਾਂਝਾ ਦੁਧੁ॥

ਸਭੇ ਵਸਤੂ ਮਿਠੀਆਂ ਰਬ ਨ ਪੁਜਨਿ ਤੁਧੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੭੯)

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮ ਮੇਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਜੇਲ੍ਹ ਚਿੰਠੀਆਂ ਵਿਚ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਹੱਡ ਬੀਤੇ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਭਗਤ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰਮਹੰਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਅਥਾਹ, ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਸਾਗਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਤਿ, ਚਿਤ, ਆਨੰਦ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਅੰਦਰ ਅਕੱਥ ਤੇ ਅਕਹਿ ਆਨੰਦ ਵਿਆਪ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੀ. ਐਫ. ਐਂਡਰਯੂਜ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੱਜਨ ਨੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਤਿ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਉਹ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਚਾਨਣ ਦੇ ਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਕਹਿ ਆਨੰਦ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਤੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਟੈਗੋਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਸੂਰਜ ਦੀ ਟਿੱਕੀ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪੱਟੀ ਉਤਰ ਗਈ ਤੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਸਾਰੇ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਜੋਤਿ ਵਿਆਪ ਰਹੀ ਹੈ। ਟੈਗੋਰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਦੇਵਿੰਦਰਾ ਨਾਥ ਟੈਗੋਰ ਬਾਬਤ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਿਕੇਤਨ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਏਕਾਂਤ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਮੇਲ ਦਾ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਆਰਬਿੰਦੋ ਘੋਸ਼ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਨ ਤਾਂ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋਣ ਦਾ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ

ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਜੋਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੈ, ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਦੱਖਣ ਦੇ ਰਾਮਨ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਵੀ ਇਵੇਂ ਹੀ ਆਪ ਬੀਤੀ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿਚ ਬਾਰੰਬਾਰ ਕਥਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਰਬਾਬ ਛੇੜੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਕਈ ਦਿਨ-ਰਾਤਾਂ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਰਾਮਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰਮਹੰਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮਾਧੀ ਕਦੀ ਹੋਈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਤੇ ਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਬਾਰੇ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਤੀਤ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਹੋ ਹੀ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਾਰੰਬਾਰ ਸੁੰਨ-ਸਮਾਧ, ਚੌਥੇ ਪਦ, ਤੁਰੀਆ ਅਵਸਥਾ, ਨਾਮ-ਰੰਗ ਤੇ ਨਿੱਜ ਘਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੇ ਏਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਜਾਏ ਬਿਨਾ ਮਨ-ਬਿਸ਼੍ਰਾਮ, ਆਤਮ ਰਸ ਤੇ ਸਹਿਜ ਯੋਗ (ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਸਦਾ ਆਨੰਦ ਦੇ ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਪੂਰਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਹੋਣਾ, ਦੁਖ-ਸੁਖ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹੋਣਾ, ਮਾਨ-ਅਪਮਾਨ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣਾ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਮੂਲ ਨਾ ਹੋਣੀ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਹਿਜ-ਜੋਗ ਜਾਗਦਿਆਂ-ਸੌਂਦਿਆਂ ਸਦਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ।

ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਕਿਵੇਂ ਵਾਪਰੇ? ਸਤਿਗੁਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਤੁ ਪਾਹਾਰਾ ਹੋਵੇ, ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰੁ ਹੋਵੇ, ਬੁਧੀ 'ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਭੋ ਹੋਵੇ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਦਿਲੋਂ ਮਨੋਂ ਚਾਹ ਹੋਵੇ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਾਉ-ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਲਗਨ ਸਦਾ ਲੱਗੀ ਰਹੇ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚੱਲਦਾ ਰਹੇ ਤੇ ਧੁਰੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ। ਮਾਰਗ ਕਠਨ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅਗਿਣਤ ਲੋਕ, ਅਨੇਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਸੱਚੀ ਲਿਵ ਲਾ ਕੇ ਏਸ ਟੀਸੀ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਹਨ ਤੇ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਏਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪੁੱਜ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨਾਮ ਦਾ ਬਾਰੰਬਾਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਨਾਮ' ਕਈ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਮ ਦੇ ਅਰਥ ਸਿਮਰਨ ਹਨ। ਨਾਮ ਦੇ ਅਰਥ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵੀ ਹਨ। 'ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲੇ ਜੰਤ ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ॥' ਨਾਮ ਦੇ ਅਰਥ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਨਾਮ ਰੰਗ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਲਿਹਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ, ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸਿਖਰ, ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ।

ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ੩੬ਵੀਂ ਪੌੜੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ-ਮਾਤਰ ਕਥਨ ਉੱਤੇ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨਾਮ, ਦਾਨ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਮ ਦੇ ਆਮ ਅਰਥ

ਸਿਮਰਨ ਹਨ। ਸਿਮਰਨ ਲਈ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਅਰਥਾਤ ਸ਼ੁੱਧ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਹਿਰਦਾ ਲੋੜੀਏ। ਸ਼ੁਧ ਹਿਰਦਾ ਕਾਮ ਵਾਸਨਾ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਅਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਹੰਕਾਰ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ— ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਸਮਝਣਾ। ਦਾਨ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ— ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਤੇ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਆਪਣੀ ਕਰਕੇ ਨਾ ਮੰਨਣਾ। ਨਾਮ ਲਈ ਦਾਨ ਅਰਥਾਤ ਸਭ ਵਸਤਾਂ, ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਜਾਣਨਾ ਅਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ੁੱਧ ਸਰੀਰ ਤੇ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਰਹਿਤ ਪਵਿੱਤਰ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਉਤਪੰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਸਿਮਰਨ ਵੱਲ ਰੁਚੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਤੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਸਿਮਰਨ ਵੱਲ ਰੁਚੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਤੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ। ‘ਸਰਬ ਧਰਮ ਮਹਿ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਧਰਮੁ ॥ ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮੁ ਜਪਿ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮੁ ॥’ ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮ ਯਾ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਦਾ ਅਤੁਟਵਾਂ ਮੇਲ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਸਿਮਰਨ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹਿਰਦਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਹਿਰਦਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹੈ ਉੱਥੇ ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸ ਪੱਕਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹਿਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਉਹ ਵਡ ਭਾਗਾਂ ਜੀਵ ਸਹਿਜ ਜੋਗ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਦਾ ਸਦਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹੇਗਾ, ਹਰਖ-ਸੋਗ, ਮਾਨ-ਅਪਮਾਨ, ਆਸ਼ਾ ਮਨਸ਼ਾ, ਰਾਗ ਦਵੈਸ਼ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੁਖ-ਦੁਖ ਇਕ ਸਮਾਨ ਸਮਝੇਗਾ ਤੇ ਸਦਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹੇਗਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮੇਲ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮੇਲ ਦੀ ਵਿਧੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਟੱਲ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮੇਲ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਟੱਲ ਹੈ। ਆਤਮਾ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮੇਲ ਦੀ ਵਿਧੀ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਹੈ ਤੇ ਏਸ ਵਿਧੀ ’ਤੇ ਚੱਲਣ ਨਾਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦੁਆਰਾ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਚਾਹੇ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਅਜ਼ਮਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਹੈ। ਜੋ ਚਾਹੇ ਚੱਲ ਕੇ ਵੇਖ ਲਏ।

ਹਫ਼ਤੇਵਾਰ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਰਤਨ’ ਲੁਧਿਆਣਾ

੭ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੫੭

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ

—ਐਡਵੋਕੇਟ ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪੰਨਵਾਂ*

ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਤੋਂ ਮੌਤ ਤਕ ਜੀਵਨ-ਜੀਉਣ ਲਈ ਮੁੱਢਲੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਹਿ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਜਿਸ ਫਿਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਮ ਘੁੱਟਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਾਣ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਸ ਦੀ ਜਾਤ, ਗੋਤ, ਧਰਮ, ਨਸਲ, ਕਰਮ, ਕੌਮੀਅਤ, ਲਿੰਗ, ਭਾਸ਼ਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਆਦਿ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ। ਮੁੱਢਲੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਢਲੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕੁਦਰਤੀ ਅਧਿਕਾਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਜਿੱਥੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਗਰਿਕ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰੇ ਤੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਮੁੱਢਲਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਵੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਾਨਤਾ ਲੈ ਕੇ ਮੁੱਢਲੇ ਅਧਿਕਾਰ ਬਣੇ ਹਨ। ਮੁੱਢਲੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਕੁਦਰਤੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਨਿਆਂ, ਮਨੁੱਖੀ ਏਕਤਾ, ਬਰਾਬਰਤਾ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ, ਪ੍ਰਸਪਰ ਪਿਆਰ, ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਰਕ-ਪੂਰਵਕ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇਨਸਾਨ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਧਰਮ, ਨਸਲ ਕਰਕੇ ਉੱਚਾ-ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਜ਼ਹਿਰ ਖਾਣ 'ਤੇ ਹਰੇਕ ਇਨਸਾਨ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਤ ਦੇ ਹੱਥ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੱਚ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ। ਇਨਸਾਨ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਹਾਨ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਫੋਕੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਜਾਤ ਦੀ ਧੌਂਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਜਾਤੀ ਦੈ ਕਿਆ ਹਥਿ ਸਚੁ ਪਰਖੀਐ ॥

ਮਹੁਰਾ ਹੋਵੈ ਹਥਿ ਮਰੀਐ ਚਖੀਐ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੨)

*ਜਨਰਲ ਅਟਰਨੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ. +੯੧੯੯੧੪੦੦੨੦੬੦

ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਿਛੋਕੜ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਪਿਛੋਕੜ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਜਨੇਵਾ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ੧੮੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਹੋਈ। ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ੫੦ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਮੰਚ ਤੋਂ ਇਕੱਠਿਆਂ ਹੋ ਅਗਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਦੀ ਮਾਰ ਜਾਂ ਬਿਪਤਾ ਤੋਂ ਬਚਣ ਸੰਬੰਧੀ ਯੋਗ ਹੱਲ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ। ਜਨੇਵਾ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਦੇ ਚਾਰਟਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਅਨੁਸਾਰ- "ਦੇ ਵਾਰ ਵਿਸ਼ਵ-ਯੁੱਧ ਦੀ ਅਸਹਿ ਮਾਰ ਅਤੇ ਅਣਦੱਸਿਆ ਕਹਿਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਝੱਲ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਦੀ ਚਾਬੁਕ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇ।" ਇੰਝ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਐਲਾਨਨਾਮੇ ਦੀ ਧਾਰਾ-੧ ਦੱਸਦੀ ਹੈ-

‘ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਆਜ਼ਾਦ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ।’

ਇਸ ਸਭ ਪਿੱਛੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ, ਇੱਜ਼ਤ ਦੇਣ ਤੇ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਅਧਿਕਾਰ ਖੁੱਸਣ ਤੇ ਪੀੜਤ ਨੂੰ ਉਪਚਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਘ (UNO) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ੨੪ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੪੫ ਨੂੰ ਸਨਫੈਂਰਸਕੋ, ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨੂੰਨ, ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਵਿਚ ਸਹਿਯੋਗ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਯੁੱਧ ਦੇ ਜੇਤੂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਸੀ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਯੁੱਧ ਨਾ ਛਿੜੇ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਅਸਹਿ ਪੀੜਾ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰੇ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਘ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਮਹਾਂ-ਸਭਾ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ, ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਦਾਲਤ ਤੇ ਸਕੱਤਰੇਤ ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਦਾਰੇ ਹਨ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਘ ਨੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਲਈ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਐਲਾਨਨਾਮਾ (Universal Declaration of Human Rights)-

ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਰਵ-ਵਿਆਪੀ ਐਲਾਨਨਾਮੇ ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਜੋ ਹੱਕ ਮਿਲੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਦੀਵਾਨੀ (Civil), ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਹੇਠਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਦੀਵਾਨੀ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ :-

ਦੀਵਾਨੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹੱਕ :-

ਲੜੀ ਨੰ.	ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਐਲਾਨਨਾਮਾ	ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ
੧	ਜੀਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੩)	ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੨੧
੨	ਗੁਲਾਮੀ 'ਤੇ ਰੋਕ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੪)	ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੨੩
੩	ਕਾਨੂੰਨ ਸਾਹਮਣੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਅਤੇ ਨਾ-ਪੱਖਪਾਤ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੭)	ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੧੪, ੧੫(੧)
੪	ਯੋਗ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੮)	ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੩੨
੫	ਐਕਸ ਪੋਸਟ ਫੈਕਟੋ ਲਾਅ ਖਿਲਾਫ਼ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੧੧(੨))	ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੨੦(੧)
੬	ਇਖਤਿਆਰੀ ਬੰਦੀ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਖਿਲਾਫ਼ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੯)	ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੨੨
੭	ਘੁੰਮਣ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੧੩(੧))	ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੧੦(੧)(d)
੮	ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ- ੧੭)	ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੧੯(੧)(f)
{੪੨ਵੀਂ ਸੋਧ ਵਿਚ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ}		
੯	ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੧੮)	ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੨੫(੧)
੧੦	ਰਾਇ ਅਤੇ ਪੱਖ ਰੱਖਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੧੯)	ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੧੯(੧)(a)
੧੧	ਸ਼ਾਂਤੀ-ਪੂਰਵਕ ਇੱਕਠ ਤੇ ਜੁੜਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ- ੨੦(੧))	ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੧੯(੧)(b)
੧੨	ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੨੧(੨))	ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੧੬(੧)
੧੩	ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ- ੨੨)	ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੨੯(੧)
੧੪	ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੨੩(੪))	ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੧੯(੧)(b)

ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਹੱਕ:-

ਲੜੀ ਨੰ.	ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਐਲਾਨਨਾਮਾ	ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ
੧	ਕੰਮ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ, ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹੀ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੨੩(੧))	ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੪੧
੨	ਬਰਾਬਰ ਤਨਖਾਹ ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਕੰਮ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੨੩(੨))	ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੩੯(d)
੩	ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੨੩(੩))	ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੪੩

- ੪ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਤੇ ਵਿਹਲ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੨੪) ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੪੩
- ੫ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ
ਜਿਉਣ ਦੇ ਸਹੀ ਪੈਮਾਨੇ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੨੫(੧) ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੩੯(੧) ਅਤੇ ੪੭
- ੬ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਮੁਫਤ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੨੬(੧) ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੪੧ ਅਤੇ ੪੫
- ੭ ਸਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੨੮) ਅਨੁਸ਼ੇਦ-੩੮

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੋਵਨੈਂਟ ਵੱਲੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :-

੧. ਬੰਧੂ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਧਿਕਾਰ
੨. ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਹਿਰਾਸਤ ਤੇ ਬੰਦੀ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਧਿਕਾਰ
੩. ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਤੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ
੪. ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਧਿਕਾਰ

੫. ਦੋਹਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਧਿਕਾਰ
੬. ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਰਤਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕ ਹਨ ਜੋ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਬ-ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਸਦੀਕ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ :

੧. ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ
੨. ਨਿੱਜਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ
੩. ਬੇੜੀਆਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਧਿਕਾਰ
੪. ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ
੫. ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਛੇਤੀ ਨਿਬੇੜੇ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ
੬. ਹੱਥ-ਕੜੀ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਧਿਕਾਰ
੭. ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਧਿਕਾਰ
੮. ਹਿਰਾਸਤੀ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਧਿਕਾਰ
੯. ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫ਼ਾਹੇ ਲਾਉਣ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਧਿਕਾਰ
੧੦. ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਤੇ ਡਾਕਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ

੧੧. ਸਹਾਰੇ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ

੧੨. ਜਾਣਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ

੧੩. ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ

੧੪. ਬੰਧੂ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਤੇ ਮੁੜ-ਵਸੇਬੇ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ

੧੫. ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨ ਸਜ਼ਾ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਧਿਕਾਰ

੧੬. ਸੁਰੱਖਿਅਤ(ਸੁਧਾਰ) ਘਰਾਂ 'ਚ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ

ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਲਿਆਉਣੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਨੇਵਾ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਤੋਂ ਲੱਗਭਗ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਡੰਕੇ ਦੀ ਚੋਟ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬੁਲੰਦ ਅਵਾਜ਼ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਥਾਪਿਤ ਅੱਤਿਆਚਾਰੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ “ਬਾਬਰ” ਨੂੰ “ਜ਼ਾਬਰ” ਕਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਬਾਬਰ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਦੇ ਘਾਣ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ੧੫੨੧ ਈ. ਵਿਚ ਏਮਨਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਥਾਪਿਤ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਲੁੱਟ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖ ਬਾਣੀ ਰਚੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੁ ਡਰਾਇਆ ॥

ਆਪੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲੁ ਚੜਾਇਆ ॥

ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕੁਰਲਾਣੈ ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦੁ ਨ ਆਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਕਾਇਨਾਤ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਏਕਤਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦਾ ੧੯ ਸਮੁੱਚੀ ਕਾਇਨਾਤ ਦੀ ਏਕਤਾ ਤੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਸਾਹਿਬੁ ਮੇਰਾ ਏਕੋ ਹੈ ॥ ਏਕੋ ਹੈ ਭਾਈ ਏਕੋ ਹੈ ॥ ਉੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ‘ਇੱਕ’ ਦੀ ਹੀ ਰਚਨਾ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ-ਸਾਰ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਜਾਂ ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਜਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਘੁਮੰਡ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਹੀ ਦਾਤਾਰ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ

ਮੁੱਢਲਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ :

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ॥ (ਪੰਨਾ ੨)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ‘ਹਮ-ਸ਼ਹਿਰੀ’ ਕਹਿ ਦੁਲਾਰਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇਪਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਦਰਦ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਸ਼ਾਲ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖ ਸਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾੜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਧਰਮੀ ਹੈ, ਅਮਜ਼ੂਬੀ ਹੈ, ਨਾਪਾਕ ਹੈ, ਅਪਵਿੱਤਰ ਕਰਮੀ ਹੈ, ਜੋ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਦੰਡਿਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਦਰਦ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ :

ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੁਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ ॥

ਗੁਰੂ ਪੀਰੁ ਹਾਮਾ ਤਾ ਭਰੇ ਜਾ ਮੁਰਦਾਰੁ ਨ ਖਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਵਿਚ ਭਰਾਤਰੀ-ਭਾਵ ਬਣਿਆ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹਿਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਸ਼ਰੀਕ ਹੋਣਾ ਏਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ ਅਨੁਸਾਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਬਣਾਉਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਬਾਪ ਇੱਕ ਹੈ। ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੋਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਕਿਸੇ ਲਈ ਘਾਤਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ. . . ਅਜਿਹਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਸਦ-ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਜੋਤ ਇੱਕ ਹੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ :

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ ॥ ਤਿਸ ਦੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਰਚਨਾ ‘ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ’ ਜੋ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਬਾਣੀ ਵਜੋਂ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਆਪ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਉੱਚਾ-ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਨ ਕੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੭)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਉੱਚੇ ਹੀ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਕੋਈ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ। ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਣਾ ਸਾਡਾ ਮੁੱਢਲਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ, ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਜਾਂ ਪੱਖਪਾਤ ਮੂਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹੈ। ਸਰੀਰਾਂ ਰੂਪੀ ਭਾਂਡੇ ਬਣਾ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਸਭ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਹੈ :

ਸਭੁ ਕੋ ਉਚਾ ਆਖੀਐ ਨੀਚੁ ਨ ਦੀਸੈ ਕੋਇ ॥

ਇਕਨੈ ਭਾਂਡੈ ਸਾਜਿਐ ਇਕੁ ਚਾਨਣੁ ਤਿਹੁ ਲੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੬੨)

ਧਾਰਮਿਕ ਵੰਡੀਆਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਵਾਜ਼

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ‘ਨਾ ਕੋ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ’ ਅਵਾਜ਼ ‘ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ’ ਦੇ ਲਕਸ਼ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਅੰਤਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਹਨ, ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਇਹ ਅੰਤਰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਨੀਚ ਜਾਤ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਸੂਦਰ ਜਾਂ ਚੰਡਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਨੀਚ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਸਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਮਾਰ-ਧਾੜ ਤੇ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਚੰਡਾਲ ਹੈ, ਸੂਦਰ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਨੀਚ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਵਾਕ ‘ਬਿਨ ਨਾਵੈ ਸਭ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਹੈ’ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਭੈੜੇ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਨੀਚ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਚੀ ਸੇਵਾ ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਇਆ, ਜਿਸ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਨੱਕ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸੇਵਾ ਲਈ ਚਾਅ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਵਾਇਆ। ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮਾਰਗ ਵੱਲ ਵਧਣ ਲਈ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਫ਼ਲ ਸਾਧਨ ਦੱਸਿਆ :

ਵਿਚਿ ਦੁਨੀਆ ਸੇਵ ਕਮਾਈਐ ॥

ਤਾ ਦਰਗਹ ਬੈਸਣੁ ਪਾਈਐ ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਝੱਜੋੜਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ, ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਨ ਕੀਤਾ। ਸੰਗਤ-ਪੰਗਤ ਵਰਗੀਆਂ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਮਹਾਨ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹੀ ਸਾਬਤ ਹੋਈਆਂ। ਉੱਚ ਜਾਤੀਆਂ ਵਾਲੇ ਨੀਵੀਆਂ ਦੇ ਨਿਕਟ ਹੋ ਕੇ ਭਿੱਟ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੰਗਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨਾਲ ਚਹੁੰ ਵਰਨਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਛੂਤ-ਛਾਤ, ਭਿੱਟ-ਸੁੱਚ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਉੱਠ ਕੇ ਇੱਕ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਮਿਲ ਬੈਠਣ ਲੱਗੇ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਦੇਣ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਲੇਖ ਕਰਦੇ ਹਨ:

... ਚਾਰਿ ਵਰਨਿ ਇਕੁ ਵਰਨੁ ਕਰਾਇਆ।

... ਪੈਰੀ ਪਾਵਣਾ ਜਗਿ ਵਰਤਾਇਆ।

(ਵਾਰ ੧:੨੩)

ਕਿਰਤੀ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ

ਜਿਹੜੀ ਕਿਰਤੀ ਜਾਤੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਦੱਬੀ-ਕੁਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਚਿਆਂ ਉਠਾਉਣ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਕਦਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਮਈ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਚੇਰੇ ਵਰਗ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਲਿਆ

ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਹੜੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਹਿਰੂਮ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਿਲੇ। ਕਿੱਤੇ ਕਰਕੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਦੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਭ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਸਭ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ‘ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿਚ ਦੱਸਣਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਨਾਮ ਜਪਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਉਜਵਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ ॥

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ ॥

(ਪੰਨਾ ੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਚਹੁੰ ਵਰਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਆਪ ਕਰ ਕੇ ਹਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ। ਮੱਝਾਂ ਚਾਰਨੀਆਂ, ਖੇਤੀ ਕਰਨੀ, ਨੀਵਾਂ ਕੰਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਸੌਦਾ ਵੇਚਣਾ ਤੇ ਮੋਦੀਖਾਨਾ ਵੈਸ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ, ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਵਕਤ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਣੀ ਤੇ ਸੱਚਾਈ ’ਤੇ ਡਟੇ ਰਹਿਣਾ ਖੱਤਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ, ਆਪ ਨੇ ਉਹ ਵੀ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਬਾਣੀ ਲਿਖਣੀ, ਪੜ੍ਹਨੀ, ਸੁਣਾਉਣੀ, ਪੜ੍ਹਾਉਣੀ ਤੇ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੁਲ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਉਹ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਜਾਂ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਅਣਉੱਚਿਤ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸੁੱਥਰੀ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਵਾਲੀ ਹੋਣਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਦੀ ਮਾਇਆ ਸਮਾਜਿਕ ਪਾੜਾ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਾਪ ਕਰ ਕੇ ਕਮਾਉਣ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ, ਪਰਾਇਆ ਹੱਕ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਇੱਜ਼ਤ ਗਵਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਈਆਂ, ਕਿਰਤ ਸੇਵਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਾਪ ਵਾਲੀ ਕਮਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅੰਤ ਸਹਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ :

ਪਾਪਾ ਬਾਝਹੁ ਹੋਵੈ ਨਾਹੀ ਮੁਇਆ ਸਾਥਿ ਨ ਜਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੧੭)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਭੁਲੇਖਾ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ‘ਪਰ-ਹੱਕ’ ਨਾਲ ਐਸ਼ਪ੍ਰਸਤੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਦਾਨੀ ਹੋਣ ਦਾ ਅਡੰਬਰ ਕਰ ਲੈਣ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਉਹ ਜਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਿਰਤੀ ਲੋਕ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :

ਜੇ ਕੋ ਨਾਉ ਧਰਾਏ ਵਡਾ ਸਾਦ ਕਰੇ ਮਨਿ ਭਾਣੇ ॥

ਖਸਮੈ ਨਦਰੀ ਕੀਤਾ ਆਵੈ ਜੇਤੇ ਚੁਗੈ ਦਾਣੇ ॥

(ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਵੱਡੇ ਢਿੱਡਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਖਿਲਾਫ਼ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਗ਼ਰੀਬ ਕੰਮੀਆਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਹਾਂ, ਵੱਡਿਆਂ ਅਮੀਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਕੀ ਵਾਸਤਾ :

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੁ ਅਤਿ ਨੀਚ ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫)

ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਬਰਾਬਰਤਾ

ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਤਕੜੀ ਅਵਾਜ਼ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਇਸਤਰੀ ਬਰਾਬਰਤਾ ਲਈ ਉਠਾਈ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੀ। ਇਸਤਰੀ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਗ਼ੁਲਾਮ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਖਿਡੌਣਾ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਲੋਚਾ ਦਾ ਆਹਾਰ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਲਈ ਬੁਲੰਦ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਇਸ ਅੰਦਰ ਸਵੈਮਾਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਮਝਣ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ, ਜੋ ਇਸਤਰੀ ਪਰਦਾ-ਪ੍ਰਥਾ ਦੀ ਝੰਬੀ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਖਾਉਂਦੀ, ਯੁੱਧ ਲੜਨ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਗਈ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਾਰੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਮਰਦ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਡਾਹ ਕੇ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਰਸਾਅ ਕੇ ਮਰਦ ਜਾਤੀ ਦੇ ਪੈਰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤੇ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਸਮਝਦੇ ਸੀ :

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਲੋਕ-ਰਾਜ ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ

ਸਮਾਜਵਾਦ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ-ਰਾਜ ਵਿਚ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ-ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੁਕਮਰਾਨ ਹੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਨਵਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਠੋਕਰਾਂ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰਾਜ ਅੰਦਰ ਜਥੇਦਾਰ ਹੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਸਖ਼ਤ ਘਾਲ ਕਰ ਕੇ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੇਲਾ ਹੀ

ਕਿਹਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇੰਝ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਨਾਨਕ ਬੁਗੋਯਦ ਜਨੁ ਤੁਰਾ ਤੇਰੇ ਚਾਕਰਾਂ ਪਾ ਖਾਕ ॥ (ਪੰਨਾ ੭੨੧)

ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲੇ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਤੰਤਰ ਜੀਵਨ ਬਿਨਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਵੈਮਾਣ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੀਬਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਲਾਮੀ ਜਾਂ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਖਾਧਾ-ਪੀਤਾ ਵੀ ਹਰਾਮ ਹੀ ਹੈ। ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਪਏ ਪੰਥੇਰੂ ਨੂੰ ਚੂਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਚੰਗੀ ਖੁਰਾਕ ਵੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਕਾਇਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਸੋ ਜੀਵਿਆ ਜਿਸੁ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ ॥ ਨਾਨਕ ਅਵਰੁ ਨ ਜੀਵੈ ਕੋਇ ॥

ਜੇ ਜੀਵੈ ਪਤਿ ਲਬੀ ਜਾਇ ॥ ਸਭੁ ਹਰਾਮੁ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਖਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੨)

ਇਸ ਅਹਿਸਾਸ ਤਹਿਤ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਾਬਰ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਗੁਲਾਮ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗ, ਅਨਿਆਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਜੁਟਣ ਦੀ ਜ਼ਰਅਤ ਭਰੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਰੂਪ ਜਨਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੱਸਿਆ:

ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ ॥ ਜਾਇ ਜਗਾਇਨਿ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ ॥

ਚਾਕਰ ਨਹਦਾ ਪਾਇਨਿ ਘਾਉ ॥ ਰਤੁ ਪਿਤੁ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟਿ ਜਾਹੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੮੮)

ਇਹ ਵੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤਖ਼ਤ ਉੱਪਰ ਉਹੀ ਬੈਠੇ ਜੋ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਨਤਾ ਦੇ ਭੈਅ ਵਿਚ ਰਹੇ, ਪੰਚਾਇਤ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਾ ਕਰੇ। ਨਿਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ, ਸੱਚ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਹੇਠਲੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਹਨ :

-ਰਾਜਾ ਤਖਤਿ ਟਿਕੈ ਗੁਣੀ ਭੈਅ ਪੰਚਾਇਣ ਰਤੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੯੨)

-ਰਾਜੇ ਚੁਲੀ ਨਿਆਵ ਕੀ ਪੜਿਆ ਸਚੁ ਧਿਆਨੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪੦)

ਧਾਰਮਿਕ ਏਕਤਾ

ਧਾਰਮਿਕ ਗੌਰਵਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਏਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਧਰਮ

ਬਾਹਰਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਰੂਹ ਨਾਲ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਇੱਕੋ ਪਰਮ ਨੂਰ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਚੰਗੇ-ਮੰਦੇ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? -*ਖਹਿ ਮਰਦੇ ਬਾਮੁਣਿ ਮਉਲਾਣੇ ਅਨੁਸਾਰ 'ਆਪੋ-ਧਾਪੀ' ਤੇ 'ਖਹਿ ਮਰਨਾ'* ਦੀ ਘਿਣਾਉਣੀ ਸਥਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਏਕਤਾ ਦੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਧਾਗੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। *ਇਕੁ ਨਾਮੁ ਦੁਇ ਰਾਹ ਭੁਲਾਣੇ* ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਪਰਮ-ਸੱਤਾ ਵੱਖਰੀ- ਵੱਖਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਭਰਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੱਚ ਦਾ ਰਾਹ ਭੁੱਲ ਗਏ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ '*ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ*' ਤੇ '*ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ*' ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦੁਫੇੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ। ਧਾਰਮਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੰਬੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਲਈ ਫਿਟਕਾਰਨ ਦੀ ਜੁਰਅਤ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਧਰਮ ਖੰਡ ਲਾ ਕੇ ਉੱਡ ਗਿਆ ਸੀ:

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੫)

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਲੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵੀ ਪਾਉਣੀ ਪਵੇ ਤਾਂ ਸੱਚ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਡ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਵਿਗੜੇ ਨਿਜਾਮ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲੜਨ-ਮਰਨ ਤੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ :

ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ ॥ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ ॥

ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ ॥ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ

ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਠੋਸਣਾ ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਮ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਉਸ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਆਕਰਸ਼ਕ ਹੋਵੇਗੀ। ਵਿਚਾਰ ਅੰਤਰ ਕਰਨੇ, ਦੂਜੇ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਬਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪਣੀ ਅਤੇ ਪਰਾਈ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤਾਂ ਹੀ ਬਣੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪੱਲੇ ਬੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਨਹੀਂ ਆਖਣਾ ਹੈ :

ਮੰਦਾ ਕਿਸੈ ਨਾ ਆਖੀਐ ਪੜਿ ਅਖਰੁ ਏਹੋ ਬੁਝੀਐ ॥

ਮੂਰਖੈ ਨਾਲਿ ਨ ਲੁਝੀਐ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਸਿੱਟਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ 'ਤੇ ਡਟ ਕੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਧਰਮ, ਜਾਤ, ਨਸਲ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕੀਤੀ। ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇੱਜ਼ਤ-ਅਣਖ ਨਾਲ ਜੀਊਣਾ ਸਿਖਾਇਆ। ਅੱਜ ਇਸੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਤਰਲੇ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਦਿੱਲੀ ਅੰਦਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਕਿਰਤੀ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਉੱਪਰ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੋਏ ਅਣ-ਮਨੁੱਖੀ ਤਸ਼ੱਦਦ ਨੇ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਪਾਏ ਵੱਡੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦਾਨਾ ਤੇ ਸਕੂਨਮਈ ਮਾਹੌਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ। ਸਿਰਫ ਸਿੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਸੁਖਾਵਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਦੇ ਐਲਾਨਨਾਮੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਹਾਣੀ ਬਣਨ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਮੁਨਾਸਿਬ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਣ-ਮਨੁੱਖੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਖ਼ਿਲਾਫ ਖੜਨ, ਲੜਨ, ਮਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ -

1. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਾਰ ਕੌਸ਼, ਅਨੁਵਾਦ- ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ।
2. ਗੁਰਬਾਣੀ ਚਿੰਤਨ, ਲੇਖਕ ਡਾ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
3. *Hymns of Guru Nanak*, translated by S. Manmohan Singh Advocate, Publisher Director Language Department, Punjab.
4. *International Law and Human Rights*, written by Dr. S.K. Kapoor, published by Central Law Agency.
5. *Constitution Law of India*, written by Dr. J.N. Pandey, published by Central Law Agency.
6. *Legal Dictionary*, written by S.L. Salwan and U. Narang, Academic (India) Publisher.

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਸਮਾਜ ਪਰਿਵਰਤਕ ਵਜੋਂ ਭੂਮਿਕਾ

—ਡਾ. ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ ਪੰਨਵਾਂ*

‘ਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਗਤ ਨਹੀਂ, ਸਾਹ ਬਿਨਾ ਪਤ ਨਹੀਂ’ ਇਕ ਲੋਕ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਅਖਾਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਦਾ, ਭਾਵ ਕਿ ਗਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਉਪਲਬਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਇੱਜ਼ਤ (ਪੱਤ) ਨਹੀਂ ਬਚਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਆਦਿਕ ਉਧਾਰ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹਰੇਕ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।

ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਭਰਮਿ ਵਿਗੁਚੀਐ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਭਰਮਾਂ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਭਰਮਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ (ਅਧਿਆਪਕ) ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੂਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਗੁਰੂ ਨਾ ਮਿਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅੱਧ-ਅਧੂਰੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕ ਚੰਗੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਗੁਣ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ— ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਕਹਿਣੀ ਅਤੇ ਕਰਨੀ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅਧਿਆਪਕ ਆਪਣੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਮਿਸ਼ਨ ਵਜੋਂ ਅਪਣਾਵੇ ਨਾ ਕਿ ਕੇਵਲ ਕਿੱਤੇ ਵਜੋਂ, ਅਧਿਆਪਕ ਕਿਰਤ ਕਰੇ, ਨਾਮ ਜਪੇ, ਵੰਡ ਛਕੇ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਰਚਿਤ ਓਅੰਕਾਰ ਬਾਣੀ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਹਿਮ ਅੰਗ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਵਗੁਣ-ਸੰਪਨ ਹੋਣ ਲਈ ਆਦੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ ਪਾਂਧਾ, ਗਿਆਨੀ, ਪੰਡਿਤ, ਗੁਰੂ ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ:

—ਪਾਧਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖੀਐ ਚਾਟੜਿਆ ਮਤਿ ਦੇਇ ॥ . . .

ਨਾਨਕ ਸੋ ਪੜਿਆ ਸੋ ਪੰਡਿਤੁ ਬੀਨਾ ਜਿਸੁ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਗਲਿ ਹਾਰੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੮)

—ਗੁਣ ਵੀਚਾਰੇ ਗਿਆਨੀ ਸੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੧)

*ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੋ: +੯੧੯੮੧੪੮-੫੧੫੧੩.

-ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਣੇ ਦਿਉਹਾੜੀ ਸਦ ਵਾਰ ॥

ਜਿਨਿ ਮਾਣਸ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਕੀਏ ਕਰਤ ਨ ਲਾਗੀ ਵਾਰ ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੨)

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦੀ ਕਦਰ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੇ ਦੀ। ਗਿਆਨਵਾਨ ਦੀ ਸੂਝ, ਰੋਸ਼ਨੀ ਭਰਪੂਰ ਚਾਨਣ ਬਖਸ਼ਣ ਵਾਲੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆਂ-ਲਿਖਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਆਦਰ-ਮਾਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਵੇਲਾ, ਘੜੀ ਚੰਗੀ ਅਤੇ ਸੁਲੱਖਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਘੜੀ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ-ਲਿਖਿਆਂ ਪਾਸ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਹਾਂ:

ਸਤੀ ਪਹਰੀ ਸਤੁ ਭਲਾ ਬਹੀਐ ਪੜਿਆ ਪਾਸਿ॥

ਓਥੈ ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਬੀਚਾਰੀਐ ਕੂੜੈ ਘਟੈ ਰਾਸਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੬)

ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਪਾਧੇ (ਅਧਿਆਪਕ) ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਆਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਅਸਲ ਨਫ਼ਾ ਖੱਟਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣਿਆਂ ਚੇਲਿਆਂ (ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ) ਨੂੰ ਅਸਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪੋ, ਇਹ ਅਸਲ ਪੂੰਜੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰੋ। ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਮਨ ਵਿਚ ਟਿਕ ਜਾਣਾ, ਇਹ ਸੱਚੀ ਪਟੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਉੱਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦ (ਨਾਮ) ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਅਧਿਆਪਕ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮੱਤ ਦੇਵੇ ਉਹ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤ ਹੈ, ਸਿਆਣਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਰੂਪ ਹਾਰ ਹੈ:

ਪਾਧਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖੀਐ ਚਾਟੜਿਆ ਮਤਿ ਦੇਇ ॥

ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਹੁ ਨਾਮੁ ਸੰਗਰਹੁ ਲਾਹਾ ਜਗ ਮਹਿ ਲੇਇ ॥

ਸਚੀ ਪਟੀ ਸਚੁ ਮਨਿ ਪੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸੁ ਸਾਰੁ ॥

ਨਾਨਕ ਸੋ ਪੜਿਆ ਸੋ ਪੰਡਿਤੁ ਬੀਨਾ ਜਿਸੁ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਗਲਿ ਹਾਰੁ ॥੧॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਵੀ ਮੂਰਖ (ਅਗਿਆਨੀ) ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਅਹੰਕਾਰ ਆਦਿਕ ਵਿਕਾਰਾਂ, ਔਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਅਗਿਆਨੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੱਤ (ਸਿੱਖਿਆ) ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਜੋ ਆਪ ਅਸਲ ਵਿੱਦਿਆ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਹੋਵੇ। ਐਸਾ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਮਨੁੱਖ ਅਨਪੜ੍ਹ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਪੜਿਆ ਮੂਰਖੁ ਆਖੀਐ ਜਿਸੁ ਲਬੁ ਲੋਭੁ ਅਹੰਕਾਰਾ ॥

ਨਾਉ ਪੜੀਐ ਨਾਉ ਬੁਝੀਐ ਗੁਰਮਤੀ ਵੀਚਾਰਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦)

ਗਿਆਨ ਦੀ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾੜੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਹਉਂ ਵਾਲਾ ਸ਼ੋਭਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਾਦਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਲਾਲਚੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਮੂਰਖ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਕਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਹਉਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਡਾ. ਟੀ. ਐਸ. ਸੋਢੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਅਧਿਆਪਕ ਇਕ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ਰ, ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਦੀ ਅਟੁੱਟ ਸੇਵਾ ਕਰੇ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇ।^੧ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਧਿਆਪਕ ਗਿਆਨ-ਵਿਹੂਣਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਗੁਰੂ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਚਾਨਣ ਨਾਲ ਸੁਜਾਖਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ (ਅਧਿਆਪਕ) ਆਪ ਹੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸ ਕੇ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਚੇਲੇ ਆਤਮਿਕ ਸੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਥਾਹ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ। ਅਸਲ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦੀ:

ਗੁਰੂ ਜਿਨਾ ਕਾ ਅੰਧੁਲਾ ਚੇਲੇ ਨਾਹੀ ਠਾਉ ॥

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਉ ਨ ਪਾਈਐ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਕਿਆ ਸੁਆਉ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੮)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ ਉਚਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਐਸੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਸੌ-ਸੌ ਵਾਰੀ ਬਲਿਹਾਰੇ (ਸਦਕੇ) ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਦੇਵਤੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦਿਆਂ ਛਿਨ (ਰਤਾ) ਭਰ ਵੀ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦਿੱਤਾ:

ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਣੇ ਦਿਉਹਾੜੀ ਸਦ ਵਾਰ ॥

ਜਿਨਿ ਮਾਣਸ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਕੀਏ ਕਰਤ ਨ ਲਾਗੀ ਵਾਰ ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੨)

ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਕ ਉੱਤਮ ਦੇਣ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਨੂੰ ਸਰਬਵਿਆਪੀ ਸਰੋਕਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੌਖੀ, ਸਰਲ ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜੋ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਸਰਵ-ਉੱਚ ਸਥਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਧੁਨਿਕ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਸੇਧਾਂ

ਧਾਰਨ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕ ਸਮਾਜ ਪਰਿਵਰਤਨ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਦਾ ਕਾਇਆ-ਕਲਪ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮਨ ਜੋੜ ਲੈਣ:

ਨਾਨਕ ਜਿਨ੍ਹੀ ਸੁਣਿ ਕੈ ਮੰਨਿਆ ਹਉ ਤਿਨਾ ਵਿਟਹੁ ਕੁਰਬਾਣੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੭੯੦)

ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਜਿਊਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਰਵਗੁਣ ਸੰਪਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਉੱਪਰ ਸਾਰਥਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇਗਾ। ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਚ ਸਤ, ਸੰਤੋਖ, ਸਹਜ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਖਿਮਾ ਕਰਨਾ, ਨਿਮਰਤਾ, ਆਦਿਕ ਸਦਾਚਾਰੀ ਸਦਗੁਣ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਹੀ ਉਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕਹਿ ਸਕੇਗਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਦੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਜੋਤ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ; ਜਿਵੇਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਦੀਵਾ ਬਾਲ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਸੂਝ-ਸਮਝ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਹਉਮੈਂ ਰੂਪੀ ਬੇਸਮਝੀ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਚਾਨਣ ਪਸਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਜਿਉ ਅੰਧੇਰੈ ਦੀਪਕੁ ਬਾਲੀਐ ਤਿਉ ਗੁਰ ਗਿਆਨਿ ਅਗਿਆਨੁ ਤਜਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੩੯)

ਅਜੋਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ : ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪਰਿਵਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਸਰਬਗੁਣ ਸੰਪਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਸ ਦੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਬਲ ਬਖਸ਼ਣ ਲਈ ਸਾਡੀ ਵਿੱਦਿਅਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਸੁਚੱਜਾ ਹੋਣਾ ਸਹਾਇਕ ਕਾਰਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੀ ਵਿੱਦਿਅਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਉਪਯੋਗੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਨੈਤਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਮਿਲਤ ਹੋਣਾ, ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੋੜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਭਾਵ ਸਰਲ ਅਤੇ ਸੁਖੈਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਪਾਠਕ੍ਰਮ (ਸਿਲੇਬਸ) ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਏ ਜਾਣ। ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਤਾਂ ਦਿਮਾਗੀ ਉਨਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਤਮਿਕ ਉਨਤੀ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੀ ਅਧਿਆਪਕ ਸਮਾਜ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਈ ਯੋਗ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਸਕਣਗੇ। ਡਾ. ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ

ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ, ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਰਫ ਦਿਮਾਗੀ ਅਭਿਆਸ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ।^੨ ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਜੋਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਧਰਮ ਦੀ ਰੂਹ ਖ਼ਤਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਜੋਕਾ ਸਿੱਖਿਆਰਥੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਹਾਨ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆਂ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨਸੂਬੇ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਦੀ ਰਾਹ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰ ਆਤਮਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦਾ ਧੁਰਾ ਸਨ। ਪੰਜਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਸਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਤਕ ਨਾਲੰਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਦਿਆਲਾ ਭਾਰਤ 'ਚ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਸੀ, ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਇੱਥੇ ਵਿੱਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਮੱਧ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕਾਸ਼ੀ ਦਾ ਸਥਾਨ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿੱਦਿਅਕ ਸਥਲ ਸੀ। ਮੱਧ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਾਲ ਤਕ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਵਿੱਦਿਆ ਮਦਰੱਸਿਆਂ, ਮੰਦਰਾਂ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਆਦਿਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜੋ ਵਧੇਰੇ ਧਰਮ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਡਾ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਕੌਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਪਦਾਰਥਮੁਖੀ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕਭਾਵੀ ਬਣਾ ਦੇਵੇ, ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਛੱਡਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।^੩

ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਵੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵਿੱਦਿਅਕ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ ਨਿਘਾਰ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ, ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਵਿਰਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰਾਹੀਂ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ, ਹਉਮੈਂ, ਈਰਖਾ ਆਦਿ ਔਗੁਣ ਭਰ ਕੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਧੱਕਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਅਜੋਕਾ ਅਧਿਆਪਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਿੱਦਿਅਕ ਫਲਸਫ਼ੇ ਨੂੰ ਆਪ ਵੀ ਸਮਝ ਸਕੇਗਾ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੋ ਨੁਕਤੇ ਸਮਾਜ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਈ ਅਧਿਆਪਕ ਬਾਰੇ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਨਿਮਨ-ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:

੧. ਅਧਿਆਪਕ ਜਗਿਆਸੂ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

੨. ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਮਝ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
੩. ਅਧਿਆਪਕ ਗਿਆਨਵਾਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਮਾਹਿਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
੪. ਅਧਿਆਪਕ ਕਿਰਤ ਕਰੇ, ਨਾਮ ਜਪੇ, ਵੰਡ ਛਕੇ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਵੇ।
੫. ਅਧਿਆਪਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਹੋੜ ਵਿਚ ਰਹੇ।
੬. ਅਧਿਆਪਕ ਕਹਿਣੀ ਅਤੇ ਕਰਨੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹੋਵੇ।
੭. ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਅਧਿਆਪਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਗਤ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਬੱਚੇ ਪਤਿਤ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਬੱਚਿਆਂ ਸਿਰ ਗ਼ਲਤੀ ਦੇ ਕੇ ਸੁਰਖਰੂ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ:— ਧਰਮ ਵਿਹੂਣੀ ਵਿੱਦਿਅਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਮਾਪੇ, ਅਧਿਆਪਕ, ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਘਟੀਆ ਨੀਤੀਆਂ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਣਗਹਿਲੀ।

ਸੇ ਲੋੜ ਹੈ, ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸੋਧ ਲੈਣ ਦੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਸਾਰਥਕ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਮਾਪਿਆਂ ਸਮੇਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ। ਸਾਨੂੰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਬੜੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਉਸਾਰੂ ਅਤੇ ਨਿੱਗਰ ਪ੍ਰਯਤਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਹੀ ਇਹ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਮਨਾਉਣੀਆਂ ਸਾਰਥਿਕ ਹਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸਾਰਥਿਕ ਨਤੀਜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੁਹਾਵਣਾ ਅਤੇ ਸੋਹਣਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਹਾਈ ਸਿੱਧ ਹੋਣਗੇ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਵਿਦਿਅਕ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ, ਬਾਵਾ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੯੬. ਪੰਨਾ ੨੦੪.
੨. J.S. walia, *Principal and methods of Education*, 1974, page 45
੩. ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ, ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੯੪, ਪੰਨਾ ੯੯.

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਆਤਮ ਸੰਜਮ ਦਾ ਤੱਤ : ਜੀਵਨ ਦੀ ਮੁੱਖ ਲੋੜ

—ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਵਿਉਂਤਾਰ ਨਾਲ ਆਪ ਸੱਦਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਸਦਾ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਲ ਚੱਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ, ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਆਪਣੇ ਤੇ ਸੱਚ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡ ਦੀ ਇੱਕ ਕੰਧ ਉਸਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਸ ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ 'ਚ ਮਦਦਗਾਰ ਬਣੇ। ਪਰ ਸੱਚ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਅਰਪਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਕੁਝ ਖਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੋਚ ਦੇ ਇਹ ਦੁਹਰੇ ਮਾਪਦੰਡ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦੇ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੁਖਾਂ ਲਈ ਜਿੰਨਾ ਬੇ-ਸਬਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਓਨੀਆਂ ਹੀ ਵੱਧਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫਲਸਫਾ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਮਿੱਕ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਕ ਮੋਹ ਮਾਇਆ 'ਚ ਫਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਭੋਜਨ ਅੰਦਰ ਸੁਆਦਲੇ ਵਿਅੰਜਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ, ਤਨ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਵਸਤਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਹੋਵੇ, ਆਉਣ-ਜਾਣ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਾਧਨ ਹੋਣ, ਭੋਗ-ਵਿਲਾਸ ਤੇ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਦੀ ਸੁਖਾਲੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੋਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਸੋਚ ਨੂੰ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਮੰਨਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਾਹ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਆਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੁਆਦ ਹੈ ਛਤੀਹ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ। ਵਿਅੰਜਨ ਤਾਂ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਦੋਹਾਂ ਅੰਦਰ ਦੁਖ ਤੇ ਵਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਖਾਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ ॥ ਜਿਤੁ ਖਾਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ ॥ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਖਾਣ ਪਾਣ ਦੀ ਆਦਤ ਬਾਰੇ ਜੋ ਗੱਲ ਅੱਜ ਸਿਹਤ ਵਿਗਿਆਨੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰੋਗ ਗ਼ਲਤ ਖਾਣ ਪਾਣ ਕਾਰਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਬੇਵੰਗਾ ਖਾਣ-ਪਾਣ ਹੀ ਮਨ ਅੰਦਰ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਪਲਰਨ ਦਾ

*# E-1716, Rajajipuram, Lucknow (U.P.)-226017; M. +919415960533, +918417852899

ਕਾਰਨ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੋਗਾਂ 'ਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸੁਖ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ ਛਤੀਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਾਉ ਏਕੁ ਜਾ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰੇਇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਿਮਰਨ 'ਚ ਅਨੰਦ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਖਾਣ-ਪਾਣ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ, ਤਨ ਦੀ ਲੋੜ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੱਡਾ ਸੁਆਦ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਨਿੱਕਾ ਸੁਆਦ ਤਿਆਗਣ ਲਈ ਮਨ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਰਸ ਤਾਂ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਬੇਅੰਤ ਤੇ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਇਕਿ ਰਸੁ ਚਾਖਿ ਸਬਦਿ ਤ੍ਰਿਪਤਾਸੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵੇਸ਼ਭੂਸ਼ਾ ਦੇ ਮੋਹ ਨੂੰ ਵੀ ਤਨ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਤੇ ਮਨ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕਿਹਾ। ਅੱਜ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਕੱਪੜਿਆਂ 'ਤੇ ਖਰਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਂਡੇਡ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਗ਼ਰੀਬ ਆਦਮੀ ਦੀ ਮਾਸਕ ਆਮਦਨੀ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਲਾਲ ਰੰਗ ਤੇ ਸਤ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਜਿਹੇ ਗੁਣ ਸਫੇਦ ਰੰਗ ਦੇ ਵਸਤਰ ਹਨ। ਪਾਪ ਕਰਮਾਂ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨੀਲਾ ਵੇਸ਼ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਭਾਵ ਅੰਗ ਵਸਤਰ ਹੈ। ਸੰਤੋਖ ਕਮਰਬੰਦ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਇਸ ਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਨਮੋਲ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੱਚਾ ਵੇਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸੋਭਾ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਲ 'ਚ ਘੋੜੇ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ, ਅਸਤਰ ਸ਼ਸਤਰ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਮਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਕੀਮਤੀ ਕਾਰਾਂ, ਦੌਲਤ ਤੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਫਖਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਰੋਗਾਂ ਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਜਨਕ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਦਰਅਸਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਹੀ ਮਾਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਘੋੜੇ ਪਾਖਰ ਸੁਇਨੇ ਸਾਖਤਿ ਬੂਝਣੁ ਤੇਰੀ ਵਾਟ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਸੰਸਾਰਕ ਮਾਣ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਤੋਂ ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਕ ਵਿਖਾਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭੋਗ-ਵਿਲਾਸ 'ਚ ਪਏ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਰਜਦਿਆਂ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਜੋ ਸੁਖ ਉਹ ਭਾਲ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਮਿਹਰ 'ਚ ਹੈ ਘਰ ਮੰਦਰ ਖੁਸੀ ਨਾਮ ਕੀ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਪਰਵਾਰੁ ਭੋਗ-ਵਿਲਾਸ ਦਾ ਅੰਤ ਦੁੱਖਾਂ 'ਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਸਉਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ ਛਤੀਹ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਅੰਜਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ, ਧਨ-ਦੌਲਤ, ਜਾਇਦਾਦ ਬਣਾਉਣ, ਹਾਥੀ-ਘੋੜੇ ਭਾਵ ਸੁਖ-ਸੁਵਿਧਾ ਦੇ ਸਾਧਨ ਜੋੜਨ, ਭੋਗ-ਵਿਲਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ 'ਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਕੋ ਹਿਕਮਤ ਹੋਵੇ, ਜੋਸ਼ ਹੋਵੇ ਤੇ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਇੱਕ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਕਰਨ 'ਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਝਾਤ ਮਾਰਿਆਂ ਦਿਨਾਂ ਅੰਦਰ ਅਮੀਰ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਕਤਵਰ ਹੁੰਦੇ ਲੋਕ ਆਮ ਵਿਖਾਈ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ:

ਅਮਲੁ ਗਲੇਲਾ ਕੂੜ ਕਾ ਦਿਤਾ ਦੇਵਣਹਾਰਿ ॥

ਮਤੀ ਮਰਣੁ ਵਿਸਾਰਿਆ ਖੁਸੀ ਕੀਤੀ ਦਿਨ ਚਾਰਿ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਰਹੱਸ ਖੋਲ੍ਹਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਅਜਬ ਖੇਡ ਰਚਾਈ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸੱਚ ਦੀ ਨੀਂਹ 'ਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਿਰਜੀ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਾਲ 'ਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਸੰਸਾਰਕ ਰਸਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਰੰਗਰਲੀਆਂ ਮਾਣਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਜਾਏ ਪਰ ਜੀਵਨ ਖੁਆਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੱਚਾ ਫਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਾਇਆ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿ ਕੇ ਸੰਜਮ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਸਚੁ ਮਿਲਿਆ ਤਿਨ ਸੋਫੀਆ ਰਾਖਣ ਕਉ ਦਰਵਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫)

ਉਪਰੋਕਤ ਬਚਨ ਅੰਦਰ ਸੋਫੀਆ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੰਸਾਰਕ ਲੋੜਾਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰ ਲਾਈਆਂ ਹਨ, ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ, ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਉਦਾਸ ਹੋ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ, ਸਾਰਾ ਬਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਕਰਨ 'ਚ ਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸਬਰ ਤੇ ਸੰਜਮ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਮਨ ਅੰਦਰ ਰਸੁ ਸੁਇਨਾ ਰਸੁ ਰੁਪਾ ਕਾਮਣਿ ਰਸੁ ਪਰਮਲ ਕੀ ਵਾਸੁ ॥ ਰਸੁ ਘੋੜੇ ਰਸੁ ਸੇਜਾ ਮੰਦਰ ਰਸੁ ਮੀਠਾ ਰਸੁ ਮਾਸੁ ਦੀ ਕੂੜ ਅਵਸਥਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਮਨ ਨੂੰ ਰਾਹ 'ਤੇ ਲਿਆਉਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜਤਨ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਨਿਰੰਤਰ ਜਤਨ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰਕ ਰਸਾਂ ਤੋਂ ਉਦਾਸ ਹੋਣਾ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸੁਆਮੀ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਇੱਕੋ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਉੱਦਮ ਹੈ:

ਆਖਿ ਆਖਿ ਮਨੁ ਵਾਵਣਾ ਜਿਉ ਜਿਉ ਜਾਪੈ ਵਾਇ ॥

ਜਿਸ ਨੋ ਵਾਇ ਸੁਣਾਈਐ ਸੋ ਕੇਵਡੁ ਕਿਤੁ ਥਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੩)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨ “ਹੋਰੁ ਖਾਣਾ” ਤੋਂ “ਸਚੁ ਖਾਣਾ”, “ਹੋਰ

ਪੈਨਣੁ” ਤੋਂ “ਸਚੁ ਪੈਨਣਾ” ਤੇ “ਹੋਰੁ ਚੜਣਾ” ਤੋਂ “ਸਚੇ ਸਚਾ ਨਾਉ” ਵੱਲ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਨਾਦ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵਾਜਾ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਜਸ ਗਾਇਨ ਕਰੇ। ਮਨ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਰਮਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਮਿਹਰ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਅੰਦਰ ਸੱਚ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਿਆਂ ਧੀਰਜ ਵੱਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥ ਤਾਂ ਥੋੜੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ, ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਤੇ ਸੱਚੇ ਸੁੱਖ ਲਈ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਜਤਨ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਬਣਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੂਰਨ ਸਮਰਪਣ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਾਰਗ ’ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਰਗ ’ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵੱਸ ’ਚ ਬਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਸੀਗਾਰੀਆ ਤਨੁ ਮਨੁ ਪਿਰ ਕੈ ਪਾਸਿ ॥

ਦੁਇ ਕਰ ਜੋਤਿ ਖੜੀ ਤਕੈ ਸਚੁ ਕਹੈ ਅਰਦਾਸਿ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੪)

ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਧਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਜ਼ਾਰ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਵੀ ਵਸਤੂ ਬਿਨਾ ਦੇਰ ਕੀਤਿਆਂ ਖਰੀਦ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੋਲ ਬਲ, ਜੁਗਤ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਹੁਦਾ, ਸ਼ੌਹਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰਦਿਆਂ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਾਹ ਦੀ ਰੀਤਿ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਗੁਣ ਵੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਏ, ਔਗੁਣਾਂ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਮਨ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸਮਰਪਣ ਦਾ ਭਾਵ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰ ਲਿਆ, ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਦਾਤ ਦੇਣਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ ਪੁਛਿ ਨ ਸਾਜੇ ਪੁਛਿ ਨ ਢਾਹੇ ਪੁਛਿ ਨ ਦੇਵੈ ਲੇਇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਰੰਗ, ਆਪਣਾ ਢੰਗ, ਆਪਣਾ ਨਿਆਂ ਹੈ। ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਨਾ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਆਂ ਕਰਨ ’ਚ ਪੂਰਨ ਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ’ਤੇ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਬ੍ਰਹਮ ਲੁਕਾਇਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਸਬਾਈ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਜੋ ਕੁਝ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਪਰੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਚਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵੀ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਵੇ। ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਭਗਤੀ ਦਾ ਪੁੰਨ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ:

ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਵਾ ਤਦ ਹੀ ਗਾਵਾ ॥

ਤਾ ਗਾਵੇ ਕਾ ਫਲੁ ਪਾਵਾ ॥

ਗਾਵੇ ਕਾ ਫਲੁ ਹੋਈ ॥

ਜਾ ਆਪੇ ਦੇਵੈ ਸੋਈ ॥

(ਪੰਨਾ ੫੯੯)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਨਾ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਜਮ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਸੰਜਮ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਜਪਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਨਾਮ ਜਪਦਿਆਂ ਜੇ ਫਲ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਵੀ ਚੱਲਦੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਅਡੋਲ ਅਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ। ਮਨ ਅੰਦਰ ਫਲ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਫਲ ਸਾਹਮਣੇ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੰਜਮ ਟੁੱਟਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਭਟਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਭਟਕਨ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬੇੜੇ ਨੂੰ ਡੋਬ ਦਿੰਦੀ ਹੈ— ਹਮ ਡੋਲਤ ਬੇੜੀ ਪਾਪ ਭਰੀ ਹੈ ਪਵਣੁ ਲਗੈ ਮਤੁ ਜਾਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਨ ਕਾਮਨਾ ਵਿਹਿਣ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸੁਰਤਿ ਪੂਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ 'ਚ ਰਤੀ ਜਾਏ:

ਸੁਰਤੀ ਸੁਰਤਿ ਰਲਾਈਐ ਏਤੁ ॥

ਤਨੁ ਕਰਿ ਤੁਲਹਾ ਲੰਘਹਿ ਜੇਤੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੮੭੮)

ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਨਦੀ 'ਚ ਉਤਰੀ ਬੇੜੀ ਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬੇੜੀ ਆਪਣੇ ਸੰਜਮ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪਾਣੀ ਅੰਦਰ ਤਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਲਈ ਕੋਈ ਖਾਸ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਰੇ ਕੋਨੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਸਹਿਜ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤਿ ਕਠਿਨ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ, ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਦੇ ਕਾਮ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਦੇ ਕ੍ਰੋਧ, ਕਦੇ ਲੋਭ-ਮੋਹ ਤੇ ਕਦੇ ਹੰਕਾਰ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਇਸ ਅੱਗ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਦੇ ਜਤਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਹਿਜ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਸਕੇ:

ਅੰਤਰਿ ਭਾਹਿ ਤਿਸੈ ਤੂ ਰਖੁ ॥

ਅਹਿਨਿਸਿ ਦੀਵਾ ਬਲੈ ਅਥਕੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੮੭੮)

ਬੇੜੀ ਪਾਣੀ ਅੰਦਰ ਨਾ ਉਤਰੇ ਤਾਂ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੇਗੀ। ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਜੀਵਨ ਜੀਵੇਗਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਨਹੀਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਬੇੜੀ ਪਾਣੀ ਅੰਦਰ ਚੱਲਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡੁੱਬਦੀ ਨਹੀਂ। ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਤਾਂ ਹੀ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਜੀਵਨ ਜੀਵੇ, ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮੋਹ ਮਾਇਆ 'ਚ ਡੁੱਬ ਨਾ ਜਾਏ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਰੋੜਾ ਮੰਨ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਹੀ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰਵਾਰ, ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਅੰਨ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵਸਤਰ ਤਿਆਗ ਨਾਗੇ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਤਾਂ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਨਦੀ ਵਿਚ ਉਤਾਰੇ ਬਿਨਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਜਾਣ ਜਿਹਾ ਜਤਨ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਸੋਚ ਨਾਲ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ

ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ :

ਅੰਨ੍ਹ ਨ ਖਾਇਆ ਸਾਦੁ ਗਵਾਇਆ ॥

ਬਹੁ ਦੁਖੁ ਪਾਇਆ ਦੁਜਾ ਭਾਇਆ ॥

ਬਸਤ੍ਰ ਨ ਪਹਿਰੈ ॥ ਅਹਿਨਿਸਿ ਕਹਰੈ ॥

ਮੋਨਿ ਵਿਗੁਤਾ ॥ ਕਿਉ ਜਾਗੈ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਸੂਤਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੭)

ਜਿਸ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਦੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਿਮਰਨ 'ਚ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਲਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮਨ ਪਰਵਾਰ, ਭੋਜਨ, ਵਸਤਰ ਤਿਆਗਣ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦੁੱਖਾਂ 'ਚ ਹੀ ਭ੍ਰਮਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦਾ ਹਰ ਜਤਨ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਹਿਜਤਾ ਭੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਲਈ ਪਰਵਾਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਸੰਬੰਧ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ, ਭੋਜਨ, ਵਸਤਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਇਹ ਉਦੋਂ ਤਕ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤਕ ਜ਼ਰੂਰਤ ਬਣੀ ਰਹੇ ਮੋਹ ਨਾ ਬਣ ਜਾਏ। ਜ਼ਰੂਰਤ ਉਹ ਪਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਬੇੜੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਜ਼ਰੂਰਤ ਦਾ ਮੋਹ ਬਣ ਜਾਣਾ ਉਹ ਪਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਬੇੜੀ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਡੋਬਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦੁਰਲੱਭ ਜੀਵਨ ਸੰਸਾਰਕ ਕਾਮਨਾਵਾਂ 'ਚ ਡੋਬਣ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ:

ਜਪ ਤਪ ਕਾ ਬੰਧੁ ਬੇੜੁਲਾ ਜਿਤੁ ਲੰਘਹਿ ਵਹੇਲਾ ॥

ਨਾ ਸਰਵਰੁ ਨਾ ਊਛਲੈ ਐਸਾ ਪੰਥੁ ਸੁਹੇਲਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੭੨੯)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਚਨ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਧਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਇਵੇਂ ਜੀਉਣ ਦੀ ਸੇਧ ਦਿੱਤੀ ਜਿਵੇਂ ਬੇੜੀ ਇਹ ਸਮਝ ਲਵੇ ਕਿ ਉਹ ਸਾਗਰ ਅੰਦਰ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲ ਅਲੇਪ ਬੇੜੀ ਸਾਗਰ ਅੰਦਰ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਸਾਗਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਰੱਤੀ ਭਰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾ ਉਸ ਅੰਦਰ ਸਾਗਰ ਦਾ ਭੈਅ ਹੈ ਨਾਂ ਹੀ ਮੋਹ ਹੈ। ਭੈਅ ਇਸ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਬੇੜੀ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਡੋਬ ਸਕੇ ਤੇ ਮੋਹ ਇਸ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਉਹ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦੀ ਜਾਵੇਗੀ ਨਵਾਂ, ਨਵਾਂ ਪਾਣੀ ਮਿਲਦਾ ਜਾਏਗਾ। ਤੁਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਪਾਣੀ ਦਾ ਮੋਹ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਬਸ ਸੰਗ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਚਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਗਰ ਹੈ 'ਤੇ ਉਛਾਲੇ ਮਾਰਨਾ ਇਸ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਹੈ। ਸਾਗਰ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਉਛਾਲੇ ਮਾਰਦਾ ਹੋਵੇ? ਪਰ ਬੇੜਾ ਅਜਿਹਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਗਰ ਦੇ ਉਛਾਲੇ ਉਸ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਜਪ-ਤਪ ਨਾਲ

ਸੰਜਮ ਤੇ ਸਹਿਜ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮਾਇਆ ਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਭੈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਪੀ ਤਪੀ, ਸੰਜਮੀ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਪਾਲਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬੇੜਾ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਜਲ ਅੱਜ ਹੈ ਉਹ ਕੱਲ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਭਗਤੀ ਦੀ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਕਰਾਇਆ। ਸੰਜਮ ਤੇ ਸਹਿਜ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਿੱਜ ਗੁਣ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਬਣ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਣ ਤੇ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਹਿਜ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਸਵਾਸ ਲੈਣਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਹਿਜ ਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਸਹਿਜ ਵੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲੱਖਨ ਹਨ:

ਸਹਜ ਸਮਾਧਿ ਸਦਾ ਲਿਵ ਹਰਿ ਸਿਉ ਜੀਵਾਂ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਈ ॥

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਰਤਾ ਬੈਰਾਗੀ ਨਿਜ ਘਰਿ ਤਾੜੀ ਲਾਈ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੩੨)

ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਧਨ-ਦੌਲਤ, ਉੱਚੇ ਤੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਮਕਾਨ, ਕੀਮਤੀ ਕਾਰਾਂ, ਰੁਤਬੇ, ਸ਼ੌਹਰਤ 'ਤੇ ਸੰਬੰਧਾਂ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੋਲ ਜਿੰਨਾ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਫਿਕਰਮੰਦ ਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੇ ਤਾਕਤਾਂ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਬੇਚੈਨੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਪ-ਤਪ ਦਾ ਬੇੜਾ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲੇ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਤਾਘ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਉਸ ਲਈ ਸਹਿਜ ਲਿਵ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਹਿਜ ਲਿਵ ਅੰਦਰ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਧਨ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਆਵਾਸ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਾਰ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਹੁਦਾ-ਸ਼ੌਹਰਤ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਹਿਜ ਅੰਦਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਇਹ ਨਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਨਾਂ ਹੀ ਸੋਗ ਦਾ। ਧਨ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਸਹਿਜ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਧਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਸਹਿਜ ਅੰਦਰ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਭਗਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਏਕਸ ਬਿਨੁ ਮੈ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਨਾਂ ਸਤਿਗੁਰਿ ਬੂਝ ਬੁਝਾਈ ਭਗਤੀ ਦੇ ਫਲ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਵੀਚਾਰ ਨਹੀਂ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸਹਿਜ 'ਚ ਹੈ। ਉਹ ਫਲ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਹਾ ਕਰੇ ਮਨਿ ਮਾਨੁ ॥ ਦੇਵਣਹਾਰੇ ਕੈ ਹਥਿ ਦਾਨੁ ॥ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਚਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਕੋਈ ਭਰਮ, ਕੋਈ ਦੁਵਿਧਾ ਨਾ ਰੱਖੇ। ਦੁਵਿਧਾ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਦੁਬਿਧਾ ਛੋਡਿ ਕੁਵਾਟੜੀ ਮੂਸਹੁਗੇ ਭਾਈ ਬਿਨਾ ਸੰਕਾ, ਕਾਮਨਾ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਲਿਵ ਲਾਏ ਅਹਿਨਿਸਿ ਨਾਮੁ ਸਲਾਹੀਐ ਸਤਿਗੁਰ ਸਰਣਾਈ॥

ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਕਾਮਨਾ-ਵਿਹੀਣ ਹੋਣਾ ਅਤਿ ਕਠਿਨ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰਕ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਜਤਨ ਦਾ ਫਲ ਛੇਤੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਡੀਕ ਕਰਨਾ ਉਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਔਖੇ ਤੋਂ ਔਖਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਤੀਜਾ ਵੀ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਾਂ ਉਡੀਕ ਦੀ ਵੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਦਿਨ ਰਾਤ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲ ਲਾਏ ਤੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਛੱਡ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਭਰੋਸੇ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਆਧਾਰ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਮਾਨ ਦਿਆਲੂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਆਪ ਮਿਹਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ :

ਹਰਿ ਸਾ ਮੀਤੁ ਨਾਹੀ ਮੈ ਕੋਈ ॥

ਜਿਨਿ ਤਨੁ ਮਨੁ ਦੀਆ ਸੁਰਤਿ ਸਮੋਈ ॥

ਸਰਬ ਜੀਆ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਿ ਸਮਾਲੇ ਸੋ ਅੰਤਰਿ ਦਾਨਾ ਬੀਨਾ ਹੇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨੭)

ਮਨੁੱਖ ਜਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਖਾ, ਸਹਾਈ, ਪਾਲਕ, ਦਾਤਾ ਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਤਨ ਬਖਸ਼ਿਆ, ਤਨ ਅੰਦਰ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਸੋਚ ਟਿਕਾਈ ਹੈ। ਇੰਨੀ ਮਹਾਨ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਸੰਭਾਲ ਵੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਨ 'ਚ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਕਦੇ ਡੋਲਦਾ ਨਹੀਂ :

ਸਤਿਗੁਰੁ ਤੁਠਾ ਸਚੁ ਦ੍ਰਿੜਾਏ ॥

ਸਭਿ ਦੁਖ ਮੇਟੇ ਮਾਰਗਿ ਪਾਏ ॥

ਕੰਡਾ ਪਾਇ ਨ ਗਡਈ ਮੂਲੇ ਜਿਸੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਰਾਖਣਹਾਰਾ ਹੈ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨੯)

ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ, ਰਸਾਂ ਲਈ ਜਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ, ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਛਿਤ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਨਿਰਾਸ਼ ਵੀ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਫਲਤਾ ਤੇ ਅਸਫਲਤਾ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਰਾਬਰ ਬਣੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜੀਵਨ ਕਦੇ ਵੀ ਸਹਿਜ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦਾ। ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹੋ ਵੀ ਜਾਣ ਤਾਂ ਵੀ ਸਹਿਜਤਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਭਰੋਸਾ ਆਪਣੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਿਆਲਤਾ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਚਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਕਿਰਪਾਲੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਸਦਾ ਮਿਹਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਨੰਦ ਦੀ

ਅਡੋਲ ਅਵਸਥਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਦਜੀਵੀ ਤੇ ਭਵਜਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਉਤਾਰਨ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੋਹਿਥੁ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ ਰਾਮ ਨਾਮਿ ਨਿਸਤਾਰਾ ਹੇ ॥

ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਸਹਿਜਤਾ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੀਵਨ ਕਿਸ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸ ਮੰਜਿਲ ਤੇ ਪੁੱਜੇਗਾ ਇਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਵੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਕਾਵਾਂ, ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਨਿਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤੇ ਸੁਭ ਫਲ ਦੀ ਆਸ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੁਬਿਧਾ, ਦੁਚਿੰਤਾਪਨ ਭੂਤਾਂ-ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਭਾਵ ਕੁਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ ਖਿੰਚੋਤਾਣਿ ਕਰਹਿ ਬੇਤਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਸਹਿਜ ਤੇ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਆ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦੀਆ ॥ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਣਾ ਦੂਆ ਤੀਆ ॥ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ ਜੋ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਭਰਮ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਜਿਊਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਦੁੱਖ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ, ਭਰਮਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਸਗਲੇ ਦੁਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਕਰਿ ਪੀਵੈ ਬਾਹੁੜਿ ਦੁਖੁ ਨ ਪਾਇਦਾ ॥ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਅਥਾਹ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੁਆਮੀ, ਰਾਖਣਹਾਰ ਦਿਆਲੂ ਸਿਰ ਤੇ ਹੈ ਤਾਂ ਅਚਿੰਤ ਤੇ ਅਡੋਲ ਅਵਸਥਾ ਬਣਨ 'ਚ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਸੁਖ-ਦੁਖ ਦਾ ਭੇਦ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੱਚਾ ਧਨ, ਸੱਚਾ ਭੋਜਨ, ਸੱਚਾ ਵੇਸ਼ ਤੇ ਸੱਚੀ ਸੋਭਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋਲੋਂ ਮਿਲਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੂੜ ਧਨ, ਭੋਜਨ, ਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਰੱਥਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕਦਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਸਚ ਸੰਜਮਿ ਸੂਚਾ ॥

ਗੁਰ ਕੀ ਪਉੜੀ ਉਚੇ ਉਚਾ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੫੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਸਿਹਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ

—ਡਾ. ਸ਼ਿਆਮ ਸੁੰਦਰ ਦੀਪਤੀ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਹ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਆਪਣੇ ਨਵੇਕਲੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਜੇਕਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ, ਪਰਿਵਾਰਕ, ਕੰਮ-ਕਾਜੀ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਦੀ ‘ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ’ ਨੂੰ ਨਰੋਇਆ, ਸਿਹਤਮੰਦ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਣ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਸ਼ਾਸਤਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੂਲਭੂਤ ਪਸਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਰੀਰ, ਮਨ ਅਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਜੁਲ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲਈ, ਮਾਨਵੀ ਉਮਤਿਆਂ (ਕੌਮਾਂ) ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਸਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗੈਰ-ਮਨੁੱਖੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਸਮਾਜਿਕ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਕੀ ਨਰੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਰਸ ਦੀ ਵੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਿਹਤ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਤੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਝ ਵੀ ਸੀਮਿਤ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਬਹੁਤ ਵਸੀਹ (ਵਿਸ਼ਾਲ) ਹੈ। ਇਕ ਆਮ ਆਦਮੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਦੁੱਖ, ਦਰਦ, ਪੀੜਾਂ ਜਾਂ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿਹਤ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਸਮੱਸਿਆ ਕਦੋਂ ਬਣਦੀ ਹੈ? ਜਦੋਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛੀਏ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਵੀ ਇਹੀ ਧਾਰਨਾ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਸਰੀਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਵੀ ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਬੁਖਾਰ, ਸਿਰ ਦਰਦ, ਪੇਟ ਖਰਾਬੀ, ਖਾਂਸੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ, ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਹੋਰ ਜੀਵਨ-ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸਿਹਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸਰੋਕਾਰ ਵੀ ਉਭਰਵਾਂ ਪਹਿਲੂ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸੱਭਿਆਤਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ— ਭਾਰਤ, ਚੀਨ, ਰੋਮ, ਯੂਨਾਨ ਆਦਿ ਵਿਚ ਸਿਹਤ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖਤਾਂ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਹੀ ਘਰੇਲੂ ਨੁਸਖੇ ਅਤੇ ਟੋਟਕੇ ਹਨ। ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਦਮ-ਖਮ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਅਪਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

*#੯੭, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਐਵੀਨਿਊ, ਮਜੀਠਾ ਰੋਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ. +੯੧੯੮੧੫੮-੦੮੫੦੬

ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿਹਤਮੰਦ ਰਹੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਕਰੇ। ਸਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇਕ ਅਖਾਣ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਅਤੇ ਵਕੀਲ ਨਾਲ ਵਾਸਤਾ ਨਾ ਪਵੇ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਲੀਹੋਂ ਲਾਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜੋਕੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਹ ਤੱਥ-ਭਰਪੂਰ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਜਾਂ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਇਲਾਜ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਤਕ ਵੇਚਣੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਿਹਤ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਦੀ ਥਾਂ, ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ? ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ (ਤੀਰ ਤੁੱਕੇ) ਅਤੇ ਮੌਕਾ-ਮੇਲ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਕੁਝ ਨਤੀਜੇ ਸਹੀ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਹੁਣ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੂਝ ਨਾਲ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਰਹੱਸ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਏ ਹਨ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਗ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ— ਦਿਲ, ਫੇਫੜੇ, ਜਿਗਰ, ਗੁਰਦੇ, ਪੇਟ ਆਦਿ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬੀਮਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੌਰਾਨ, ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਜੀਵਾਣੂਆਂ-ਵਿਸ਼ਾਣੂਆਂ ਅਤੇ ਘਾਤਕ ਰਸਾਇਣ ਕਣਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਕਿਤੇ ਬੀਮਾਰ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦੇਂਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਤਹਿਤ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਉਦੋਂ ਬਣੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਾਹਰੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦੀ।

ਹੁਣ ਇਸ ਪਿਛੋਕੜ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਸਮਝਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਿਹਤਮੰਦ ਰਹਿਣ ਲਈ ਅਸਲੀ ਮੂਲ ਨੁਕਤਾ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਖੁਦ ਤੰਦਰੁਸਤ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਰਹੇ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਰੋਇਆ ਅਤੇ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖੇ।

ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਮਾਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਖੋਜੀਆਂ ਨੇ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਸਿਹਤਮੰਦ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮੁੱਖ ਲੋੜ ਹੈ— ਸੰਤੁਲਿਤ ਖੁਰਾਕ ਦੀ, (ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦੇ ਤੱਤ, ਸਹੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿਚ ਹੋਣ ਤੇ ਉਹ ਉਮਰ ਅਤੇ ਕੰਮ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾਣ, ਨਾ ਕਿ ਸਵਾਦ-ਸਵਾਦ ਵਿਚ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ) ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਸਰੀ ਅਹਿਮ ਲੋੜ ਹੈ— ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਭਾਵ ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹੋਰ ਅਹਿਮ ਪੱਖ ਹਵਾ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ-ਰਹਿਤ ਹੋਣੇ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਅਗਲੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੋੜ ਹੈ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਰਹਿਣਾ, ਇਕ

ਦੂਸਰੇ ਕੰਮ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਰੱਖਣਾ ਆਦਿ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਤੱਤ ਸਾਡੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਝ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਖੜਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ— ਬਿਖ ਖਾਣਾ, ‘ਪਵਨ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ’ ‘ਹਉਮੈ’ ਨੂੰ ‘ਦੀਰਘ ਰੋਗ’ ਕਹਿਣਾ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁਰੇ ਦਾ ਵੀ ਭਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਉਭਾਰਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ।

ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਪਿਛਲੇ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ‘ਤੇ ਹੀਰੋਸ਼ੀਮਾ-ਨਾਗਾਸਾਕੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਤੋਂ ਮਿਟਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਭੋਪਾਲ ਗੈਸ ਦੁਖਾਂਤ ਦੌਰਾਨ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਗੈਸ ਕਾਰਨ ੨ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕ ਇੱਕੋ ਦਮ ਮੌਤ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ ੨ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕ, ਉਸ ਗੈਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਔਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਾਂਤੀ ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਰੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸੋਚਦਿਆਂ ‘ਯੂ. ਐਨ. ਓ.’, ‘ਯੂਨੀਸੈਫ’ ਅਤੇ ‘ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਸੰਸਥਾ’ ਵਰਗੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਪੇਤਲੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ੧੯੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਸਿਹਤ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਭਾਰਿਆ ਕਿ ਸਿਰਫ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸਿਹਤ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਰੋਇਆ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪਸਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਰੀਰਕ ਸਿਹਤ ਲਈ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਖੁਰਾਕ, ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਰਹਿਤ ਹਵਾ-ਪਾਣੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ, ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਭਾਵ ਕਿ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਭੁੱਖਾ ਪੇਟ ਅਤੇ ਵਿਹਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਨ ਦੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪਹਿਲੂ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਤਨਾਅ ਅਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਪਸੀ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਸੁਖਾਵਾਂ ਮਾਹੌਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਮਨ ਨੂੰ ਅਸ਼ਾਂਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅਜੋਕੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਿਹਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਹਿਲੂਆਂ ‘ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਖੁਰਾਕ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਣੂ ਹਨ, ਹਵਾ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹਨ, ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਖਪਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਰਹੀ। ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਨਿੱਘ ਗੁਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਣਿਤ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਹੇ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਹਵਾ-ਪਾਣੀ ਦੀ ਜਾਂ ਆਪਸੀ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਦੀ। ਕਿਰਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ।

ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਚਾਲਕ ਵਾਲਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੁੱਖ ਵੇਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਿਵਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਹ-ਸਤ ਮੁੱਕ ਗਏ ਹੋਣ। ਖੁਰਾਕ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਇੰਜਣ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਤੋਰਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ, ਉਰਜਾ (ਸਰੀਰਿਕ ਤਾਕਤ) ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਵੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੀ ਮੇਲ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪੇਟ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਨ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਉੱਡਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਭੁੱਖਾ ਪੇਟ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਬੇਚੈਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭੁੱਖਾ ਵਿਅਕਤੀ ਖਿੱਝਿਆ ਅਤੇ ਚਿੜਚਿੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਖੁਰਾਕ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਰਸਾਇਣਕ ਤੱਤਾਂ ਕਾਰਨ ਦਿਮਾਗ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ— ਸਾਤਵਿਕ, ਰਾਜਸਿਕ ਅਤੇ ਤਾਮਸਿਕ। ਸਾਤਵਿਕ ਖੁਰਾਕ ਜੋ ਕਿ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਤਾਮਸਿਕ ਖੁਰਾਕ ਜੋ ਕਿ ਭੁੰਨੇ, ਤਲੇ, ਮਸਾਲੇ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮਨ ਨੂੰ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ :

ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਖਾਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ ॥

ਜਿਤੁ ਖਾਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੬)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ :

ਬਿਖੁ ਖਾਣਾ ਬਿਖੁ ਬੋਲਣਾ ਬਿਖੁ ਕੀ ਕਾਰ ਕਮਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੩੧)

ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਜੋ ਸਥਿਤੀ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਸਵਾਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਪੌਸ਼ਟਿਕਤਾ। ਸਵਾਦ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਆਦਮੀ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੋਟਾਪਾ ਸਹਿਜ ਹੀ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੋਗ ਆ ਘੇਰਦੇ ਹਨ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਅਧਿਕ ਸੁਆਦ ਰੋਗ ਅਧਿਕਾਈ...॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੫੫)

ਮੈਡੀਕਲ ਵਿਗਿਆਨ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਕੁਝ ਖਾਣ ਨਾਲ ਤੇ ਆਪਣੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਭਾਰ ਤੋਂ ੫-੧੦ ਫੀਸਦੀ ਭਾਰ ਘੱਟ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਸੂਗਰ ਰੋਗ ਅਤੇ ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ

ਦੀ ਹੀ ਤਰਜਮਾਨੀ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ :

ਖੰਡਿਤ ਨਿਦਾ ਅਲਪ ਅਹਾਰੰ ਨਾਨਕ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੋ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ, ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦਾ ਭਖਦਾ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਹਵਾ, ਜੋ ਕਿ ਪੂਰੇ ਜੀਵ ਜਗਤ ਲਈ ਜੀਵਨ-ਦਾਤਾ ਹਨ, ਹੁਣ ਕਹਿਰ ਹੋਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸੋਗਾਤਾਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਇਆ :

ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੮)

ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਭਾਰਿਆ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਦੀ, ਇਸ ਜੀਵ-ਜਗਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਇਹੀ ਆਧਾਰ ਹੈ :

ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੨)

ਤੇ ਅੱਜ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਮੌਤਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਸੰਕਟ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ, ਗਿਆਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ, ਉੱਥੇ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਵੇਕਲੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਕੇਵਲ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਸਗੋਂ ਖੁਦ ਵੀ ਇਸ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਕਹਿ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ-ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਹੀ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਰਹੇ :

ਉਦਮੁ ਕਰੇਦਿਆ ਜੀਉ ਤੂੰ ਕਮਾਵਦਿਆ ਸੁਖ ਭੁੰਚੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੨੨)

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਵਰਗ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ' (Life Style) ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਗ ਵਿਚ— ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ, ਦਿਮਾਗੀ ਰੋਗ, ਮੋਟਾਪਾ, ਸ਼ੂਗਰ ਰੋਗ, ਕੈਂਸਰ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਰੋਗ ਆਦਿ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਿਰਤ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਕਰਕੇ ਜੁੜੇ ਰੋਗ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਜੋ ਰਿਮੋਟ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਣ ਨੂੰ ਮਾਣ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ 'ਜਿੰਮ ਕਲਚਰ' ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੇਂ ਖਪਤ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ, ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਧੰਦਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਵਿਹਲਾ ਮਨ, ਸ਼ੈਤਾਨ ਦਾ ਘਰ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੇਚੈਨੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ। ਪਰੰਤੂ ਅੱਜਕਲ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਲਤਾੜ-

ਪਛਾੜ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਦੀ ਚਾਹ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜਾਇਜ਼ ਗ਼ਲਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਹਸ਼ਰ, ਸਵੈਮਾਣ 'ਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਘਮੰਡ-ਪੁਣੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ 'ਹਉਮੈ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਰੋਗ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਹਉਮੈ ਦੀਰਘ ਰੋਗੁ ਹੈ. . .॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੬)

ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਦੁਰਭਾਵਨਾ, ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫ਼ਾਲਤੂ ਅਤੇ ਗ਼ਲਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਮਾਇਆ ਪੈਸਾ ਜਿੱਥੇ ਨਸ਼ੇ ਵੱਲ ਧੱਕਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਕਾਮ-ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਰੋਗ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :

ਕਾਮੁ ਕੋਧੁ ਕਾਇਆ ਕਉ ਗਾਲੈ ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੨)

ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਸੰਸਥਾ ਵੱਲੋਂ ਗਿਣਾਏ ਗਏ ਸਿਹਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਸਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਪਸਾਰ 'ਸਮਾਜਿਕ ਸਿਹਤ' ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ, ਆਪਸੀ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਹਨ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਨਿੱਜ ਤਕ ਹੀ ਮਹਿਦੂਦ ਹਾਂ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਫ਼ਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ? ਇਹ ਹੁਣ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਾਸ ਸਿਰਫ਼ ਭੌਤਿਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਇਕ ਪੈਮਾਨਾ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

ਫਰੀਦਾ ਬੁਰੇ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਿ ਗੁਸਾ ਮਨਿ ਨ ਹਵਾਇ ॥

ਦੇਹੀ ਰੋਗੁ ਨ ਲਗਈ ਪਲੈ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਪਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੮੧)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਅਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਿਹਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਰਾਹ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਬਣਾ ਕੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵੱਲ ਵਧ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨੁਕਤੇ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਖ਼ੁਰਾਕ ਦੀ ਕਿਸਮ, ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਦੋਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਣ, ਚਾਹੇ ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ ਤੇ ਚਾਹੇ ਹਵਾ-ਪਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਦੀ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਹਤ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿਚਾਰੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਾਨਸਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਹਉਮੈਂ ਅੱਜ ਸਭ ਤੋਂ ਤੀਬਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਰੀਰ, ਮਨ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਢਾਅ ਲਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ, ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਸਦੀ ਵਜੋਂ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣ ਤੋਂ ਅੱਗੇ, ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ

-ਗਿ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ*

ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਇਕ ਸਰਬ-ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੱਧ ਕਾਲ 'ਚ ਸਮੁੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਅੰਦਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ 'ਚ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਕ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਾਂਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਸਰੋਕਾਰ ਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਰੂਪ 'ਚ ਉਭਾਰਨ ਦੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਕਰਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਨੂੰ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਅਤੇ ਸੁੱਚ-ਭਿੱਟ ਜਿਹੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਵਦਾਣ ਵਰਗੀਆਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸੱਟਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਚੇ ਸੁਰ 'ਚ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਮੂਲ ਮੰਤਰ 'ੴ ਤੋਂ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਤਕ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਜੋ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਵਿਭਿੰਨ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਅਰੰਭ ਦਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੁਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਾਣੀ 'ਜਪੁ' (ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਨਾਮ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ) ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮੂਲ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਸਟੀਕ ਰੂਪ 'ਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸਰੋਕਾਰ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਇੱਕ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਆਕਾਰ ਜਾਂ ਰੂਪ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਸਦੀਵੀਂ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਨਹਾਰ ਹੈ, ਉਹ ਭਉ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਵੈਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਵਜੂਦ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ, ਉਹ ਜੂਨਾਂ 'ਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸੱਚੇ ਰਾਹ-ਦਿਸ਼ੇਰੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ 'ਚ ਹੈ। ਸਿਰੀ ਰਾਗ 'ਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨਸਾਨੀ ਸਮਾਜ 'ਚ ਸਾਰੇ ਹੀ ਉੱਚੇ ਹਨ, ਨੀਚ ਕੋਈ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਭ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਹੀ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪ ਕੀਤੀ ਹੈ :

ਸਭੁ ਕੋ ਉਚਾ ਆਖੀਐ ਨੀਚੁ ਨ ਦੀਸੈ ਕੋਇ ॥

ਇਕਨੈ ਭਾਂਡੇ ਸਾਜਿਐ ਇਕੁ ਚਾਨਣੁ ਤਿਹੁ ਲੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੬੨)

ਜੋ ਮੰਦਰਾਂ 'ਚ ਮੂਰਤੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਇਕ ਕਰਮ-ਕਾਂਡੀ ਆਰਤੀ ਨੂੰ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਦੀ ਆਰਤੀ ਵਿਸਮਾਦੀ ਰੂਪ 'ਚ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ 'ਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਅੰਦਰ ਪਰਮ-ਸ਼ਕਤੀ, ਵਰਤਦੀ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਕਿ

*ਮੁਖੀ, ਐਵਰਗ੍ਰੀਨ ਸਾਇੰਸ ਐਂਡ ਸਪੋਰਟਸ ਸਕੂਲ, ਅੱਚਲ ਸਾਹਿਬ (ਚਾਹਲ ਕਲਾਂ) ਤਹਿਸੀਲ ਬਟਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ- ੧੪੩੫੦੫; ਮੋ. +੯੧੮੮੮੨੨੭-੩੫੧੧੧

ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਤੇ ਵਰਨ-ਵੰਡ ਦੀਆਂ ਹੱਦ-ਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਰੱਦ ਕਰਦੀ ਦੇਖੀ-ਵਿਚਾਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ ॥

ਤਿਸ ਦੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩)

ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ 'ਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਜੀਵਨ ਦੀ ਲਹਿਰ ਹੀ ਇੱਕੋ ਪਰਮ-ਸ਼ਕਤੀ
ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਬਰਾਬਰ ਤਾਂ ਹਨ ਹੀ, ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼
ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਰੇ ਜੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕੋ ਦਾਤੇ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਿਤਾਰਦੇ ਰਹਿਣ
ਦੀ ਤਾਂਘ ਤੇ ਸਿੱਕ ਦੀ ਇੱਕ ਮਾਤਰ ਲੋਚਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਹਰਿ ਚਰਣ ਕਮਲ ਮਕਰੰਦ ਲੋਭਿਤ ਮਨੋ ਅਨਦਿਨੋ ਮੋਹਿ ਆਹੀ ਪਿਆਸਾ ॥

ਕ੍ਰਿਪਾ ਜਲੁ ਦੇਹਿ ਨਾਨਕ ਸਾਰਿੰਗ ਕਉ ਹੋਇ ਜਾ ਤੇ ਤੇਰੈ ਨਾਮਿ ਵਾਸਾ ॥

(ਪੰਨਾ ੬੬੩)

‘ਜਪੁ’ (ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ) 'ਚ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਇੱਕੋ ਲੋਚਾ ਸਾਰੇ ਜੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕੋ
ਇੱਕ ਦਾਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਾ ਵਿਸਾਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ :

ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ ॥

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ

ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ॥

(ਪੰਨਾ ੨)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੋਂ ਅਸਲ ਭਾਵ ਉਸ ਰਚਨਹਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸਾਜੀ
ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ 'ਚੋਂ ਉਹਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਤੇ ਇਕ ਐਸੀ ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ
ਤੋਂ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਬੇਗਾਨਾ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਵੇ। ਇਹੋ ਨਿਰਮਲ ਭਾਵਨਾ
ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦ੍ਰੈਤ ਭਾਵ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲ
ਉਹਦੀ ਸਾਂਝ ਪੁਆਉਣ 'ਚ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ
ਬਣਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇੱਕ ਪਿਤਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸੂਤਰ ਮਨੁੱਖੀ
ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਸਪਰ ਸਾਂਝ, ਸਦਭਾਵਨਾ, ਪਰਸਪਰ ਸਮਝਦਾਰੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ
'ਚ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੇ ਕਾਰਗਰ ਸੂਤਰ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਇੱਛਿਤ ਮੰਜ਼ਿਲ ਉੱਪਰ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਮਾਜਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਲ-ਮਿਲ ਕੇ
ਸਮੂਹਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਨ ਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ
ਸਮਾਜ 'ਚ ਪੂਰਨ ਏਕਤਾ, ਇਕਜੁਟਤਾ ਅਤੇ ਇਕਸੁਰਤਾ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ
ਸਕਦੀ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਆਰਥਿਕ
ਅਸਮਾਨਤਾ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਸੀ ਜਿਸ
ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਡੂੰਘੀ ਸਿੱਦਤ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਭਾਵ ਕਿ ਮੂਲ
ਕਾਰਨਾਂ ਉੱਪਰ ਡੂੰਘਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ 'ਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਸੰਕਲਪ

ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਤੁਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡੂੰਘੀ ਨੀਝ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਸਥਾ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ 'ਚ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਇਕ ਚੱਕਰ 'ਚ ਫਸਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਵਰਨ-ਵਿਵਸਥਾ ਸੀ। ਸਮੁੱਚਾ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਚਾਰ ਵਰਨਾਂ 'ਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਵਰਨ ਸਨ— ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਜਾਂ ਖੱਤਰੀ, ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਨ ਸਰਵਉੱਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਜਾਂ ਖੱਤਰੀ ਦਾ ਉਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦੂਸਰਾ ਦਰਜਾ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਵੈਸ਼ ਦਾ ਉਸ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਅਤੇ ਚੌਥਾ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲਾ ਸਥਾਨ ਸ਼ੂਦਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ 'ਚ ਰੱਦ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਵਰਨ-ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ 'ਚ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਜੋ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀ ਉਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਚ ਉੱਚੇ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੁਰ 'ਚ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੁਦ ਨਾਲ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਹਉਮੈ-ਗ੍ਰਾਸਤ ਜਾਤਵਾਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਦੁਰਵਿਹਾਰ ਤਕ ਦਾ ਵਰਣਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ 'ਚ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾਲ ਜਾਹਰ ਕੀਤਾ। ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰੋਤ੍ਸਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਣਾਂ 'ਚ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਉਠਾਏ ਗਏ ਇਸ ਸਰੋਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘੀ ਕਦਰ ਸੀ। ਇਹ ਸਰੋਕਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਸਾਈ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਅਮਲੀ ਜਾਂ ਵਿਹਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਭਵ ਰੂਪ 'ਚ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਉੱਦਮ-ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤੀਖਣ ਗੁਰਮਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਤੀ ਉੱਚਤਾ ਸੌ ਫੀਸਦੀ ਕੂੜੀ, ਕਾਲਪਨਿਕ ਅਤੇ ਭਰਮਾਊ ਧਾਰਨਾ ਹੈ :

ਫਕਤ ਜਾਤੀ ਫਕਤ ਨਾਉ ॥

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਇਕਾ ਛਾਉ ॥

(ਪੰਨਾ ੮੩)

ਜਾਤੀ ਹਉਮੈ-ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਹਿਰ ਸਮਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਜਾਤੀ ਦੈ ਕਿਆ ਹਥਿ ਸਚੁ ਪਰਖੀਐ ॥

ਮਹੁਰਾ ਹੋਵੈ ਹਥਿ ਮਰੀਐ ਚਖੀਐ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੨)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਖੌਤੀ ਉੱਚ-ਜਾਤੀਏ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਬੁੜ੍ਹਾਂ ਮਾਰੇ ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਤਿੱਖਾ ਨੋਟਿਸ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਖੁਦ ਨੂੰ ਨੀਚਾਂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸਾਬੀ ਦੱਸਣ ਹਿੱਤ ਨੀਚ ਦੱਸਣ ਦੀ ਹੱਦ ਤਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ

ਅਖੌਤੀ ਵੱਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਦਿਲ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸਵੈਮਾਣ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵ 'ਚ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਮਿਹਰਾਂ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੁ ਅਤਿ ਨੀਚੁ ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ ॥

ਜਿਥੈ ਨੀਚ ਸਮਾਲੀਅਨਿ ਤਿਥੈ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਬਖਸੀਸ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਇੱਛਿਤ ਰੂਪ 'ਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰਤੀ ਵਰਨ-ਵੰਡ ਅਤੇ ਜਾਤ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਿੱਖੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦੁਆਰਾ ਰੱਦ ਕੀਤਾ, ਉੱਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਛਿਤ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦਾ ਮਸਲਾ ਬਹੁਤ ਭਰਪੂਰ ਬਲ ਅਤੇ ਦਲੀਲ ਯੁਕਤ ਰੂਪ 'ਚ ਆਪਣੀ ਸਮਾਜਿਕ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਬਾਣੀ 'ਚ ਉਠਾਇਆ। ਇਹ ਸੁਣਨ-ਪੜ੍ਹਨ 'ਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ 'ਚ ਕਦੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਇੱਛਿਤ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹਾਸਿਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਖੋਹੀ ਗਈ। ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਤਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਅਮੀਰ, ਸਾਧਨਾਂ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲੱਗੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਹੋਰ ਪੀੜਤ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਉਹਦੀ ਇੱਛਿਤ ਕਦਰ ਤੇ ਵਕਤ ਨਾ ਰਹਿਣੀ ਤੈਅ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੋਰ ਪੇਤਲੀ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ 'ਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਪਹਿਲ-ਕਦਮੀ ਕੀਤੀ। ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਸਗੋਂ ਵਿਚਾਰਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਕਵੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਕ ਰਵਾਇਤ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਦੁਖਦਾਇਕ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਰਾਮ ਕੁਝ ਹੀ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਸਲੋਕ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ 'ਚ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਅਨਾਦਰ ਅਤੇ ਹੇਠੀ ਭਰਿਆ ਵਿਹਾਰ ਹੁੰਦਾ ਦਰਸਾਅ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਉੱਚਿਤ ਕਦਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ ॥

ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ ॥

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਭਾਵ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਪਜਦਾ ਅਤੇ ਉਪਜਦਾ ਭਾਵ ਕਿ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। (ਇਹ ਉਪਜਣਾ-ਨਿਪਜਣਾ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਵਾਸਤੇ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵੀ ਤਾਂ ਹੈ) ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਦੀ ਮੰਗਣੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵਿਆਹ

ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਭਾਵ ਕਿ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰ 'ਚ ਦੋਸਤੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤਵ 'ਚ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਚਾਨਣਾ ਕਰਾਉਣਾ ਲੋੜਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸਾਥ-ਸਹਿਯੋਗ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤੋਰ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰ ਸਕਦੀ।

ਫਿਰ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਪਤਨੀ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਢੂੰਡ-ਭਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਪੁਰਸ਼ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਸਾਥ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਜਬਤ ਭਾਵ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਦਾਇਰੇ 'ਚ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰਵਾਨੀ ਨਾਲ ਸੁਭਾਵਿਕ ਰੂਪ 'ਚ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣ ਪਿੱਛੇ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਆਯੂ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥ ਸੰਯੋਗ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਯੁੱਗ ਦੇ ਇਸ ਪੱਖ ਨੂੰ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰ ਕੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ 'ਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਵਰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚਕ ਅੰਦਾਜ਼ 'ਚ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਫਿਰ ਉਸ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਕਾਹਨੂੰ ਆਖਣਾ ਹੋਇਆ ਜੋ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸੰਸਕ ਜਾਂ ਸਮਰਥਕ ਕਤਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਰਾਜਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਇਕ ਉਸਾਰੂ ਆਲੋਚਕ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੁੱਗ ਦੀ ਲੋਕਾਈ ਰਾਜੇ ਦਾ ਪੂਜਾ-ਉਪਾਸਨਾ ਦੀ ਹੱਦ ਤਕ ਆਦਰ-ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਮਨ-ਮਸਤਕ 'ਚ ਇਹ ਪੱਖ ਲਿਆਉਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰੇਰਕ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਮਨੋਰਥ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ, ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਨੀਚ ਸਮਝਣ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫੈਲਿਆ ਭਰਮ ਤੋੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਚਾਨਣਾ ਕਰਾਉਣਾ ਹੈ।

ਪਰ ਇਸ ਸਲੋਕ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਅਜੇ ਬਾਕੀ ਹੈ :

ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਉਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ ॥

ਨਾਨਕ ਭੰਡੈ ਬਾਹਰਾ ਏਕੋ ਸਚਾ ਸੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਅਰਥਾਤ ਇਸਤਰੀ ਵੀ ਤਾਂ ਇਸਤਰੀ ਤੋਂ ਹੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਇਸਤਰੀ ਤੋਂ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ ਇੱਕੋ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਹੈ। ਅੰਤ 'ਚ ਮਾਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਗਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਖ ਤਾਂ ਉਹੀ ਸਲਾਹੁਤਾਯੋਗ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਾਲਕ ਦਾ ਜਸ ਗਾਏ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਮੁਖੜਾ ਸੁਹਣਾ ਵੀ ਹੈ। ਅੰਤ 'ਚ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਜਨ ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਤਿਤੁ ਸਚੈ ਦਰਬਾਰਿ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੧੪)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਾਮ ਜਪਣ, ਵੰਡ ਛਕਣ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਜੋ ਮੂਲ ਸੂਤਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਉਸ 'ਚ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ

ਖਿਆਲ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਧੋਖੇ-ਫਰੇਬ ਨਾਲ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਖਤ ਆਲੋਚਨਾ ਅਧੀਨ ਲਿਆ ਇਕ ਇਮਾਨਦਾਰੀ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਚਾਹਤ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤਾ ਧਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ 'ਚ ਓੜਕ ਖੁਆਰੀ ਹੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਯੁੱਗ ਦੇ ਮਾਇਆਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਸਮਾਜ 'ਚ ਆਰਥਿਕ ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਸੱਚੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਵਾਲੀ ਸ਼ੈਲੀ 'ਚ ਠੀਕ ਰਾਹੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਨਾਂ ਮੱਤਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਧਨ-ਕੁਬੇਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲੇ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਤਾੜਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਾਇਆ ਹੱਕ ਖਾਣਾ ਹਰੇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਈ ਸੂਅਰ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਣ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਹਿੰਦੂ ਲਈ ਇਹ ਗਊ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਣ ਦੇ ਤੁਲ ਹੈ। ਭਾਵ ਕੋਈ ਵੀ ਧਰਮ ਮੂਲ ਰੂਪ 'ਚ ਆਪਣੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਲਾਲਚੀ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਅਣਗੌਲ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧਨ ਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਕਿਰਦਾਰ 'ਚ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਫਰੇਬ ਕਰਨ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਸਮਾਜ ਪਰਸਪਰ ਰੂਪ 'ਚ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਗ਼ਲਤ ਵਰਤਾਰਾ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਸਮਾਜ ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਜਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਦਾਇਰੇ 'ਚ ਦਾਨ-ਪੁੰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਮੌਜੂਦ ਉਹ ਦਾਨ-ਪੁੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਸੋਚ ਤੇ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉਹ ਜਾਹਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮਰੱਥਾਵਾਨ ਵੱਲੋਂ ਕੁਝ ਦੇਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ 'ਚ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਆਸ਼ਾ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਜਾਂ ਭਲਾਈ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਖੁਦ ਵਡਿਆਈ ਲੈਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦਾਨ ਦੇਣ ਪਿੱਛੇ ਸਮਾਜਿਕ ਭਲਾਈ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤਾਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨੇਕ ਕਰਮ ਹੈ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' 'ਚ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਚਿੰਤਨ ਸਾਡੇ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸਾਰੂ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਭਾਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਾਮੰਤਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਰਾਜਾਸ਼ਾਹੀ ਸਿਸਟਮ 'ਚ ਜੋ ਉਸਾਰੂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕੀਤੀ ਸਾਡੇ ਅਜੋਕੇ ਸਾਸ਼ਕਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜੋਕੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ ਉਸ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲੈਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ :

—ਦਾਨੁ ਮਹਿੰਡਾ ਤਲੀ ਖਾਕੁ ਜੇ ਮਿਲੈ ਤ ਮਸਤਕਿ ਲਾਈਐ ॥

ਕੂੜਾ ਲਾਲਚੁ ਛਡੀਐ ਹੋਇ ਇਕ ਮਨਿ ਅਲਖੁ ਧਿਆਈਐ ॥

ਫਲੁ ਤੇਵੇਹੋ ਪਾਈਐ ਜੇਵੇਹੀ ਕਾਰ ਕਮਾਈਐ ॥

ਜੇ ਹੋਵੈ ਪੂਰਬਿ ਲਿਖਿਆ ਤਾ ਧੂੜਿ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਈਐ ॥

ਮਤਿ ਥੋੜੀ ਸੇਵ ਗਵਾਈਐ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੮)

-ਸੇਵ ਕੀਤੀ ਸੰਤੋਖੀਏਂ ਜਿਨ੍ਹੀ ਸਚੇ ਸਚੁ ਧਿਆਇਆ ॥

ਓਨ੍ਹੀ ਮੰਦੇ ਪੈਰੁ ਨ ਰਖਿਓ ਕਰਿ ਸੁਕ੍ਰਿਤੁ ਧਰਮੁ ਕਮਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੯)

-ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਸਿਖ ਸਚੀ ਲੇਇ ॥

ਦਇਆ ਜਾਣੈ ਜੀਅ ਕੀ ਕਿਛੁ ਪੁੰਨੁ ਦਾਨੁ ਕਰੇਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੯)

-ਲਬੁ ਪਾਪੁ ਦੁਇ ਰਾਜਾ ਮਹਤਾ ਕੂੜੁ ਹੋਆ ਸਿਕਦਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੯)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਸਮਰੱਥਾਵਾਨ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ 'ਚ ਦੁਖੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਅਸਲ ਪੁੰਨ ਜਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿੱਜ ਵਡਿਆਈ ਦੀ ਇੱਛਾ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅੱਜ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਸਿਸਟਮ ਕਾਇਮਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭਕ ਦਹਾਕਿਆਂ 'ਚ ਰੂਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ 'ਚ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਕੀ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕੀ ਸਾਡੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ! ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਜਿੱਥੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸੋਮਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਬੇਕਿਰਕ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਅਮੀਰ-ਗਰੀਬ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾੜਾ ਹੋਰ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਿਸਟਮ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਉੱਪਰੋਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁੰਮ-ਗਵਾਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਐਸੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮੋੜਵੇਂ ਰੂਪ 'ਚ ਸਮਾਜਿਕ ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਧਾਵਾ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀ ਵਰਗ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਖਦਾਇਕ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਮੋੜ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਆਪਣੇ ਯੁੱਗ 'ਚ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਰਪੁਰਬ ਦੇ ਇਸ ਵਰ੍ਹੇ 'ਚ ਆਪਣਾ, ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਹੀ-ਸਹੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰ ਕੇ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਸਮਾਜਿਕ ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਅਨਿਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਵਧਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਅਜੋਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ

—ਡਾ. ਮੁਹੱਬਤ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਸਲ, ਅੰਤਿਮ ਤੇ ਅੰਤ੍ਰੀਵੀ-ਉਦੇਸ਼ ਇਕ ਪਰਮ-ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤਿਅੰਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿਖਲਾਈ ਨਾਲ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਕੁਝ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਣ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕਰੇ, ਕੁਝ ਸਿਖਾਵੇ ਨਾ, ਉਹ ਬੋਥੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਝ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਚਾਨਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਮਾਰੂ ਅਸਰਾਂ ਹੇਠ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿੱਦਿਅਕ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਵਪਾਰੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਦਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣ-ਬੁਝ ਕੇ ਫੇਲ੍ਹ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਫਲਸਰੂਪ ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲ ਢਾਬਿਆਂ ਜਾਂ ਹੋਟਲਾਂ ਜਿਵੇਂ— ਤਿੰਨ ਤਾਰਾ, ਪੰਜ ਤਾਰਾ ਵਾਂਗ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਕੁੱਝ ਤੇ ਵੇਟਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਮੈਨੇਜਰ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ, ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਅਕਾਦਮਿਕ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਾਉਣ ਉੱਪਰ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖੋਜ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਕੇ, ਖੋਜ ਦਾ ਰੌਲਾ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਛੁੱਟ ਨੋਟ ਜਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਾਟ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੀ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖਿਆ ਇਕ ਅਮੋਲਕ ਦਾਤ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮੁੱਲ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ, ਕਾਲਜ, ਸਕੂਲ ਖੁੰਬਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਉਗ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿਖਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਡਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੁੱਲ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸੁਫਨੇ, ਮਹਿੰਗੇ ਤੇ ਬਿਗਾਨੇ ਹੋਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੁੱਲ ਦੇ ਵਿੱਦਿਅਕ ਕਲਚਰ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ ਠੇਕਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਗਾਹਕ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਗਾਹਕ (ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ) ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਦੀ ਕਠਪੁਤਲੀ ਬਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਆਪਣੇ ਵਿੱਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਅਸਲ ਕਰਤਵ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ

*ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮਕਾਲੀ ਰਾਸਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਚੇਲੇ ਸਾਜ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਤਾਦ ਨੱਚਦੇ ਹਨ। ਉਸਤਾਦ ਪੈਰ ਹਿਲਾ-ਹਿਲਾ ਕੇ ਸਿਰ ਘੁੰਮਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉੱਡਿਆ ਘੱਟਾ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਪਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਸਦੇ ਹੋਏ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਰਾਸਧਾਰੀਏ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਖਾਤਰ ਤਾਲ ਪੂਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਪਟਕ-ਪਟਕ ਕੇ ਸੁੱਟਦੇ ਹਨ:

ਵਾਇਨਿ ਚੇਲੇ ਨਚਨਿ ਗੁਰ ॥ ਪੈਰ ਹਲਾਇਨਿ ਫੇਰਨਿ ਸਿਰ ॥

ਉਡਿ ਉਡਿ ਰਾਵਾ ਝਾਟੈ ਪਾਇ ॥ ਵੇਖੈ ਲੋਕੁ ਹਸੈ ਘਰਿ ਜਾਇ ॥

ਰੋਟੀਆ ਕਾਰਣਿ ਪੂਰਹਿ ਤਾਲ ॥ ਆਪੁ ਪਛਾੜਹਿ ਧਰਤੀ ਨਾਲਿ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੫)

ਉਕਤ ਸਥਿਤੀ ਅਜੋਕੇ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਰਗ ਦੀ ਵੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿਰਫ਼ ਆਰਥਿਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤਕ ਸਿਮਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿੱਦਿਆ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਗੁਣ ਹੈ। ਪਰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਤੇਜ਼-ਰਫ਼ਤਾਰ ਦੇ ਫਾਰਮੂਲਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਿੱਦਿਅਕ ਅਦਾਰੇ ਆਰਥਿਕ ਹਾਨੀ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਹੋਏ ਸਭ ਕੁਝ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਈ ਲੋਕ ਫਾਡੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਅਸਲ ਮਕਸਦ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਲਾਭ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਲੋਕ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਉਣ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਿੜਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਅਧਿਆਪਕ ਵਰਗ ਆਪਣਾ ਸਹੀ ਫ਼ਰਜ਼ ਪਛਾਣ ਲਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਨਿਜਾਮ ਦਰੁਸਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਰੁਤਬੇ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਬਨੀ-ਕਰਨੀ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨਾਲ ਬਹਾਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿੱਦਿਆ ਨੂੰ ਵੇਚਣਯੋਗ ਵਸਤੂ ਨਾ ਮੰਨਣ ਤਾਂ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਸਹਿਜ ਅਖਲਾਕੀ ਅਸਰ ਖ਼ੁਦ ਹੰਢਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਵਿਚ ਸਹਿਜ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਵਿਸਤਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਪਰਮ-ਉਦੇਸ਼, ਪਰਮ-ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਵੀ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ :

ਪਾਧਾ ਪੜਿਆ ਆਖੀਐ ਬਿਦਿਆ ਬਿਚਰੈ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ ॥

ਬਿਦਿਆ ਸੋਧੈ ਤਤੁ ਲਹੈ ਰਾਮ ਨਾਮ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥

ਮਨਮੁਖੁ ਬਿਦਿਆ ਬਿਕ੍ਰਦਾ ਬਿਖੁ ਖਟੇ ਬਿਖੁ ਖਾਇ ॥

ਮੂਰਖੁ ਸਬਦੁ ਨ ਚੀਨਈ ਸੂਝ ਬੂਝ ਨਹ ਕਾਇ ॥

ਪਾਧਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖੀਐ ਚਾਟੜਿਆ ਮਤਿ ਦੇਇ ॥

ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਹੁ ਨਾਮੁ ਸੰਗਰਹੁ ਲਾਹਾ ਜਗ ਮਹਿ ਲੇਇ ॥

ਸਚੀ ਪਟੀ ਸਚੁ ਮਨਿ ਪੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸੁ ਸਾਰੁ ॥

ਨਾਨਕ ਸੋ ਪੜਿਆ ਸੋ ਪੰਡਿਤੁ ਬੀਨਾ ਜਿਸੁ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਗਲਿ ਹਾਰੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਨਿਰਾਰਥਕ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਥਾਂ ਉੱਚਤਮ ਤੇ ਸਾਰਥਕ ਵਰਤੋਂ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰ ਦੇਣੀਆਂ, ਇਹ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਅਸਲ ਮੰਤਵ ਨਹੀਂ। ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਨਿਰਾਰਥਕ ਵਰਤੋਂ ਦੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੰਕਾਰ ਕਰਨਾ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਨਿਰਾਰਥਕ ਵਰਤੋਂ ਹੈ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਪੁਰਖ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ-ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਖੁਦ ਨੂੰ ਗਿਆਨਵਾਨ ਮੰਨਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ:

-ਪੜਿ ਪੜਿ ਗਡੀ ਲਦੀਅਹਿ ਪੜਿ ਪੜਿ ਭਰੀਅਹਿ ਸਾਥ ॥

ਪੜਿ ਪੜਿ ਬੇੜੀ ਪਾਈਐ ਪੜਿ ਪੜਿ ਗਡੀਅਹਿ ਖਾਤ ॥

ਪੜੀਅਹਿ ਜੇਤੇ ਬਰਸ ਬਰਸ ਪੜੀਅਹਿ ਜੇਤੇ ਮਾਸ ॥

ਪੜੀਐ ਜੇਤੀ ਆਰਜਾ ਪੜੀਅਹਿ ਜੇਤੇ ਸਾਸ ॥

ਨਾਨਕ ਲੇਖੈ ਇਕ ਗਲ ਹੋਰੁ ਹਉਮੈ ਝਖਣਾ ਝਾਖ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੭)

-ਪੜਿਆ ਮੂਰਖੁ ਆਖੀਐ ਜਿਸੁ ਲਬੁ ਲੋਭੁ ਅਹੰਕਾਰਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦)

ਵਿੱਦਿਆ ਹੈਂਕੜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਵਿੱਦਿਆ ਮਨ, ਬਚਨ, ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਸਦਭਾਵਨਾ-ਭਰਪੂਰ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ। ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਵਿੱਦਿਆ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹਣ/ਸਿੱਖਣ ਨਾਲ ਸਭ ਪਾਸੇ ਸ਼ੋਭਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਅਮਰ ਤੱਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੈ ਪੜਿ ਪੜਿ ਪਾਵੈ ਮਾਨੁ ॥

ਆਪਾ ਮਧੇ ਆਪੁ ਪਰਗਾਸਿਆ ਪਾਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੨੯)

ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਉਪਲਬਧ ਹੋ ਰਹੀ ਸੂਚਨਾ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਸਲ ਢੁੰਢਾਊ, ਬਿਬੇਕਸ਼ੀਲ, ਕਰਨੀ ਦੇ ਸੂਰੇ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਵਿਰਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਡੰਬਰ, ਸ਼ੋਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਤੇ ਸਰਲ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ

ਕੀਤੀ ਵਿੱਦਿਆ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਵਾਨ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਲਈ ਅੱਠ ਪਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦਾ ਚੌਥਾ ਪਹਿਰ ਰੱਬੀ ਬੰਦਗੀ ਦੇ ਚਾਅ-ਉਮਾਹ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸੱਤ ਪਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਠੀਕ-ਗਲਤ, ਪਾਪ-ਪੁੰਨ ਦੀ ਸਮਝ ਵਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਪ/ਝੂਠ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਸਤੀ ਪਹਰੀ ਸਤੁ ਭਲਾ ਬਹੀਐ ਪੜਿਆ ਪਾਸਿ ॥

ਓਥੈ ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਬੀਚਾਰੀਐ ਕੂੜੈ ਘਟੈ ਰਾਸਿ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੬)

ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ ਉੱਚਤਮ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਸਹੀ ਮਿਆਰਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ ਸੇਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮਾਡਲ ਸਿਰਜੇ ਜਾਣੇ ਹਨ, ਉਸ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਧਰਾਤਲ ਵੀ ਵਿਵਹਾਰਕ ਹੋਵੇ। ਭਾਵ ਨੈਤਿਕ ਦਿਸ਼ਹੱਦਿਆਂ ਵਿਚ ਉੱਸਰੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ ਹੀ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਸਹੀ ਤੇ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਦੇਸ਼ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੱਖ ਲਈ ਸੁਚਾਰੂ ਗਿਆਨ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ ਸਿਥਲ-ਗਿਆਨ ਤਕ ਸੀਮਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਖੋਜ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪੱਖ ਨਾਲੋਂ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਖੋਜ-ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਏ. ਐਨ. ਵਾਈਟਹੈੱਡ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹਨ, ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਅਤਿਅੰਤ ਟੁੰਬਵੀਂ ਘਟਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਉਹ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਸਜੀਵ ਸਨ, ਮਗਰੋਂ ਆ ਕੇ ਕੇਵਲ ਦੰਭੀ ਪੰਡਿਤਾਈ ਅਤੇ ਦੈਨਿਕ ਕਿਰਿਆ-ਕਰਮ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਸਿਥਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਹੋ ਗਈ। ਸਿਥਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨ ਕੇਵਲ ਵਿਅਰਥ ਹੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਵੀ ਹੈ।^੧ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਥਲ-ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਨ ਵੀ ਅਵਿਵਹਾਰਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਖੰਡਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ- ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਵਿਦਵਾਨ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਬਗਲੇ ਵਾਂਗ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾ ਕੇ ਪੱਥਰ ਪੂਜਦੇ ਹਨ, ਮੂੰਹੋਂ ਝੂਠ ਕੀਮਤੀ ਗਹਿਣਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ-ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਗਾਇਤ੍ਰੀ ਮੰਤਰ

ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਮੱਥੇ ਉੱਪਰ ਟਿੱਕੇ ਅਤੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਮਾਲਾਂ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ, ਦੋ ਧੋਤੀਆਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਸਲ ਰਾਹ ਜਾਣਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੋਕਟ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਉਲਝਦੇ। ਕਿਉਂ ਜੁ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇਵਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਧਿਆਉਣ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਪਤਿ ਪੁਸਤਕ ਸੰਧਿਆ ਬਾਦੰ॥ ਸਿਲ ਪੁਜਸਿ ਬਗੁਲ ਸਮਾਧੰ॥

ਮੁਖਿ ਝੂਠ ਬਿਭੁਖਣ ਸਾਰੰ॥ ਤ੍ਰੈਪਾਲ ਤਿਹਾਲ ਬਿਚਾਰੰ॥

ਗਲਿ ਮਾਲਾ ਤਿਲਕੁ ਲਿਲਾਟੰ॥ ਦੁਇ ਧੋਤੀ ਬਸਤ੍ਰ ਕਪਾਟੰ॥

ਜੇ ਜਾਣਸਿ ਬ੍ਰਹਮੰ ਕਰਮੰ॥ ਸਭਿ ਫੋਕਟ ਨਿਸਚਉ ਕਰਮੰ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਨਿਹਚਉ ਧਿਆਵੈ॥ ਵਿਣੁ ਸਤਿਗੁਰ ਵਾਟ ਨ ਪਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੦)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸ ਵਿਦਿਆਵੰਤ ਦੇ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਇਹ ਗੁਣ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਇਨਸਾਨ ਜਿੰਨਾ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਓਨਾ ਹੀ ਸਿਆਣਾ ਤੇ ਸੂਝਵਾਨ ਹੋਵੇ, ਨਾ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਵੇ, ਓਨਾ ਹੀ ਕੜਿਆ-ਕੁੜਿਆ (ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਪੜ੍ਹਿਆ॥ ਤੇਤਾ ਕੜਿਆ॥)। ਇੰਜ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸ ਪੱਖੋਂ ਸਿਆਣਾ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ? ਜਿਹੜਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਯਥਾਰਥਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਾਮ-ਵਾਸ਼ਨਾ, ਕ੍ਰੋਧ ਅਤੇ ਲੋਭ ਦੀ ਮਮਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਡੁੱਬ ਗਿਆ:

ਕਕੈ ਕਾਮਿ ਕ੍ਰੋਧਿ ਭਰਮਿਓਹੁ ਮੂੜੇ ਮਮਤਾ ਲਾਗੇ ਤੁਧੁ ਹਰਿ ਵਿਸਰਿਆ ॥

ਪੜਹਿ ਗੁਣਹਿ ਤੂੰ ਬਹੁਤੁ ਪੁਕਾਰਹਿ ਵਿਣੁ ਬੂਝੇ ਤੂੰ ਭੂਝਿ ਮੁਆ॥ (ਪੰਨਾ ੪੩੫)

ਜਾਂ ਅਜਿਹੇ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹੇ-ਸਿੱਖੇ ਦਾ ਕੀ ਫ਼ਾਇਦਾ? ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਕਰਜ਼ਾ ਹੀ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਹੇ:

ਮਨ ਐਸਾ ਲੇਖਾ ਤੂੰ ਕੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ॥ ਲੇਖਾ ਦੇਣਾ ਤੇਰੈ ਸਿਰਿ ਰਹਿਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੩੪)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵਿਦਿਆਵਾਨ ਮਨੁੱਖ ਭਾਵੇਂ ਮੁਖ ਨਾਲ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਅਰਥਾਂ ਸਹਿਤ ਪੜ੍ਹਦਾ/ ਵਿਚਾਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਉਹ ਕਰਣੀ ਪੱਖੋਂ ਅਪੂਰਨ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਪ ਜੋ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਖ਼ੁਦ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ, ਹੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੁਰਖ ! ਤੂੰ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਭਲੀਭਾਂਤ ਵਿਚਾਰ। ਗਿਆਨ ਹੋਣ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਤੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਭਰ।^੨

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਿੱਦਿਅਕ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਵੀ ਸਾਨੂੰ

ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ ਲਈ ਵਿਵਹਾਰਕ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਖੋਜ ਜਾਂ ਮੰਥਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਫਲ ਹੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਭਰਪੂਰ ਵਿੱਦਿਅਕ ਢਾਂਚਾ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ ਨਿਰੋਲ ਬੌਧਿਕ-ਕਿਰਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਨੈਤਿਕ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਮੁੱਢ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਬੱਝਾ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਉੱਚ-ਪੱਧਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ 'ਚ ਉੱਚ-ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਨਿਰਮਾਣ, ਆਤਮ-ਸੰਜਮ, ਸਤ-ਚਿੰਤਨ, ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਵਿਵੇਕ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵੀ ਸਿਖਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।^੩ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਉੱਚ-ਵਿੱਦਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਨੇਕਾਂ ਨੈਤਿਕਤਾ ਭਰਪੂਰ ਸੇਧਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ ਮਿਆਰਾਂ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹਨ।

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਚੇਰੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ ਜਿੱਥੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਧਰਮ, ਸਾਹਿਤ, ਤਕਨੀਕੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਨੀਵੇਂ ਸਤਰ ਵਾਲੀ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਆਧਾਰਿਤ ਖੋਜ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ ਸਾਹਿਤਕ-ਚੋਰੀ (plagiarism), ਤੱਥਾਂ, ਸਬੂਤਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਤੇ ਦੁਰਵਰਤੋਂ, ਜਾਅਲੀ ਸਰਵੇਖਣਾਂ ਆਧਾਰਿਤ ਝੂਠੇ ਮਸਲੇ, ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ, ਬੇਈਮਾਨੀ, ਲੋਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ, ਗ਼ਲਤ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੇ ਨਿਰਾਥਕ ਯਤਨਾਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਖੋਜ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਨੈਤਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਨੇ ਪੈਰ ਕਿਵੇਂ ਪਸਾਰੇ? ਜੇਕਰ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਢੂੰਡੀਏ ਤਾਂ ਕਈ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਮੁੱਢਲਾ ਤੱਥ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਪਰਮ-ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਥਿੜਕ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਪਰਮ-ਉਦੇਸ਼ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।^੪ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਥਿੜਕਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਸੁਆਰਥੀ, ਅਵਿਵੇਕੀ ਅਤੇ ਛਲ-ਕਪਟ ਵਰਗੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਉਪਕਾਰ ਦਾ ਗੁਣ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨਾਲ ਯਥਾਰਥਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਬਲ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹਨ। ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਹੁਨਰਾਂ ਨਾਲ ਨਿਪੁੰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹੁਨਰਮੰਦ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੇ ਹੁਨਰ ਦੀਆਂ ਕਲਾਬਾਜ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਸਵੈ-ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਇਸ ਨਾਲ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ

ਸੁਖ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਹੁਨਰ ਨਾਲ ਦੂਸਰੇ ਲੋਕ ਪੀੜਤ ਹੋਣ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਾਰਥਕ ਯਤਨ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਲਾਈ ਦੇ ਮੰਤਵ ਤੋਂ ਖੁੰਝੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ ਉਦੇਸ਼ਹੀਣ ਹੈ। ਉਦੇਸ਼ਹੀਣ ਖੋਜ ਜਾਂ ਵਿੱਦਿਆ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਉੱਪਰ ਬੋਝ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗਿਣੇ-ਚੁਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਸੰਕੁਚਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਦੇਸ਼ਹੀਣ ਵਿੱਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਰਵਾਉਣ ਨਾਲ ਬੌਧਿਕ ਪ੍ਰਸਾਰ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਜਿਹੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ/ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਵਰਜਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਬਲਕਿ ਉਲਟਾ ਸੁਆਰਥਾਂ ਵਿਚ ਬੱਝਦਾ ਹੈ। ਸੁਆਰਥੀ ਮੰਤਵ ਵਾਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਨਹੀਂ:

ਤੁਧੁ ਸਿਰਿ ਲਿਖਿਆ ਸੋ ਪੜ੍ਹ ਪੰਡਿਤ ਅਵਰਾ ਨੋ ਨ ਸਿਖਾਲਿ ਬਿਖਿਆ॥

ਪਹਿਲਾ ਫਾਹਾ ਪਇਆ ਪਾਧੇ ਪਿਛੋ ਦੇ ਗਲਿ ਚਾਟੜਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੪੩੪)

ਨਿਘਾਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ, ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਭੰਗ ਹੋਣਾ ਮੁੱਖ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਅਖੰਡ/ਸੁਜੋੜ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਕਰੜੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ :

ਪੰਡਿਤ ਵਾਚਹਿ ਪੋਥੀਆ ਨਾ ਬੁਝਹਿ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਅਨ ਕਉ ਮਤੀ ਦੇ ਚਲਹਿ ਮਾਇਆ ਕਾ ਵਾਪਾਰੁ॥

ਕਥਨੀ ਝੂਠੀ ਜਗੁ ਭਵੈ ਰਹਣੀ ਸਬਦੁ ਸੁ ਸਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੫੬)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਦਮਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਕੇਵਲ ਅਧਿਐਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਜਾਂ ‘ਅਨ ਕਉ ਮਤੀ’ ਭਾਵ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਾਲੀ ਇਕਪਾਸੜ ਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਖੋਜਾਰਥੀ ਦੀ ਰਹਿਤਲ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜੀ ਹੈ। ਜਦ ਕੋਈ ਵਿਦਿਆਵਾਨ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਧਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਨਵੀਨ, ਮੌਲਿਕ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰ ਸੁਫੁਟਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਧਨਾ ਵਾਲੀ ਖੋਜ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ, ਨਵੇਂ ਹੱਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਗੰਮਤਾ ਦੀਆਂ ਟੋਹਾਂ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਦੇ ਭਵਜਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਤੇ ਮੁਕਤ ਕਰਦੀ ਹੈ :

ਖਖਾ ਖੋਜਿ ਪਰੈ ਜਉ ਕੋਈ॥ ਜੋ ਖੋਜੈ ਸੋ ਬਹੁਰਿ ਨ ਹੋਈ ॥

ਖੋਜ ਬੁਝਿ ਜਉ ਕਰੈ ਬੀਚਾਰਾ॥ ਤਉ ਭਵਜਲ ਤਰਤ ਨ ਲਾਵੈ ਬਾਰਾ॥

(ਪੰਨਾ ੩੪੨)

ਸਾਧਕ ਖੋਜੀ ਬਣਨ ਲਈ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਅਤੇ ਜੁਝਾਰੂ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਜਾਂ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ

ਆਪਣਾ ਆਪ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਕੇ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸਹੀ ਮਾਇਨਿਆਂ ਵਿਚ ਉਮਦਾ ਖੋਜਾਰਥੀ ਬਣਨ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਵਿਰਲੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ:

-ਫਰੀਦਾ ਗਲੀ ਸੁ ਸਜਣ ਵੀਹ ਇਕੁ ਢੂੰਢੇਦੀ ਨ ਲਹਾਂ॥

ਪੁਖਾਂ ਜਿਉ ਮਾਂਲੀਹ ਕਾਰਣਿ ਤਿੰਨ੍ਹਾ ਮਾ ਪਿਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੨)

-ਮੁਰਦਾ ਹੋਇ ਮੁਰੀਦੁ ਨ ਗਲੀ ਹੋਵਣਾ। (ਵਾਰ ੩:੧੮)

ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰ, ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੀਜਾਂ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੀਜਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਣਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੀਜਾਂ ਵਾਂਗ ਉਗਾਉਣ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਯਤਨ ਵੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਿੱਦਿਆ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਗੁਣ ਜਾਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਣੀ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿੱਦਿਆ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਉੜਾ ਐੜਾ ਹੈ।

ਵਿੱਦਿਆ ਇਕ ਅਣਮੋਲ ਧਨ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਵਿਦਿਆਵਾਨ ਮਨੁੱਖ ਧਨਵਾਨ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਕਲ ਕਰਕੇ ਅਮੀਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦਾਂ ਵਿਚ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਂਦਾ, ਬਲਕਿ ਅਕਲ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਰਮ-ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿੱਦਿਆ ਰੂਪੀ ਧਨ ਕੋਈ ਖਰੀਦ/ਵੇਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਜਾਂ ਸ਼ੈਤਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ/ਵੇਚਣਯੋਗ ਵਸਤੂ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਰੱਬ ਦੇ ਨਾਮ ਤਕ ਲਿਖ-ਲਿਖ ਕੇ ਵੇਚਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਵਿਅਰਥ ਗਵਾਉਂਦਾ ਹੈ :

-ਧ੍ਰਿਗੁ ਤਿਨਾ ਕਾ ਜੀਵਿਆ ਜਿ ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਵੇਚਹਿ ਨਾਉ ॥...

ਅਕਲਿ ਏਹ ਨ ਆਖੀਐ ਅਕਲਿ ਗਵਾਈਐ ਬਾਦਿ ॥

ਅਕਲੀ ਸਾਹਿਬੁ ਸੇਵੀਐ ਅਕਲੀ ਪਾਈਐ ਮਾਨੁ ॥

ਅਕਲੀ ਪੜ੍ਹਿ ਕੈ ਬੁਝੀਐ ਅਕਲੀ ਕੀਚੈ ਦਾਨੁ ॥

ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ ਰਾਹੁ ਏਹੁ ਹੋਰਿ ਗਲਾਂ ਸੈਤਾਨੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

-ਮਾਇਆ ਕਾਰਨ ਬਿਦਿਆ ਬੇਚਹੁ ਜਨਮੁ ਅਬਿਰਥਾ ਜਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੩)

ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸੱਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖੋਜਾਰਥੀ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਭਾਲ, ਸੱਚ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾ ਕੇ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਖੋਜ 'ਉਪਜੈ' ਭਾਵ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜਦਕਿ ਵਿਵਾਦ ਜਾਂ ਵਾਦ-ਵਿਨਾਸ਼ ਦਾ। ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ 'ਹਕ ਪਰਾਇਆ' ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਹੈ। ਖੋਜ ਵਿਚ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ, ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਵਰਗੇ ਗੁਣ ਗੰਭੀਰ ਸੁਭਾਅ ਨਾਲ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਤੱਤ-ਵਸਤੂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਿਨਾਂ ਖੋਜ ਦੀ ਘਾਲ 'ਪੰਡ

ਪਰਾਲਾ' ਭਾਵ ਵਿਅਰਥ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।^੫ ਖੋਜ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਜਿੰਨੇ ਉੱਚੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਖੋਜ ਓਨੀ ਹੀ ਨਿਰਪੱਖ ਸੋਚਣੀ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਾਡੇ ਅਜੋਕੇ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਖੋਜ ਦੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣੀ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਬਣਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਸੋਧ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਜੋਕੀ ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਖੋਜ ਗੁਣਾਤਮਕ ਨਾ ਹੋ ਕੇ, ਗਿਣਨਾਤਮਕ ਅੰਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਖੋਜ ਵਿਚ ਗੁਣਾਤਮਕ ਸੁਧਾਰ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖ ਕੇ ਜੇਕਰ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਈਰਖਾ, ਚੰਗੇ-ਮੰਦੇ ਜਾਂ ਉਚ-ਨੀਚ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਭੇਦ-ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਾਵਨ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਖ ਮੋੜ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਅੱਖਰ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ, ਪੜ੍ਹਨਹਾਰੇ ਬਣ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਬੁਝ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਨਾ ਆਖੀਏ (ਮੰਦਾ ਕਿਸੈ ਨ ਆਖੀਐ ਪਤਿ ਅਖਰੁ ਏਹੋ ਬੁਝੀਐ ॥) ਤਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਅਸਲ ਧਾਰਨੀ ਅਖਵਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹਲੀਮੀ, ਨਿਮਰਤਾ, ਇਜ਼ਤ, ਸਵੈਮਾਣ ਵਰਗੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਅਸਲ ਬੰਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਭੇਦ-ਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਨਾ ਕੋ ਪਤਿਆ ਪੰਡਿਤੁ ਬੀਨਾ ਨਾ ਕੋ ਮੂਰਖੁ ਮੰਦਾ ॥

ਬੰਦੀ ਅੰਦਰਿ ਸਿਫਤਿ ਕਰਾਏ ਤਾ ਕਉ ਕਹੀਐ ਬੰਦਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੩੫੯)

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਏ. ਐਨ. ਵਾਈਟਹੈੱਡ, ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (The Aims of Education), ਅਨੁ. ਪ੍ਰੋ. ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ-ਬੁਕ ਬੋਰਡ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ੧੯੭੩, ਪੰਨਾ ੧-੨.

੨. ਮੁਖ ਤੇ ਪੜਤਾ ਟੀਕਾ ਸਹਿਤ॥ ਹਿਰਦੈ ਰਾਮੁ ਨਹੀ ਪੂਰਨ ਰਹਤ॥

ਉਪਦੇਸੁ ਕਰੇ ਕਰਿ ਲੋਕ ਦ੍ਰਿੜਾਵੈ॥ ਅਪਨਾ ਕਹਿਆ ਆਪਿ ਨ ਕਮਾਵੈ॥

ਪੰਡਿਤ ਬੇਦੁ ਬੀਚਾਰਿ ਪੰਡਿਤ॥ ਮਨ ਕਾ ਕ੍ਰੋਧੁ ਨਿਵਾਰਿ ਪੰਡਿਤ॥ -ਉਹੀ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮ:੫, ਪੰਨਾ ੮੮੭.

੩. ਆਰ. ਪੀ. ਪਾਠਕ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਮੇਂ ਸ਼ਿਕਸ਼ਾ ਕਾ ਪਾਠ੍ਯਕ੍ਰਮ ਏਵੰ ਪ੍ਰਬੰਧਨ, ਕਨਿਸ਼ਕ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ੨੦੧੪, ਪੰਨਾ ੧.

੪. ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੀ ਤਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ॥ - ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਆਸਾ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ ੩੫੬.

੫. ਤਤੁ ਨ ਚੀਨਹਿ ਬੰਨਹਿ ਪੰਡ ਪਰਾਲਾ॥ -ਉਹੀ, ਗਉੜੀ, ਮ:੩, ਪੰਨਾ ੨੩੧. ■

ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ

-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਾਸੂ*

ਜੇਕਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਜੋਕਾ ਯੁੱਗ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਯੁੱਗ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਖੁੰਘਾਰ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਜੋਕੀ ਸਾਧਨ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਹਰ-ਅੰਗ ਵਿਚ ਘਰ ਕਰ ਗਈ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਸ਼ਾਸਕ ਪਰਜਾ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚੋਂ ਕਰਤਵ ਦੀ ਪਛਾਣ ਗਾਇਬ ਹੈ। ਅਸਮਾਨਤਾ ਤੇ ਅਨਿਆਂ ਦੇ ਮਾਨਵ-ਵਿਰੋਧੀ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਜਨਤਾ ਦਾ ਦਮ-ਘੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਅਸ਼ਾਂਤ ਹੈ। ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਵਾਦ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਜਾਨ ਦਾ ਖੋ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਮੁੱਚਾ ਵਿਸ਼ਵ ਅਮਨ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਲੱਭਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਮਾਨਵ-ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ ਸੀ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਸਤੀ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਈ ਸੀ। ਅੱਜ ਫਿਰ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਾਚਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਵਰਤਮਾਨ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹਮਲਾਵਰ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਹਮਲਾਵਰ ਫੌਜ ਨੂੰ 'ਪਾਪ ਦੀ ਜੰਵ' ਦੱਸਿਆ ਜੋ ਹਿੰਦ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਜਬਰੀ ਦਾਨ ਮੰਗਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਲੋਕ-ਵਿਰੋਧੀ ਰੁਖ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ, ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਮਰਦ ਦਾ ਚੇਲਾ ਵੀ ਉੱਠ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਵੀ ਪਾਪ ਦੀਆਂ ਬਰਾਤਾਂ ਚੜ੍ਹ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਨਸਲ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਰਗੀ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਲੀ ਗਰਜ ਦੀ

*#੧੦੦੦, ਅਰਬਨ ਅਸਟੇਟ, ਫਗਵਾੜਾ। ਮੋ.+੯੧੦੭੯੫੭੫੪੦੯੨੦

ਫਿਰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਜੋ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ-ਹਿੱਤਾਂ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਖੜਨ ਲਈ ਸਾਹਸ ਤੇ ਬਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਪਾਸਾਰ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਅਮਨ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਦਰਦਨਾਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਖਾ ਕੇ, ਇਸ ਦੇ ਖ਼ਾਤਮੇ ਲਈ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਵ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਧਾਇਆ ਜੋਰੀ ਮੰਗੈ ਦਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥ . . .

ਆਵਨਿ ਅਠਤਰੈ ਜਾਨਿ ਸਤਾਨਵੈ ਹੋਰੁ ਭੀ ਉਠਸੀ ਮਰਦ ਕਾ ਚੇਲਾ ॥

ਸਚ ਕੀ ਬਾਣੀ ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ ਸਚੁ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸਚ ਕੀ ਬੇਲਾ ॥

(ਪੰਨਾ ੭੨੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਰਾਜ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਘੋਰ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਥਨ ਵਿਚ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਪੜਚੋਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਪਤਨ ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ :

ਲਬੁ ਪਾਪੁ ਦੁਇ ਰਾਜਾ ਮਹਤਾ ਕੂੜੁ ਹੋਆ ਸਿਕਦਾਰੁ ॥

ਕਾਮੁ ਨੇਬੁ ਸਦਿ ਪੁਛੀਐ ਬਹਿ ਬਹਿ ਕਰੇ ਬੀਚਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੮)

ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਲਈ, ਸਰਬਸਾਂਝੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਾਲੇ ਰਾਹ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਵੰਗਾਰ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਰਥਕ/ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕ ਹੈ। ਅੱਜ ਫਿਰ ਧਰਮ ਆਪਣੇ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਤਕ ਸੀਮਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਪੰਜ ਕਾਮਦਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਰਾਵਾ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਰਗਾ ਤੇ ਸੁਰਤ ‘ਪੰਜਾਂ’ ਵਿਚ ਫਸੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਵੰਗਾਰ ਅੱਜ ਵੀ ਨਿੱਤ ਨਵੀਂ ਹੈ:

ਫਾਹੀ ਸੁਰਤਿ ਮਲੂਕੀ ਵੇਸੁ ॥ ਹਉ ਠਗਵਾੜਾ ਠਗੀ ਦੇਸੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੨੪)

ਅਸੀਂ ਕਦੋਂ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਠੱਗੀ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਹਰਿਮੰਦਰ’ ਬਣਾਵਾਂਗੇ ਜਿਸ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ :

ਹਰਿ ਮੰਦਰੁ ਏਹੁ ਸਰੀਰੁ ਹੈ ਗਿਆਨਿ ਰਤਨਿ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ ॥

ਮਨਮੁਖ ਮੂਲੁ ਨ ਜਾਣਨੀ ਮਾਣਸਿ ਹਰਿ ਮੰਦਰੁ ਨ ਹੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੪੬)

ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਅੱਜ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਦਾਇਕ ਹੈ। ਅੱਜ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਦੈਂਤ ਪੂਰਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਪਾਰਕ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸਰਗਰਮੀ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੂਝ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਜੀਵ ਤੇ ਸਦੀਵ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਮਈ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੁਰਮਾਨ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇ ਮੀਨਾਰ ਹਨ :

-ਸੁਣਿ ਮੁੰਧੇ ਹਰਣਾਖੀਏ ਗੁੜਾ ਵੈਣੁ ਅਪਾਰੁ ॥

ਪਹਿਲਾ ਵਸਤੁ ਸਿਵਾਣਿ ਕੈ ਤਾਂ ਕੀਚੈ ਵਾਪਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੦)

-ਪੂਰਾ ਸਾਚੁ ਪਿਆਲਾ ਸਹਜੇ ਤਿਸਹਿ ਪੀਆਏ ਜਾ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਾ ਵਾਪਾਰੀ ਹੋਵੈ ਕਿਆ ਮਦਿ ਛੂਛੈ ਭਾਉ ਧਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੰਗਾਰਾਂ ਤੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ, ਅਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖ ਅਖਵਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ?

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਜੋਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਭੇ ਸਾਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨਿ ਤੂੰ ਕਿਸੈ ਨ ਦਿਸਹਿ ਬਾਹਰਾ ਜੀਉ ਕਹਿ ਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜਾਤਾਂ-ਪਾਤਾਂ ਤੇ ਉੱਚਿਆਂ-ਨੀਵਿਆਂ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਨਿਆਂ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਇਕ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਕੇ, ਗੁਰਿਆਈ ਨੂੰ ਵਿਰਾਸਤੀ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰ ਕੇ ਸੰਗਤ ਤੇ ਪੰਗਤ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਕਰਕੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦਾਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਬੀਜ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਤੇ ਥੋਕ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਅਕਸੀਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਅਮਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਉਖੇੜਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਥਨ 'ਘਰਿ ਘਰਿ ਮੀਆ ਸਭਨਾਂ ਜੀਆਂ ਬੋਲੀ ਅਵਰ ਤੁਮਾਰੀ' ਤੇ ਨੀਲ ਵਸਤ੍ਰ ਪਹਿਰਿ ਹੋਵਹਿ ਪਰਵਾਣੁ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹਨ। ਜੇ ਜੀਵੈ ਪਤਿ ਲਬੀ ਜਾਇ ॥ ਸਭੁ ਹਰਾਮੁ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਖਾਇ ॥ ਦਾ ਜੁਝਾਰੂ ਕਥਨ, ਮਨੁੱਖੀ ਗੌਰਵ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਨਮਾਨ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ

ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਸੁਝਾਉ ਦਿੱਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਰਹਿਮ-ਦਿਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਵੇਂ :

-ਸੋ ਬ੍ਰਹਮਣ ਜੋ ਬਿੰਦੈ ਬ੍ਰਹਮੁ ॥ ਜਪੁ ਤਪੁ ਸੰਜਮ ਕਮਾਵੈ ਕਰਮੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੧)

-. . .ਤਉ ਨਾਨਕ ਸਰਬ ਜੀਆ ਮਿਹਰੰਮਤਿ ਹੋਇ ਤ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵੈ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੧)

ਇਸ ਕਥਨ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਹੋਰ ਚੰਗਾ ਸਿੱਖ ਬਣੇ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲਾ ਗੁਰਪੁਰਬ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਕਰੀਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਥਨ : ਤਖਤਿ ਬਹੈ ਤਖਤੈ ਕੀ ਲਾਇਕ ॥ ਪੰਚ ਸਮਾਏ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਇਕ ॥ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਅਧਿਕਾਰੀ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣ। ਇਹ ਕਥਨ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਕੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਾਮਾਦਿਕ ਪੰਜ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਪੂਰਨ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ? ਕੀ ਉਹ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਲਈ ਪਾੜੇ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ ਦੀ ਨੀਤੀ 'ਤੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਰਹੇ?

ਅੱਜ ਦੀ ਫੌਰੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਰੂਪ ਤੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਮੱਤ-ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਲ ਵੀ ਪਾਖੰਡ ਤੇ ਭੇਖ ਹੀ ਹੈ। ਆਉ! ਸਿੱਖ ਆਚਰਨ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਾਲੀਏ ਤਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਸਕੀਏ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਸਾਰਥਕ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕੀਏ।

ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਨਾਮ ਜਪੋ, ਵੰਡ ਛਕੋ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ‘ਕਿਰਤ’ ਬਾਰੇ ਉਪਦੇਸ਼ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਜੁਗਤ

—ਡਾ. ਗੁਰਤੇਜ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਪਾ ਕੇ ‘ਨਾਮ ਪ੍ਰਧਾਨ’ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਇਸ ਨਿੱਜ ਮੂਲਕ ਜਾਂ ਸਭ ਥਾਈਂ ਸੁਤੰਤਰ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇਪਨ ਦੇ ਜਾਮਨ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਰ ਪੱਖ (ਸਮਾਜਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਆਰਥਿਕ ਆਦਿ) ਦੈਵੀ ਜਾਂ ਰੂਹਾਨੀ ਸੱਤਾ (ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ) ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ, ਇਹ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਸ਼ਰਤ ਆਧਾਰਿਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ‘ਸਹਿਜ’ ਮਾਰਗ ਪਰਵਿਰਤੀ ਅਤੇ ਨਰਵਿਰਤੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਹਿੱਤ ਇਕ ਨਰੋਈ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੋਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਧਰਮ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਖਾਸ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ/ਨਾਥਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਂਹ-ਪੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਚ ਅੜਿੱਕਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਕਿਰਤ-ਵਿਰਤ ਦੀ ਜੁਗਤ ਤੋਂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਬਰ ਸਨ ਅਤੇ ਪੇਟ-ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਮੰਗ ਕੇ ਖਾਣ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤੇ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਰੋਧੀ ਇਸ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਨੂੰ ਬੁੱਝਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਦਾਰੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ। ਖਾਸ ਤੌਰ ’ਤੇ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਜਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੀ ਬਿਨਾਂਅ ’ਤੇ ਮੰਗ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਵਰਜਿਆ ਅਤੇ ਘਾਲ ਕਮਾਈ ਕਰ ਕੇ ਖਾਣ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਹ ਪਛਾਣਨ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਿੱਤੀ। ਕਿਰਤ ਦੇ ਸਮਾਨਰਥੀ ਸ਼ਬਦ ਘਾਲ, ਮਸਕਤ ਆਦਿ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਕਮਾਈ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਿਰਤ ‘ਨਾਮ’ ਧਿਆਉਣ ਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਰਵੋਤਮ ਕਿਰਤ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਰਵ-ਸੰਪੰਨ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕਮਾਈ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖ, ਸੰਤ, ਹਰਿ ਜਨ, ਭਗਤ, ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਜੋ ਹਰੇਕ ਕਿਰਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ॥

*ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਥ ਰਤਨ ਜਥੇ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਐਡਵਾਂਸਡ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਇਨ ਸਿਖਿਜ਼ਮ, ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੪੭੦੦੨; ਮੋ. +੯੧੯੪੬੩੮-੬੧੩੧੬

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ॥

(ਪੰਨਾ ੮)

ਅਜਿਹੀ ਘਾਲਣਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ‘ਨਾਮ’ ਦਾ ਧਨ ਹਰ ਇਕ ਲਈ ਲਾਹੇ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਧਨ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਅਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਸਮੂਹ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਕਿਰਤ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਦੀ ਹੈ।^੧ ‘ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ (ਭਾਈ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ) ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਸਾਖੀ ਅੰਕਿਤ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਰਤ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲੱਗਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ।^੨ ਕਈ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨ ਕਿੱਤਿਆਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਵਜੋਂ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਤਰਕਸੰਗਤ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿੱਤਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਚ ਲੱਗਣ ਬਾਰੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸਦੀਵੀ ਤੇ ਅਸਲ ਕਿਰਤ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸਾਥ ਨਾ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ/ਧਾਰਮਿਕ/ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ। ਸਾਖੀਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ^੩ :

“ਹੇ ਸੁਤ ! ਕਰੇ ਨ ਬਉਰੀ ਬਾਤ”। ਸੁਨ ਮਨ ਮੇਰੇ ਮਨ ਤਨ ਸੁਕ ਜਾਤ॥

ਖੇਤੀ ਤੁਮਰੀ ਕਹੂੰ ਦੀਸਤ ਨਾਹੀ।.....

ਤਬ ਬਾਬੇ ਮੁਖਾਰ ਬਿੰਦ ਸੋ ਸਬਦ ਉਚਾਰ ਕੀਆ

ਮਨੁ ਹਾਲੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਕਰਨੀ ਸਰਮ ਪਾਣੀ ਤਨੁ ਖੇਤੁ॥

ਨਾਮੁ ਬੀਜੁ ਸੰਤੋਖੁ ਸੁਹਾਗਾ ਰਖੁ ਗਰੀਬੀ ਵੇਸੁ॥

ਤਬ ਬਾਬੇ ਕਾਲੂ ਕਹਿਆ “ਹੇ ਪੁਤ੍ਰ ! ਖੇਤੀ ਨਾਹੀ ਕਰਤਾ ਤਾ ਹਟ ਬਹੁ। ”

ਤਬ ਬਾਬੇ ਦੂਸਰੀ ਪਉੜੀ ਕਹੀ-

ਹਾਣੁ ਹਟੁ ਕਰਿ ਆਰਜਾ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਕਰਿ ਵਥੁ॥

ਸੁਰਤਿ ਸੋਚ ਕਰਿ ਭਾਂਡਸਾਲ ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਤਿਸ ਨੋ ਰਖੁ॥

ਤਬ ਬਾਬੇ ਕਾਲੂ ਆਖਿਆ, “ਬਚਾ ਤੂੰ ਘੋੜੇ ਕੀ ਸੌਦਾਗਰੀ ਕਰ ਜੋ ਤੇਰਾ

ਆਤਮਾ ਠਹਰੇ॥

ਤਬ ਬਾਬਾ ਬੋਲਿਆ, ਪਉੜੀ ਤੀਸਰੀ ਕਹੀ-

ਸੁਣਿ ਸਾਸਤ ਸਉਦਾਗਰੀ ਸਤੁ ਘੋੜੇ ਲੈ ਚਲੁ॥

ਖਰਚੁ ਬੰਨੁ ਚੰਗਿਆਈਆ ਮਤੁ ਮਨ ਜਾਣਹਿ ਕਲੁ॥

ਤਬ ਬਾਬੇ ਕਾਲੂ ਆਖਿਆ, ਭਲਾ, ਪੁਤ੍ਰ ! ਚਾਕਰੀ ਕਰ। ਤਬ ਬਾਬੇ ਚਉਥੀ

ਪਉੜੀ ਕਹੀ-

ਲਾਇ ਚਿਤੁ ਕਰਿ ਚਾਕਰੀ ਮੰਨਿ ਨਾਮੁ ਕਰਿ ਕੰਮੁ॥

ਬੰਨੁ ਬਦੀਆ ਕਰਿ ਧਾਵਣੀ ਤਾ ਕੋ ਆਖੈ ਧੰਨੁ॥

(ਪੰਨਾ ੫੯੫)

ਉਕਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਸਦੀਵੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹੇ। ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਹਿੱਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਨਿਵਾਜਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਆਦਰਸ਼ ਕਿਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾ ਸਕੇ। ਦਰਅਸਲ ‘ਕਿਰਤ’ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਧਰਮ, ਰਾਜ, ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਬਰਾਬਰਤਾ, ਆਰਥਿਕਤਾ, ਦਸਵੰਧ ਆਦਿ ਦੇ ਮਸਲੇ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਜੇ ‘ਕਿਰਤ’ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਕਤ ਮਸਲਿਆਂ ਵਿਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਤੇ ਅਰਾਜਕਤਾ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸੁਚੱਜੇ ਵਿਗਾਸ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਰੁਕੇਗਾ। ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਹੱਕ ਦੀ ਕਮਾਈ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਚਾਰੇ ਤਕ ਇਕ ਸਫਲ ਮਹਾਂ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਆਧਾਰ ਮਾਡਲ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਡਾ. ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੇ ਮਾਡਲਾਂ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ‘ਵਿਸਮਾਦੀ ਪੂੰਜੀ’^੪ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਕਿਰਤ ਦਾ ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਮਹੱਤਵ—ਕਿਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਫਾਲਤੂ ਸਮਾਂ ਅਜਾਈਂ ਗੁਆਉਣ ਦਾ ਵਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵਿਕਾਰੀ ਜੀਵਨ ਵਿਹਲੜਪਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਮਨੁੱਖੀ ਤਨ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁੱਚਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਰਮਲ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਕੰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭੁਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਰਤ ਬਾਰੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਕਿਰਤ ਤੋਂ ‘ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ’ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਸਿਕ ਕਿਰਤੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵੱਲ ਵੀ ਉਤੇਜਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸੋਮੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹੋਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਰੂਹਾਨੀ ਪਿਆਰ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੱਛਣ ਆਤਮਿਕ ਵਿਗਾਸ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰਨ ਸਮਰਪਣਾ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਤੀ ਆਪਣੀ ਰਸਿਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਮੈਂ ਮੈਂ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਤੂੰ ਤੂੰ’ ਦੇ ਅਮਲ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਪਿਆਰ’ ਨੂੰ ਸਰਵੋਤਮ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਹੁਨਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਰ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਮਾਂਝਦਾ, ਸੰਵਾਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ‘ਆਰਟ ਅਤੇ ਸਿਖੀ’ ਲੇਖ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦੇ ਆਰਟ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਣ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

“ਓ ਪਯਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਆਰਟ ਸਭ ਆਰਟਾਂ ਦਾ ਸਿਰੋਮਣੀ ਹੈ, ਸਭ ਆਰਟਾਂ ਥੀਂ ਵਧ ਪਿਆਰ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਮਾਂਝਦਾ ਹੈ। ਦਿਲ ਨੂੰ ਟਿਕਾ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ “ਪਰ” ਤੇ “ਬਾਹਰਮੁਖੀ” ਮਨ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਥੀਂ ਉਪਰਾਮ ਕਰਕੇ ਪਿਆਰ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਚੇਤ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸੋ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਆਰਟਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਨ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ

ਪਿਆਰ-ਆਰਟ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਯਾ ਹੈ, ਇਹ ‘ਪਿਆਰ-ਆਰਟ’ ਵੀ ਗਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਪਰ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਨਕੰਮੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਨ ਜੰਮ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨ ਵਡਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਵੇਤ ਸਿੱਧ ਇਕ ਪਿਆਰ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਜੰਮਦੀ ਉਗਦੀ ਤੇ ਬਲਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਹੋਰ ਕਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ, ਕੰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜਿਸਮ ਸ੍ਵੇਤ ਸਿੱਧ ਆਪੇ ਨੂੰ ਭੁਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”^੫

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਕਿਰਤ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ। ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਉੱਚਤਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ ਅਜਿਹੀ ਕਿਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿੱਜਪ੍ਰਸਤੀ ਬੇਦਖਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਵੈ-ਸਥਿਤ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮਨੋ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਵਿਗਾਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਰਤ ਆਤਮਾ ਤੇ ਮਨ ਦੇ ਸੁੱਚਾ ਹੋਣ ਦਾ ਜਾਮਨ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਉੱਤਮ ਮਾਨਸਿਕ ਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਤੇ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਦਾ ਸੁਹਜ ਚਮਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ, ਭਾਈ ਬਾਵੀ ਜੀ ਜਿਹੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਰਸਿਕ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ‘ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਨਾਮ ਜਪੋ, ਵੰਡ ਛਕੋ’ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੁੱਚਤਾ ਧਰਮ ਮੰਡਲ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਇਸ ਰਾਹ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਵਾਲਾ ਅਮਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ :

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਬਹੁ ਦੇਇ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਫੋਕੀ ਅਕਲਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਚਰਚਾ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਦੈਵੀ ਹੈ, ਪੂਰੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ, ਮਨੁੱਖੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਨਹੀਂ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਿਹਰ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ ਨੂੰ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਨਿਵਾਜਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖੀ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ ਭਵਿੱਖਮੁਖੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨੀਚ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਅਮੀਰੀ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ-ਅਮੀਰੀ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਇਕ ਜੀਵਨ ਅੰਦਾਜ਼ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਵੰਡਿਆਂ ਦੀ ਰੀਸ ਛੱਡ ਨੀਚਾਂ ਦਾ ਸੰਗ ਸਾਥ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਥੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਿਆ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕ ਕਿੱਥੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਤੋਂ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਸੇ ਲੱਭਤ ਤੋਂ ਗੁਰੂ

ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਮਿੱਤਰ ਨਿਕਲੇ :

“ਬਾਬਾ ਜੀ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਮਿੱਤ੍ਰ ਨਿਕਲੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਮਹਮਾਨ ਹੋਏ, ਕਿਰਤ ਦਵਾਰਾ ਸੁਰਤੀ ਸੁਰਤ ਵਾਲੇ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਂਈ ਲੋਕ ਸਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪੂਰਨ ਸਿਖੀ ਤੇ ਪੂਰਨ ਬੁਧ ਹੋਣ ਦੀ ਕਿਰਤ ਆਤਮਿਕ ਕਿਰਤ ਗਲੋਖੜ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜੜ ਨਹੀਂ ਪਕੜ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਫਿਲਾਸਫੀ ਵਿਚ ਬਹੁ ਚੁਕੀਆਂ ਫੋਕੀਆਂ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਚੁਪ ਤੇ ਮੋਹਨਤੀ ਬੰਦੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।”^੬

ਕਿਰਤ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪੂਰਕ ਹੈ : ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਪ੍ਰਧਾਨ ਧਰਮ ਹੈ।^੭ ਕਿਰਤ, ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਕ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਉਕਤ ਅਮਲ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਸੰਨਿਆਸ, ਤਿਆਗ ਜਾਂ ਭਾਂਜਵਾਦੀ ਭਗਤੀ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮਤਾ ਅਤੇ ਮੰਗ ਕੇ ਖਾਣ ਦੀ ਵਾਦੀ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਕਿਰਤ ਦਾ ਨਿਖੇਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਕੇ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਤਿਆਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਣਾ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਦਾ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ :

ਇਕਿ ਗਿਰਹੀ ਸੇਵਕ ਸਾਧਿਕਾ ਗੁਰਮਤੀ ਲਾਗੇ॥

ਨਾਮੁ ਦਾਨੁ ਇਸਨਾਨੁ ਦ੍ਰਿੜੁ ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਸੁ ਜਾਗੇ॥

(ਪੰਨਾ ੪੧੯)

ਇਕ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਆਪਸੀ ਪਿਆਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਾਰਨ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਬੰਦੇ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਕਿਰਤ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਤਕੜਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਮਲ ਨਾਲ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਤਰੇੜ ਜਾਂ ਫਿੱਕਾਪਣ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਗੁਣ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਧਾਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਵੰਨਗੀ ‘ਆਰਟ ਤੇ ਸਿਖੀ’ ਲੇਖ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।^੮

ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ ਕਿਸੇ ਵਕਤੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਜਾਂ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰਕ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ‘ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਧੁਰੀ ਰੂਹਾਨੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਧਨ ਤੇ ਪਿਰ ਦੇ ‘ਏਕ ਜੋਤਿ ਦੁਇ ਮੂਰਤੀ’ ਵਾਲੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ :

ਧਨ ਪਿਰੁ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਨਿ ਬਹਨਿ ਇਕਠੇ ਹੋਇ॥

ਏਕ ਜੋਤਿ ਦੁਇ ਮੂਰਤੀ ਧਨ ਪਿਰੁ ਕਹੀਐ ਸੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੭੮੮)

ਦੰਪਤੀ ਦੇ ਉਕਤ ਰੂਹਾਨੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਦਾ ਇਕ ਸੁਚੱਜਾ ਸੁਮੇਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤੇ ਕਪਟ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਦੀ ਸੁਭ ਪਾਲਣਾ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਜੁਗਤ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜ ਅੰਗ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡ ਦੇਣ ਨੂੰ ਹੀ ਧਰਮ ਕਰਮ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਨਿਰਮਲ ਜੁਗਤ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਕਿਹਾ ਹੈ।^੯ ਸੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਘਰ-ਬਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਤੇ ਕਿਰਤ ਦਾ ਅਟੁਟ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਉੱਪਰ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ‘ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਜਿਨਾ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਤਿਨੀ ਵਿਚੇ ਮਾਇਆ ਪਾਇਆ’^{੧੦} ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਜੁਗਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮੂਹਿਕ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਈ।

ਆਰਥਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਤੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਲਈ ਕਿਰਤ : ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤਾਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ ਕਿ ਲੋੜ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਨ, ਸੰਪਤੀ ਆਦਿ ਇਕੱਤਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਕਠੀ ਪੂੰਜੀ ਕਿਰਤ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਪਾਪ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ :

ਇਸੁ ਜਰ ਕਾਰਣਿ ਘਣੀ ਵਿਗੁਤੀ ਇਨਿ ਜਰ ਘਣੀ ਖੁਆਈ॥

ਪਾਪਾ ਬਾਝਹੁ ਹੋਵੈ ਨਾਹੀ ਮੁਇਆ ਸਾਥਿ ਨ ਜਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੭)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ‘ਮੁਕਤ’ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪੈਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਇਆ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਥੁੜ ਭਟਕਣਾ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਧੱਸਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਲੋੜ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਨ ਤੋਂ ਘੱਟ ਮਾਇਆ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲਾ ਅਨੰਦ ਜਾਂ ਸੁਖ ਹੀ ਲੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।^{੧੧} ਇਹ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਸਿੱਖੀ ਸਹਿਜ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚਲਾ ‘ਔਰਤ ਈਮਾਨ, ਮਾਇਆ ਗੁਜਰਾਨ’ ਦਾ ਸਦਾਚਾਰਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਉੱਤਮ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਪੱਖੋਂ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਵੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਜੁਗਤ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ Law of Property (ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੇ ਅਸੂਲ) ਦੇ ਪਾਬੰਦ ਨਹੀਂ ਸਨ। ‘ਆਏ ਨੀ ਨਿਹੰਗ, ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇ ਨਿਸੰਗ’^{੧੨} ਦਾ ਬੋਲਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਚੇ ਆਚਰਨ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥ ਨਾਲੋਂ ਨਿਰਮੋਹਤਾ ਦਾ ਜਾਮਨ ਹੈ। ਕਨਿੰਗਮ ਨੇ ਇਕ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਤਾਂ ਪੱਤੇ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਜਗਰਾਓਂ ਨੂੰ ਸੜਕ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਆਹਾਰ ਵਿਚ ਜੁਟਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।^{੧੩} ਜੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਪਰਾਏ ਹੱਕ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ’ਤੇ ਵਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚੋਂ ਆਰਥਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਦਾ ਅਮਲ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਿਖਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਵੇਗਾ। ਕਿਰਤੀ

ਕਿਰਤ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ ਉਹ ਕਿਰਤ ਦੇ ਸਾਧਨ ਆਪ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਮਾਜ ਆਰਥਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਚਾ ਕਰ ਕੇ ਇਖਲਾਕੀ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਕੋਮਲ ਬਣਾ ਕੇ ਕਿ ਹਵਸ, ਜੋਰ ਅਤੇ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉੱਠਦੀ ਨਹੀਂ। ਕਿਰਤ ਕਰ ਕੇ ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਉਸ ਦਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਗੁਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਚੰਮ-ਸਤਹ ਉੱਤੇ ਜਿਊਂਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਲਈ ਭਾਈ ਮੂਲੇ ਵਾਂਗ ਜਿਉਣਾ ਕੂੜ ਤੇ ਮਰਨਾ ਸੱਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।^{੧੪}

ਸਿਹਤਮੰਦ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਕਿਰਤ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ : ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਸਿਹਤਮੰਦ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਰਤ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਸਹਿਜੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਕਿਰਤ ਸਮਾਜਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਪਾਸਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਕਿਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨਿਰੋਗ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਸਿਹਤਮੰਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਹਤ ਤੇ ਕਿਰਤ ਦਾ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਅਨਿੱਖੜ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਰਤ ਦਰੁਸਤ ਸਿਹਤ ਰਾਹੀਂ ਸੰਭਵ ਹੈ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਰੀਰਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਜ਼ਰੀਆ ਕਿਰਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਬਖਸ਼ੀ ਗਈ ਨਰੋਈ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਵਿਚ ਨਿਰੋਗ ਸਿਹਤ ਲਈ ਸੇਧਾਂ ਇਸ ਕਦਰ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸਿਹਤ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਤੇ ਅਰੋਗਤਾ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਹਰੀ ਦਾ ਵਾਸ ਹੈ। ਇਹ ਸਰੀਰ ਹਰੀ ਦਾ ਮੰਦਰ ਹੈ।^{੧੫}

ਕਿਰਤ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਿਹਤਮੰਦ ਰੱਖਣ ਦਾ ਉੱਤਮ ਜ਼ਰੀਆ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਹਿਜ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਕਤੀ ਜਾਂ ਉਲਾਰੂ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਖੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ 'ਨਾਮ, ਦਾਨ, ਇਸਨਾਨ' ਵਿਚ ਨਾਮ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਿਕ/ਮਾਨਸਿਕ ਮੈਲ ਕੱਟਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਦਾਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਕਿਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਦਸਵੰਧ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਰਤ ਸਫਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨਾਨ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਤੇ ਚੁਸਤੀ ਲਈ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਕਮਾਉਂਦਾ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਬੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਕਟਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਮਨ ਦੇ ਮਗਰ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਨ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਆਪੇ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਆਸਣ ਤੇ ਧਿਆਨ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਇਕੱਲ ਨੂੰ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਏਕਾਂਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ-ਰਸ ਦੁਆਰਾ ਚਿਤ ਥਿਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਵੀ ਇਕਾਂਤ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਯੋਗ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਚਰਨ 'ਸਮਾਧੀ' ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਕਿਰਿਆਗੀਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆਗੀਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਇੱਥੇ ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਨਾਮ ਜਪੋ, ਵੰਡ ਛਕੋ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਅਰੋਗਤਾ ਲਈ ਨਾਮ, ਦਾਨ, ਇਸਨਾਨ ਦਾ ਤਿੰਨ-ਨੁਕਾਤੀ

ਅਮਲ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪਾਤੰਜਲੀ ਦੇ ਯੋਗ ਅਭਿਆਸਾਂ ਅਤੇ ਅਨਹਦ ਧੁਨ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਬੀਜ ਵਾਲੀ ਰਹਿਤ ‘ਨਾਮ, ਦਾਨ, ਇਸਨਾਨ’ ਸੁਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ (ਰਾਤ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ) ਜਾਗਣ ਦਾ ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਮਹਾਤਮ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਹਿਜ ਮਾਰਗ ਦੇ ਅੰਗ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਛੁਟਿਆਉਣ, ਸਰੀਰ ਪ੍ਰਤੀ ਉਪਰਾਮਤਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮੈਲਾ-ਕੁਚੈਲਾ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਵਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਰੀ ਦਾ ਮੰਦਰ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਨਾਸ਼ਮਾਨ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੀ ਉੱਤਮ ਵਸਤੂ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਗ਼ਲਤਾਨ ਹੋਣ ਜਾਂ ਸਰੀਰਕ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਜਾਂ ਭੋਗਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਲਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਵੀ ਵਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਰਤ ਤੋਂ ਉਲੰਘ ਕੇ ਨਿਹੱਕੀ ਕਮਾਈ ਵੱਲ ਵੀ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਸਲੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਉਸ ਦੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵਿੱਚੋਂ ਝਲਕਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਕਸਰਤ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਹਿੱਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮੱਲ ਅਖਾੜੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਉਸਾਰੂ ਖੇਡ ਰੁਚੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਹੈ।

ਸੋ ਉਕਤ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਫਿਲਾਸਫੀ ਵਿਚ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸਹਿਜ ਮਾਰਗ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਅਰੋਗਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਹੱਲ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਵਿਰਤ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦਾ ਬਤੀਤ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਰਾਤ ਭਰ ਤਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਕਮਾਈ ਉਸ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਅਨੰਦ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਿਰੋਆ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਕਿਰਤੀ ਨੂੰ, ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਯੋਗਿਕ ਆਸਣਾਂ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਸਿੱਖ ਕਿਰਤ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਟਿੱਪਣੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਸਨ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਮਨ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆ ਜਾਵੇ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਯੋਗ ਆਦਿਕ ਦੀ ਚਿਤ ਵਿਚ ਲਗੇ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਆਣ ਲਗੇ। ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਯੋਗ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।^{੧੬} ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਇਹ ਅਟੱਲ ਫੈਸਲਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਨ ਮੈਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਮੈਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਮਨ ਰੋਗੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਵੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਰੋਗੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਮੂਹਿਕ ਦਵਾ ‘ਸਰਬ ਰੋਗ ਕਾ ਅਉਖਦੁ ਨਾਮੁ’ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਜੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੁਚੱਜੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲ ਉਚੇਚਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਨਿਰਮਲ ਆਚਾਰ ‘ਨਾਮ’ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਹੈ।^{੧੭} ਸਾਰੇ

ਧਰਮ ਤੇ ਕਰਮ ਇਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੁਚੱਜੀ ਕਿਰਤ ਆਚਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਰਮਲ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਜੁਗਤ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਅਮਲ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸਰੋਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਿਰਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਕ ਸਿਹਤਮੰਦ ਸਮਾਜ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਰਤ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਵਜੋਂ ਨਿਵਾਜਣਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਮੀਰ-ਗ਼ਰੀਬ ਦੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਾਂ ਤੋਂ ਅਛੋਹ ਰੱਖਣਾ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਕਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿਵਾਜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਵਡਿਆਈ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣਾਇਆ। ਸੋ ਦੀਨ ਤੇ ਦੁਨੀ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਅਮੀਰੀ ਬਖਸ਼ਦਾ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਅਮਲ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਗਾਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਵੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦ ਗੁਰਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਕਿਰਤ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਸਦੀਵੀ ਅਮੀਰੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣੇ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ-੨੭੧ ; ਸਾਧੂ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸੋ ਧਨੁ ਪਾਵੈ॥ ਜਿਸੁ ਧਨ ਤੇ ਸਭੁ ਕੋ ਵਰਸਾਵੈ॥

੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ-੫੯੫ ; ਮਨੁ ਹਾਲੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਕਰਣੀ ਸਰਮੁ ਪਾਣੀ ਤਨੁ ਖੇਤੁ॥ ਨਾਮੁ ਬੀਜੁ ਸੰਤੋਖੁ ਸੁਹਾਗਾ ਰਖੁ ਗਰੀਬੀ ਵੇਸੁ॥ ਭਾਉ ਕਰਮ ਕਰਿ ਜੰਮਸੀ ਸੇ ਘਰ ਭਾਗਨ ਦੇਖੁ॥ ੧॥ ਬਾਬਾ ਮਾਇਆ ਸਾਥਿ ਨ ਹੋਇ॥ ਇਨਿ ਮਾਇਆ ਜਗੁ ਮੋਹਿਆ ਵਿਰਲਾ ਬੂਝੈ ਕੋਇ॥ ਰਹਾਉ॥ ਹਾਣੁ ਹਟੁ ਕਰਿ ਆਰਜਾ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਕਰਿ ਵਬੁ॥ ਸੁਰਤਿ ਸੋਚੁ ਕਰਿ ਭਾਂਡਸਾਲ ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਤਿਸ ਨੋ ਰਖੁ॥ ਵਣਜਾਰਿਆ ਸਿਉ ਵਣਜੁ ਕਰਿ ਲੈ ਲਾਹਾ ਮਨ ਹਸੁ॥੨॥ ਸੁਣਿ ਸਾਸਤ ਸਉਦਾਗਰੀ ਸਤੁ ਘੋੜੈ ਲੈ ਚਲੁ॥ ਖਰਚੁ ਬੰਨੁ ਚੰਗਿਆਈਆ ਮਤੁ ਮਨ ਜਾਣਹਿ ਕਲੁ॥ ਨਿਰੰਕਾਰ ਕੈ ਦੇਸਿ ਜਾਹਿ ਤਾ ਸੁਖਿ ਲਹਹਿ ਮਹਲੁ॥੩॥ ਲਾਇ ਚਿਤੁ ਕਰਿ ਚਾਕਰੀ ਮੰਨਿ ਨਾਮੁ ਕਰਿ ਕੰਮੁ॥ ਬੰਨੁ ਬਦੀਆ ਕਰਿ ਧਾਵਣੀ ਤਾ ਕੋ ਆਖੈ ਧੰਨੁ॥ ਨਾਨਕ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਕਰਿ ਚੜੈ ਚਵਗਣ ਵੰਨੁ॥੪॥੨॥

੩. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ (ਸੰਪਾ. ਡਾ. ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ), ੧੯੯੯, ਸਾਖੀ -੯੨,੯੩

੪. ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਵੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧਤ ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ॥

੫. ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ੧੬ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੪, ਪੰਨਾ-੨

੬. ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ੧੬ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੪, ਪੰਨਾ-੨

੭. ਗਿਆਨਨ ਮੈ ਗਿਆਨ ਅਰੁ ਧਿਆਨਨ ਮੈ ਧਿਆਨ ਗੁਰ ਸਕਲ ਧਰਮ ਮੈ ਗ੍ਰਿਹਸਤੁ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ॥
(ਕਬਿਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ-੩੭੬)

੮. ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ੧੬ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੪, ਪੰਨਾ-੨ ; “ਇਕ ਗਰੀਬ ਜੋੜਾ ਪੂਅਰ ਹਾਊਸ (ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਜੋ ਖਾਸ ਘਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ੂਰੀ ਤੇ ਮੋਹਨਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ) ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਗਰੀਬ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਨ ਕਿਰਤੀ ਮੋਹਨਤੀ ਜੋੜਾ ਸੀ ਤੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਮਰਦਾਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦਿਤੀ ਗਈ ਤੇ ਓਹਦੀ ਬੰਨਤੀ ਨੂੰ ਜਨਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਜਦ ਮਜ਼ੂਰੀ ਕਰ ਚੁਕਾ ਰਾਤ ਪਈ ਸੈਂਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆਇਆ ਤਦ ਪੁਛਣ ਲਗਾ- “ਮੇਰੇ ਮੇਰੀ ਕਿਥੇ ਹੈ ?” ਜਵਾਬ ਮਿਲਿਆ ਓਹ ਤਾਂ ਅੱਜ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਤੇ ਓਹ ਗਰੀਬ ਬੰਦਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ- “ਹੈਂ ! ਅੱਜ ਰਾਤ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ਕਿਉਂ ? ੫੦ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਮੈਂ ਹਰ ਰਾਤ ਆਪਣੀ ਮੇਰੀ ਨੂੰ ਗੁਫ਼ ਨਾਈਟ ਦਾ ਪਯਾਰ ਦੇ ਕੇ ਲੈ ਕੇ ਸੈਂਣ ਜਾਂਦਾ ਚਿਹਾ ਹਾਂ”

੯. ਜਤੀ ਸਦਾਵਹਿ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣਹਿ ਛਡਿ ਬਹਹਿ ਘਰ ਬਾਰੁ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ-੪੬੯)

੧੦. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ-੯੨੧

੧੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ-੧੦੧੯ ; ਜਿਸ ਗ੍ਰਿਹਿ ਬਹੁਤੁ ਤਿਸੈ ਗ੍ਰਿਹਿ ਚਿੰਤਾ॥ ਜਿਸੁ ਗ੍ਰਿਹਿ ਥੋਰੀ ਸੁ ਫਿਰੈ ਭ੍ਰਮੰਤਾ॥ ਦੁਹੁ ਬਿਵਸਥਾ ਤੇ ਜੋ ਮੁਕਤਾ ਸੋਈ ਸੁਹੇਲਾ ਭਾਲੀਐ॥

੧੨. ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਉੱਚੇ ਆਚਰਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਉਕਤ ਬੋਲੇ ਦੀ ਘਾਤਤ ਇਉਂ ਹੋਈ ਕਿ ਜਦ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ, ਰਸਤ ਪਾਣੀ ਨਾ ਲੈਂਦੇ ਤਦ ਕਿਸੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ। ਘਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਕਿ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਆਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੂਹੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹ ਜਾਣਾ ਤੇ ਫਤਿਹ ਗਜਾਉਣੀ। ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਜਾਣਾ ਤੇ ਜਥੇ ਲਈ ਕੇਵਲ ਇਕ ਡੰਗ ਦਾ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਤੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਛਕਾ ਕੇ ਅੱਗੇ ਕੂਚ ਕਰ ਦੇਣੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਚਰਨ ਦੀ ਇਸ ਕਵਾਇਦ ਦਾ ਸੱਚਾ ਵਰਤਾਰਾ ਤੇ ਪਕਿਆਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਤੇ ਸਿਕਾ ਜਮਾ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਟੱਪਾ ਬਣਿਆ।

੧੩. ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ੨੯ ਜੁਲਾਈ ੧੯੦੯, ਪੰਨਾ-੪

੧੪. ਸਿਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਸਿਖ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੇਖ, sgpc, ਪੰਨਾ-੩

੧੫. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ-੧੩੪੬ ; ਹਰਿ ਮੰਦਰੁ ਏਹੁ ਸਰੀਰੁ ਹੈ ਗਿਆਨਿ ਰਤਨਿ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ॥

੧੬. ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ੧੦ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੧੩, ਪੰਨਾ-੫

੧੭. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਅੰਗ-੩੮੩ ; ਜਪਿ ਜਨ ਸਦਾ ਸਦਾ ਦਿਨੁ ਹੈਣੀ॥ ਸਭ ਤੇ ਉਚ ਨਿਰਮਲ ਇਹ ਕਰਣੀ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ

—ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੁਲਪੁਰ*

ਸਹਿ-ਹੋਂਦ (Co-existences) ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ— ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ, ਖਾਸਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਰੰਗ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋਵੇ। ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵ, ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ, ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਵੀ ਇਸੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਦੀ ਘਾਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਆਰੀਆਂ ਨੇ ਦਰਾਵਿੜਾਂ ਉੱਪਰ ਅੰਤਾਂ ਦੇ ਕਹਿਰ ਢਾਏ। ਬੁੱਧ, ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਪਿਆ। ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੇ ਦਾਰੁਲ-ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਲਾ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਰ ਜਾਣ ਅੰਤਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਅਸਲ ਸ਼ਾਖ ਦੱਸ ਕੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲ ਝਗੜੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਹਿਹੋਂਦ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।^੧

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਸਮੇਂ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਕਾਰਨ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸਨ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

—ਜੁਗਿ ਗਰਦੀ ਜਬ ਹੋਵਹੇ ਉਲਟੇ ਜੁਗੁ ਕਿਆ ਹੋਇ ਵਰਤਾਰਾ।

ਉਠੇ ਗਿਲਾਨਿ ਜਗਤਿ ਵਿਚਿ ਵਰਤੈ ਪਾਪ ਭ੍ਰਿਸਟਿ ਸੰਸਾਰਾ।

ਵਰਨਾਵਰਨ ਨ ਭਾਵਨੀ ਖਹਿ ਖਹਿ ਜਲਨ ਬਾਂਸ ਅੰਗਿਆਰਾ॥ (ਵਾਰ ੧:੧੭)

—ਠਾਕੁਰ ਦੁਆਰੇ ਢਾਹਿ ਕੈ ਤਿਹ ਠਉੜੀ ਮਾਸੀਤਿ ਉਸਾਰਾ।

ਮਾਰਨਿ ਗਊ ਗਰੀਬ ਨੋ ਧਰਤੀ ਉਪਰਿ ਪਾਪੁ ਬਿਥਾਰਾ॥ (ਵਾਰ ੧:੨੦)

—ਚਾਰਿ ਵਰਨਿ ਚਾਰਿ ਮਜਹਬਾਂ ਜਗਿ ਵਿਚਿ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਣੇ।

ਖੁਦੀ ਬਖੀਲਿ ਤਕਬਰੀ ਖਿੰਚੋਤਾਣਿ ਕਰੇਨਿ ਧਿਛਾਣੇ।

ਗੰਗ ਬਨਾਰਸਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਮਕਾ ਕਾਬਾ ਮੁਸਲਮਾਣੇ।

ਸੁੰਨਤਿ ਮੁਸਲਮਾਣ ਦੀ ਤਿਲਕ ਜੰਵੁ ਹਿੰਦੂ ਲੋਭਾਣੇ।

ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਕਹਾਇਦੇ ਇਕ ਨਾਮ ਦੁਇ ਰਾਹ ਭੁਲਾਣੇ।

ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਭੁਲਾਇ ਕੈ ਮੋਹੇ ਲਾਲਚ ਦੁਨੀ ਸੈਤਾਣੇ।

ਸਚੁ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਖਹਿ ਮਰਦੇ ਬਾਮੁਣਿ ਮਉਲਾਣੇ। (ਵਾਰ ੧:੨੧)

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ,

*ਸੰਪਾਦਕ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ। ਮੋ: +੯੧੯੯੧੪੪-੧੯੪੮੪

ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਅਕੀਦਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਅਕੀਦਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਕਰਾਰ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਪਰ ਰੱਖੇ ਸੜਕਾਂ, ਇਮਾਰਤਾਂ, ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ, ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਮ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਪਾਹ ਚਾੜ ਲੈਣੀ ਵੀ ਠਾਕੁਰ ਦੁਆਰੇ ਵਾਹਿ ਕੇ ਤਿਹ ਠਉੜੀ ਮਾਸੀਤ ਉਸਾਰਾ ਦਾ ਹੀ ਬਦਲਿਆ ਰੂਪ ਹੈ, ਜੋ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਸੰਬੰਧੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹਨ— ਆਪਣੇ ਧਰਮ, ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ, ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਜਾਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਝਣਾ ਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਖਿੱਧ ਜਾਣਨਾ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਸਮਝ ਕੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਕਰਨਾ।

ਇਸ ਨਫਰਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ/ਅਕੀਦਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟੀ ਸ੍ਵੈ-ਹਉਮੈਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਇਸ ਨਫਰਤ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਮਨੋਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਵਿੱਚੋਂ ਤਲਾਸ਼ਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਹਰੇਕ ਆਸਤਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਅਕੀਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਅਕੀਦੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦੂਸਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਵਹਾਰ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕ ਜਿਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਧਰਮ ਦਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਕੀ ਹੈ? ਉਸ ਧਰਮ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ? ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਕੌਮੀਅਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੀ ਭਰੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੀ ਉਹ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ, ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਰੰਗ, ਭਾਸ਼ਾ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ।

ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅੱਜ ਮਨੁੱਖੀ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਹੀ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨਸਲੀ ਹਮਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਜੋ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਅਕੀਦੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ-ਘੇਰ ਕੇ ਸਾੜਨ, ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨਿੱਤ ਪੜ੍ਹਨ-ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੀ ਹੈ।^੨ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਵੱਡੀ ਘਾਤਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਹੱਲ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਅਪਣਾਅ ਕੇ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ

ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਬਣਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਹੋਣ ਲਈ ਭਰਾਤਰੀ-ਭਾਵ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਰਾਤਰੀ-ਭਾਵ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਲਈ ਏਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸਾਹਿਬੁ ਮੇਰਾ ਏਕੋ ਹੈ॥ ਏਕੋ ਹੈ ਭਾਈ ਏਕੋ ਹੈ॥^੩ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ।^੪

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਗਮਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਇਸਟ ਅਨੇਕਤਾ (ਬਹੁਈਸ਼ਵਰਵਾਦ) ਮਨੁੱਖਤਾ ਅੰਦਰ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ੧੬^{ਵੇਂ} ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਅੰਦਰ ਇਸਟ-ਏਕਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਜਗਾਇਆ। ਇਹ ਇਸਟ-ਏਕਤਾ ਮਨੁੱਖੀ-ਏਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਆਪਸੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਭਾਈਚਾਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਅਥਵਾ ਸਾਰੇ ਜੀਅ ਉਸ ਇੱਕੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇੱਕ ਹੈ, ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਸਾਂਝਾ ਤੱਤ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਏਕਤਾ ਦੇ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਪਰੋਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ— ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਏਕਤਾ। ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਸਾਧਨ ਸਮਝ ਕੇ ਸ੍ਵੈ-ਹਉਮੈਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਸਭ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।^੫ ਇਸ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਇਸਟ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਅਥਵਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਪਰਮ-ਸੱਤਾ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਏਕ ਮਹਿ ਸਰਬ ਸਰਬ ਮਹਿ ਏਕਾ ਏਹ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦੇਖ ਦਿਖਾਈ॥^੬ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਮੱਸਤ ਕਾਇਨਾਤ ਇੱਕ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਨਿਰੰਕਾਰ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਇੱਕ ਪੰਕਤੀ ਅੰਦਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਨਿਆਰੇਪਨ ਵਾਲਾ ਫਲਸਫ਼ਾ ਸਮੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਇੱਕ One God ਤਾਂ ਕਈ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਕਿ ਸਮੱਸਤ ਕਾਇਨਾਤ ਖੰਡ, ਮੰਡਲ, ਵਰਭੰਡ, ਸਗਲੇ ਜੀਅ ਜੰਤ, ਸਾਰੀਆਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਤੀਆਂ ਇੱਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਅੰਦਰ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਨਿਰੋਈ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਜੋਤ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ:

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ॥

ਤਿਸ ਕੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੬੬੩)

ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜੀਅ ਇੱਕੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਰਸਪਰ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ, ਧੜੇਬੰਦੀ ਤੇ ਨਫਰਤ ਆਦਿ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਦੂਸਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਈਰਖਾ, ਨਫਰਤ, ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਉਦੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਗਾਨਾ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ:

ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹੁ ਕਿਸ ਨੋ ਕਹੀਐ॥

ਦੀਸੈ ਬ੍ਰਹਮੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਚੁ ਲਹੀਐ॥

(ਪੰਨਾ ੩੫੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਨਫਰਤ, ਝਗੜੇ ਤੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਆਦਿ ਮਨੁੱਖੀ ਬੋਧਿਕਤਾ ਦੇ ਬੜੇ ਹੇਠਲੇ ਧਰਾਤਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਬੋਧਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਦਾ ਵਾਸੀ ਬਣਨ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ‘ਜਪੁ’ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਵਰਣਿਤ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਅਸਵਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਗਿਆਸੂ ਜਦੋਂ ‘ਧਰਮ ਖੰਡ’ ਅਤੇ ‘ਗਿਆਨ ਖੰਡ’ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ‘ਸਰਮ ਖੰਡ’ (Realm of Converson) ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤ, ਮਤ, ਮਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਘੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਵੀਂ ਘਾਤਤ ਰਾਹੀਂ ਫਿਰ ‘ਕਰਮ ਖੰਡ’ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਤਿਥੇ ਹੋਰ ਨ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖੀਕਰਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਬੇਗਮ ਪੁਰੇ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਦੋਮ ਨ ਸੋਮ ਏਕ ਸੋ ਆਹੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਜੋ ਦੀਸੈ ਸੋ ਰੇਤਾ ਰੂਪੁ ਨਜ਼ਰੀ ਆਉਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ।

ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ, ਸਿਮਰਨ, ਨਿੱਤਨੇਮ, ਸੇਵਾ ਆਦਿ ਬਹੁਮੁੱਲੀਆਂ ਨਿਆਮਤਾਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਮੰਨ ਅੰਦਰ ਭਿੰਨੀ ਰੈਣ ਉੱਠ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਚਾਓ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ; ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਾਜੀ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਭਾਈ ਘਨ੍ਹਈਆ ਜੀ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਾਜੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਕਿਵੇਂ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਤੇ ਧਰਮ-ਵਰਨ ਦੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਸਮਝ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਵੀਕਾਰਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ

ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਧਰਮ, ਵਰਨ, ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਜੀਵ ਦੱਸ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ-ਏਕਤਾ, ਮਨੁੱਖੀ-ਬਰਾਬਰਤਾ, ਮਨੁੱਖੀ-ਸਦਭਾਵਨਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਦਭਾਵਨਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸਰੋਤ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਫੈਲੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ:

-ਜਾਤਿ ਜਨਮੁ ਨਹ ਪੂਛੀਐ ਸਚ ਘਰੁ ਲੇਹੁ ਬਤਾਇ॥

ਸਾ ਜਾਤਿ ਸਾ ਪਤਿ ਹੈ ਜੇਹੇ ਕਰਮ ਕਮਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੩੦)

-ਜਾਤੀ ਦੈ ਕਿਆ ਹਥਿ ਸਚੁ ਪਰਖੀਐ॥

ਮਹੁਰਾ ਹੋਵੈ ਹਥਿ ਮਰੀਐ ਚਖੀਐ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨)

-ਫਕਤ ਜਾਤੀ ਫਕਤੁ ਨਾਉ॥

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਇਕਾ ਛਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੮੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਮੰਤਵ ਧਰਮ ਦੀ ਅਸਲ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮ ਅਕੀਦਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰਾ ਧਰਮ ਮੁਬਾਰਕ ਹੈ, ਪਰ ਤੇਰਾ ਅਸਲ ਸਰੂਪ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਇਸਲਾਮਿਕ ਧਰਮ ਹੀ ਤੇਰੇ ਲਈ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ:

ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵਣੁ ਮੁਸਕਲੁ ਜਾ ਹੋਇ ਤਾ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵੈ॥

ਅਵਲਿ ਅਉਲਿ ਦੀਨੁ ਕਰਿ ਮਿਠਾ ਮਸਕਲ ਮਾਨਾ ਮਾਲੁ ਮੁਸਾਵੈ॥

ਹੋਇ ਮੁਸਲਿਮੁ ਦੀਨ ਮੁਹਾਣੈ ਮਰਣ ਜੀਵਣ ਕਾ ਭਰਮੁ ਚੁਕਾਵੈ॥

ਰਬ ਕੀ ਰਜਾਇ ਮੰਨੇ ਸਿਰ ਉਪਰਿ ਕਰਤਾ ਮੰਨੇ ਆਪੁ ਗਵਾਵੈ॥

ਤਉ ਨਾਨਕ ਸਰਬ ਜੀਆ ਮਿਹਰੰਮਤਿ ਹੋਇ ਤ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੧)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੈ ਤਾਂ ਜੀ ਸਦਕੇ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਪੂਜਣਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵੇਂ :

-ਸੋ ਬ੍ਰਹਮਣੁ ਜੋ ਬਿੰਦੈ ਬ੍ਰਹਮੁ॥ ਜਪੁ ਤਪੁ ਸੰਜਮੁ ਕਮਾਵੈ ਕਰਮੁ॥

ਸੀਲ ਸੰਤੋਖ ਕਾ ਰਖੈ ਧਰਮੁ॥ ਬੰਧਨ ਤੋੜੈ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤੁ॥

ਸੋਈ ਬ੍ਰਹਮਣੁ ਪੂਜਣ ਜੁਗਤੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੧੧)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ:

-ਸੋ ਜੋਗੀ ਜੋ ਜੁਗਤਿ ਪਛਾਣੈ॥ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਏਕੋ ਜਾਣੈ॥

(ਪੰਨਾ ੬੬੨)

-ਸੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣੈ ਅੰਤਰਿ ਕਮਲੁ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ਥੀਆ॥

ਜੀਵਤੁ ਮਰੈ ਤਾ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਸੂਝੈ ਅੰਤਰਿ ਜਾਣੈ ਸਰਬ ਦਇਆ॥

ਨਾਨਕ ਤਾ ਕਉ ਮਿਲੈ ਵਡਾਈ ਆਪੁ ਪਛਾਣੈ ਸਰਬ ਜੀਆ॥ (ਪੰਨਾ ੯੪੦)

ਸੰਨਿਆਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ:

ਸੋ ਸੰਨਿਆਸੀ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵੈ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਏ॥

ਛਾਦਨ ਭੋਜਨ ਕੀ ਆਸ ਨ ਕਰਈ ਅਚਿੰਤੁ ਮਿਲੈ ਸੋ ਪਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੧੩)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉਣਤਾਈ ਦੇਖ ਕੇ ਨਫਰਤ ਜਾਹਿਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਉਣਤਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਆਚਰਨ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬਣ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ, ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਆਪਸੀ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਕ ਸੁਆਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁ-ਧਰਮੀ ਅਤੇ ਬਹੁਭਾਂਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜੇ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇ? ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਇੱਕੋ ਪੰਕਤੀ ‘ਰਾਜੇ ਚੁਲੀ ਨਿਆਂਵ ਕੀ’ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਰਾਜੇ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜ ਧਰਮ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਨਾਲ ਨਿਆਂ ਕਰੇ। ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਨਿਆਂ ਭਾਵ ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਆਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ, ਆਰਥਿਕ ਨਿਆਂ ਆਦਿ ਸਭ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ। ਜੇਕਰ ਨਿਆਂ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਰਜਾ ਵਿਚ ਅਰਾਜਕਤਾ, ਬੇਭਰੋਸਗੀ ਅਤੇ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਾਲਾ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚਲੀਆਂ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ‘ਤੇ ਨਸਲਕ੍ਰਮੀ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਉੱਥੇ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨੀ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸੋ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪਾਏ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਅਸਲੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਅੰਤਰਮਤ ਸੂਝ (Interfaith understanding) ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਅੰਤਰਮਤ ਸੂਝ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਹੋਰ ਕਈ ਤਰੀਕੇ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਅੰਤਰਮਤ ਸੰਵਾਦ (Interfaith Dialogue) ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਾਰਗਰ ਸਿੱਧ ਹੋ ਕੇ ਕੋਈ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਕਿਰਨ ਦਿਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ Dr. Hanskung ਲਿਖਦੇ ਹਨ There will be no peace among the nations without peace among the religions. There will be no peace among the religions without dialogue among the religions.^੮ Dr. Hans ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਅੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਲਈ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਅੰਤਰਮਤ ਸੂਝ ਅਤੇ ਅੰਤਰਮਤ ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਤੱਤਸਾਰ ਸਮੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਪੰਕਤੀ ਜਬ ਲਗੁ

ਦੁਨੀਆ ਰਹੀਐ ਨਾਨਕੁ ਕਿਛੁ ਸੁਣੀਐ ਕਿਛੁ ਕਹੀਐ॥^੯ ਅੰਤਰਮਤ ਸੂਝ ਅਤੇ ਅੰਤਰਮਤ ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਨੁਕਤਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਚਾਹੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਲੈ ਲਵੋ, ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਸਲਾ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਸੁਣਨ ਲਈ ਕੋਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਗੱਲ (ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ) ਸੁਣਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਸਾਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਦੀ ਜਾਚ ਆ ਗਈ, ਉਸ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਫਿਰ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਕੌਮਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਅੱਜ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ (Co-existence) ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਲਈ ਖਤਰਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਰਥਿਕ ਸਿੱਟੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣਗੇ। ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤਰਮਤ ਸੂਝ (Interfaith understanding) ਲਈ ਅੰਤਰਮਤ ਸੰਵਾਦ (Interfaith Dialogue) ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਦਾ ਨਚੋੜ ਇਕ ਪੰਕਤੀ; ਸਾਂਝ ਕਰੀਜੈ ਗੁਣਹ ਕੇਰੀ ਛੋਡਿ ਅਵਗੁਣ ਚਲੀਐ^{੧੦} ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕਲਿਆਣ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਾਂਝੇ ਗੁਣ ਵੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋਣਗੇ। ਜੋ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣ ਮੇਰੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਉਹੀ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਨਫਰਤ ਕਿਉਂ? ਜੇਕਰ ਸ੍ਵੈ-ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸਰਬ ਭੌਮਿਕ (Universal) ਤੱਤਾਂ^{੧੧} ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਥਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਾਰਗਰ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਟਾ:

ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ਼ਟ ਏਕਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਉਚ-ਨੀਚ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ, ਨਫਰਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮ ਅਕੀਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਦਰਦ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਦਰਦ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਦਰਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਸਿੱਖ’ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਿਸਾਲ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਜਹਾ ਜਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਰਛਿਆ ਰਿਆਇਤ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਕਾਰਜ ਰਾਸ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ‘ਪੰਥ-ਪ੍ਰਸਤੀ’ ਅਤੇ ‘ਮਨੁੱਖਤਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ’ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਜਿੱਥੇ ‘ਸਿੱਖ-ਪੰਥ’ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ,

ਉਥੇ ਉਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਵੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਦਰਦ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਦਰਦ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਅੰਦਰ ਨਿਰਮਲੇ, ਉਦਾਸੀ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਟਕਸਾਲਾਂ, ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ, ਸੰਤ ਸਮਾਜ, ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਵੀਰ ਆਦਿ ਇਹ ਸਭ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋਈ ਬਿਖੇਰਨ ਵਾਲੇ ਫੁੱਲ ਹਨ। ਅਸੀਂ, ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵ ਨਾਲ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਾਂਗੇ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਿਹਰ ਕਰਨ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪ ਪੰਥਕ-ਏਕਤਾ ਇਤਫਾਕ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀਏ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਮਸਲੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰਕ ਮੱਤ-ਭੇਦ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ :

ਹੋਇ ਇਕਤ੍ਰ ਮਿਲਹੁ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਦੁਬਿਧਾ ਦੂਰਿ ਕਰਹੁ ਲਿਵ ਲਾਇ॥

ਹਰਿ ਨਾਮੈ ਕੇ ਹੋਵਹੁ ਜੋੜੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੈਸਹੁ ਸਫਾ ਵਿਛਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੮੫)

ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਜੁਗਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਦਾ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕੀਏ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਸੁੰਨੀ-ਸ਼ੀਆ, ਦਿਗੰਬਰ-ਸ਼੍ਵੇਤੰਬਰ, ਹੀਨਯਾਨ-ਮਹਾਯਾਨ, ਕੈਥੋਲਿਕ-ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ ਆਦਿ।

੨. ਅੱਜ ਵੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ-ਹਿੰਦੀ-ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੩. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੨੫੦

੪. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਵਾਲੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

-ਤੂੰ ਸਾਝਾ ਸਾਹਿਬੁ ਬਾਪੁ ਹਮਾਰਾ॥ . . .

ਸਭੇ ਸਾਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨਿ ਤੂੰ ਕਿਸੈ ਨ ਦਿਸਹਿ ਬਾਹਰਾ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ ੯੭)

-ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀ ਬਿਗਾਨਾ ਸਗਲ ਸੰਗਿ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿ ਆਈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੯੯)

੫. ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧)

੬. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੯੦੭

੭. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੦

੮. From: Wikipedia, the free encyclopedia.

੯. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੬੬੧.

੧੦. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੬.

੧੧. ਏਕਤਾ, ਮਾਨਵੀ ਅਧਿਕਾਰ, ਮਨੁੱਖੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਸ਼ਾਂਤ ਵਿਵਸਥਾ, ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਈਚਾਰਾ ਆਦਿ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ

—ਡਾ. ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਦੈਵੀ ਆਵੇਸ਼ ਸੀ। ਦੈਵੀ ਆਵੇਸ਼ ਉਸ ਵਕਤ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਭਾਗ ਅੰਦਰ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਪਤਨ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਕੇਵਲ ਬਾਹਰੀ ਰੀਤਾਂ-ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਰੂਹ ਇਸ ਵਾਧੂ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠ ਦੱਬੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

ਹਉ ਭਾਲਿ ਵਿਕੁੰਨੀ ਹੋਈ॥

ਆਧੇਰੈ ਰਾਹੁ ਨ ਕੋਈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਗੁਰਮਤਿ’ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇੱਕ ਮੌਲਿਕ ਅਮਰ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਮਲ, ਚਿਰਾਗ ਵਾਂਗ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੈਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਮ-ਧਰਮ, ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਲਈ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ’ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ (Universal) ਪੱਧਰ ‘ਤੇ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਲਈ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:

ਬਲਿਓ ਚਰਾਗੁ ਅੰਧਾਰ ਮਹਿ ਸਭ ਕਲਿ ਉਧਰੀ ਇਕ ਨਾਮ ਧਰਮ॥

ਪ੍ਰਗਟੁ ਸਗਲ ਹਰਿ ਭਵਨ ਮਹਿ ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਉਪਦੇਸ਼, ਜਿੱਥੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਨਵਾਂ ਸੀ, ਸਮਕਾਲੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਲਈ ਪੁਨਰ-ਵਿਵੇਚਨ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪੁਨਰ-ਜਾਗਰਤੀ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ‘ਸਤਿ’ ਸਿਧਾਂਤ, ਧਰਮ ਸਤਿ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ, ਤ੍ਰੈਕਾਲ ਸਤਿ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਵੀ ਇੱਕ ਰਸ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸਦੀਵੀ, ਅਟੱਲ, ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਤੱਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ-ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਤ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਤ-ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਧਰਮ-ਸਤਿ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਨਾਂਵ ਇਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ

*ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੪੭੦੦੨; ਮੋ: +੯੧੯੮੮੮੮੪-੩੮੧੫੭

ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰਬ-ਸਾਂਝਾ ਨਾਮ ‘ਸਤਿਨਾਮੁ’ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਤੱਤ ਦੇ ਰੂਪ ਦੁਆਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ-ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇੱਕ ਅਨੋਖਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਸਤਿ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜੁਗਾਂ-ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਅੰਦਰ ਵਿਆਪਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ:

-ਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਕਥੇ ਤੇਰੇ ਜਿਹਬਾ॥ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਪਰਾ ਪੂਰਬਲਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੮੩)

-ਏਕੋ ਧਰਮੁ ਦ੍ਰਿੜੈ ਸਚੁ ਕੋਈ॥ ਗੁਰਮਤਿ ਪੂਰਾ ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਸੋਈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੮੮)

-ਜੁਗਾਹ ਜੁਗੰਤਰਿ ਸਾਹਿਬੁ ਸਚੁ ਸੋਈ॥

(ਪੰਨਾ ੯੦੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਆਇਆ ‘ਸੱਚ’ ਏਕਤਾ ਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਨਿਰਮਲਤਾ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਤੇ ਆਤਮ-ਸਤਿਆ, ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਹੈ। ਇਕ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਮਿਸ ਚਾਰਲਟ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਚਿੱਤਰ ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਿਰਮਲਤਾ ਤੇ ਆਤਮਕ ਸਤਿਆ ਹੈ।”

ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ, ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਲਈ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਪਰਮ-ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਅਭੇਦਤਾ ਦਾ ਸ਼੍ਰੋਤ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਆਸਤਕ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ- Journal of Dharma ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

In general spirituality is primarily the spirit. The life that is lived in the awareness of the indwelling and all-pervading spirit. It is the existence before God. The human spirit being grasped, sustained and transformed by the Supreme spirit.¹

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਸੱਚ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਸੱਚ ਜਿੱਥੇ ਸਾਡੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਦੈਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਬਾਹਰੀ ਵਿਵਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਵਿਚਾਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਅੰਦਰ ਇਕਸੁਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਅੰਦਰ ਇਕਸਾਰਤਾ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ :

ਸਚਿ ਸਿਮਰਿਐ ਹੋਵੈ ਪਰਗਾਸੁ॥

ਤਾ ਤੇ ਬਿਖਿਆ ਮਹਿ ਰਹੈ ਉਦਾਸੁ॥

(ਪੰਨਾ ੬੬੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਅੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਐਸਾ ਚਸ਼ਮਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀ ਵਾਲਾ ਜਗਿਆਸੂ ਆਪਣੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੁਖੀ ਹਿਰਦੇ ਵੀ ਕਸ਼ਟ-ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸੱਚਾ ਹਿੰਦੂ, ਸੱਚਾ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਗਿਆਨਵਾਨ ਜੋਗੀ, ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਚਾਈ ਦੇ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਗਰ ਅੰਦਰ ਨਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਆ ਕੇ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਵਿਸ਼ਾਲ, ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਤੀ ਭਿੰਨਤਾ, ਮਜ਼ਹਬੀ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਧੜਕਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਨੈਤਿਕਤਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਪਰਾਭੋਤਿਕਤਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੇਵਲ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਆਤਮਿਕਤਾ (Common spirituality) ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲਵੱਕੜੀ ਵਿਚ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿਚ ਏਕਤਾ, ਸਹਿਹੋਂਦ 'ਤੇ ਉਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਸੰਸਾਰ, ਜਗਤ, ਦੁਨੀਆ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼, ਸਰਬ-ਸਾਂਝਾ, ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਮਰ ਉੱਚਤਮ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਂਤਰਿਕ ਅਨੁਭੂਤੀ (inner-realization) ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਠਾ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੈਵੀ (Divine) ਹੈ, ਇਹ ਦੈਵੀ ਤੱਤ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਐਸਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੇ ਕਰਾਇਆ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਮਰਦੇ ਹਨ:

-ਸਿਮਰ ਗੋਵਿੰਦੁ ਮਨਿ ਤਨਿ ਧੁਰਿ ਲਿਖਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੯੯)

-ਜੋ ਬੋਲਤ ਹੈ ਮ੍ਰਿਗ ਮੀਨ ਪੰਥੇਰੁ ਸੁ ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਜਾਪਤ ਹੈ ਨਹੀਂ ਹੋਰ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੬੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ 'ਗੁਰਮਤਿ' ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਅੰਤਮ ਤਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਪਰਮ ਸਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਮਤ-ਮਤਾਂਤਰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਹੀ ਅੰਤਮ ਸਚਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੇ ਕੱਟੜਵਾਦ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲਵੱਕੜੀ ਵਿਚ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ:

Guru Nanak has realized the Absolute Reality. He was

above all narrowness, relativeities and contingencies.²

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਧਰਤ ਲੋਕਾਈ ਸੋਧਣ ਵਾਲਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।^੩

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਇੱਕ ਐਸੀ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਿਆਂ ਅਕੀਦਿਆਂ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੁਆਰਾ ਬੰਦਗੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸੰਤਾਂ, ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਏਕਤਾ, ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ, ਮਾਨਵ ਉਥਾਨ ਲਈ ਨੈਤਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿਧੀ ਦੇ ਢੰਗ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਰੰਗ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਸਰੂਪ ਦਰਸਾਇਆ। ਪੰਜ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦੇ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੱਚ, ਹੱਕ ਹਲਾਲ ਦੀ ਕਿਰਤ, ਰੱਬ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਦਾਨ ਦੇਣਾ, ਨੀਅਤ ਰਾਸ ਰੱਖਣੀ ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਕਾਜ਼ੀ, ਜੋਗੀ, ਖੱਤਰੀ ਭਾਵ ਸਭ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਆਧਾਰਿਤ ਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਨਾਲੋਂ ਸੱਚ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉਚੇਰਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:

ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੬੨)

ਅਨੇਕਤਾ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਅੱਜ ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ- ਇਹੀ ਨਾਮ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੱਜ ਇੱਕ ਐਸਾ ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:

A Spiritual Religion of humanity is the hope of the future. There is a secret spirit, a divine Reality, in which we are all one. A spiritual oneness would create psychological oneness... outward uniformity...^੪

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਅੱਜ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਲੜੀਵਾਰ ਵਿਕਾਸ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ:-

ਆਤਮ ਸੰਜਮ - ਖਾਣਾ, ਪਹਿਨਣਾ, ਤੇ ਸੌਣਾ ਸੰਜਮ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਖੁਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਆਤਮ ਨਿਰੀਖਣ - ਬੰਦੇ ਖੋਜ ਦਿਲ ਹਰ ਰੋਜ਼...

ਆਤਮ ਸਿਧੀ- ਆਤਮ ਚੀਨਿ ਪਰਾਤਮ ਚੀਨਹੁ

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਐਸਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਆਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਸਭੈ ਘਟ ਰਾਮੁ ਬੋਲੈ ਰਾਮਾ ਬੋਲੈ ॥ ਰਾਮ ਬਿਨਾ ਕੋ ਬੋਲੈ ਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੮੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮੀਕਰਨ ਕਰ ਕੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਚਿੰਨ੍ਹ ਤਦੋਂ ਹੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ-ਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਸਕੀਏ। ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਵੱਧ ਸਕਦੇ ਤਦ ਇਹ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀ, ਪੰਡਤ, ਕਾਦੀ ਨੂੰ ਐਸੇ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਧਰਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ, ਜਾਤਾਂ, ਵਰਨਾਂ, ਨਸਲਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਕੇ ਇੱਕ ਐਸੇ ਸਾਂਝੇ ਮਾਨਵ-ਧਰਮ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਵਿਸ਼ਵ-ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ। ਐਸਾ ਵਿਸ਼ਵ-ਭਾਈਚਾਰਾ ਇੱਕ ਐਸੇ ਸਾਂਝੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਅਡੰਬਰਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਦੈਵੀ ਤੱਤ ਵਾਲੀਆਂ ਅਮਰ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਪੀੜਾਂ ਲਈ ਹਮਦਰਦੀ ਭਰੇ ਸਾਹਸ ਨਾਲ ਜ਼ਾਲਮ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮ ਕਹਿਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲਤਾੜੇ ਤੇ ਪਛਾੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਜਤਲਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਰੱਬ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਦਰ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇਗਾ:

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੁ ਅਤਿ ਨੀਚੁ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ॥

ਜਿਥੈ ਨੀਚ ਸਮਾਲੀਅਨਿ ਤਿਥੈ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਬਖਸੀਸ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫)

ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੁਧਾਰਕ ਹੋਏ, ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਅੰਦਰ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ, ਫਜ਼ੂਲ ਚਰਚਾ ਦੁਆਰਾ ਵਿਦਵਤਾਂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ, ਇਕ ਵੱਡੀ ਘਾਟ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕਥਿਤ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਇਸ ਫਜ਼ੂਲ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਲੰਘ ਸਕੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵਿਲੱਖਣ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੰਡਨ, ਖੰਡਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਉਸਾਰੂ ਪੱਖ ਵਾਲੀ ਸੀ:

ਖੋਜੀ ਉਪਜੈ ਬਾਦੀ ਬਿਨਸੈ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਸਨ।

ਹਉ ਬਲਿ ਬਲਿ ਗੁਰ ਕਰਤਾਰਾ॥

ਕਲਹਿ ਬੁਰੀ ਸੰਸਾਰਿ ਵਾਦੇ ਖਪੀਐ॥

ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਵੇਕਾਰਿ ਭਰਮੇ ਪਚੀਐ॥

ਰਾਹ ਦੋਵੈ ਇਕੁ ਜਾਣੈ ਸੋਈ ਸਿਝਸੀ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੨)

ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਏਕਤਾ ਦੇ ਬਦਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਨੁਭੂਤੀ ਨੂੰ ਅਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਅਣਉੱਚਿਤ ਹੈ, ਨੈਤਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ, ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਭਿਅੰਕਰ ਹੈ। ਸੱਚਾ ਧਰਮ ਹੀ ਈਸ਼ਵਰੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਐਸੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਦੈਵੀ ਪੂਰਨਤਾ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਮੰਨਿਆ। ਇਹ ਪੂਰਨਤਾ ਸਵਾਰਥ ਦੇ ਤਿਆਗ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਆਤਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣ 'ਤੇ ਹੀ ਆਂਤਰਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿਵਹਾਰਕ ਸ਼ੁਭ ਆਚਰਨ ਲਈ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪਛਾਣ ਉਸ ਦੇ ਉਤਪੰਨ ਆਚਾਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਹਿਰਦੈ ਸਚੁ ਏਹ ਕਰਣੀ ਸਾਰੁ॥

ਹੋਰੁ ਸਭੁ ਪਾਖੰਡੁ ਪੂਜ ਖੁਆਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੪੩)

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਸ ਪਸਾਰੇ ਅੰਦਰ ਮਾਨਵ ਦੀ ਕੀ ਥਾਂ ਹੈ? ਸਾਰਥਕਤਾ ਕੀ ਹੈ? ਆਦਰਸ਼ ਕੀ ਹੈ? ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਕਿਹੜੇ ਹਨ? ਆਦਿ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਨਵ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਸਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭੌਤਿਕ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਹੈ:

ਆਤਮ ਮਹਿ ਰਾਮੁ ਰਾਮ ਮਹਿ ਆਤਮੁ॥

ਚੀਨਸਿ ਗੁਰ ਬੀਚਾਰਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੫੩)

ਮਾਨਵ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਤੱਤ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤੰਨ ਨਹੀਂ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਸਮਝ ਕੇ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਸੀਮਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਆਪੇ ਅੰਦਰ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਖਸ਼ਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰੇ, ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਕੰਧ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

-ਜਿਨੀ ਆਤਮੁ ਚੀਨਿਆ ਪਰਮਾਤਮੁ ਸੋਈ॥

(ਪੰਨਾ ੪੨੧)

-ਜਿਨਿ ਜਾਤਾ ਸੋ ਤਿਸ ਹੀ ਜੇਹਾ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਆਪਣੀ ਇਸ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਕਾਰਨ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਜੀਵ ਹੈ:

-ਮਾਣਸ ਜਨਮੁ ਦੁਲੰਭੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੭੫੧)

-ਰੈਣਿ ਗਵਾਈ ਸੋਇ ਕੈ ਦਿਵਸੁ ਗਵਾਇਆ ਖਾਇ॥

ਹੀਰੇ ਜੈਸਾ ਜਨਮੁ ਹੈ ਕਉਡੀ ਬਦਲੇ ਜਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫੬)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਸਮਾਜਿਕ ਨੈਤਿਕਤਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੈਤਿਕਤਾ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਕਾਰ ਵਿਰਤੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਗ਼ਾਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸੱਚੀ ਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

-ਸਾਚੀ ਕਾਰੈ ਸਚੁ ਮਿਲੈ ਗੁਰਮਤਿ ਪਲੈ ਪਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੯)

-ਕਰਿ ਆਚਾਰੁ ਸਚੁ ਸੁਖੁ ਹੋਈ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੧)

ਗੁਣੀ ਅਚਾਰਿ ਨਹੀ ਰੰਗਿ ਰਾਤੀ

ਅਵਗੁਣ ਬਹਿ ਬਹਿ ਰੋਸੀ॥ (ਪੰਨਾ ੬੮੯)

ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਨਵੀ ਆਤਮਵਾਦੀ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ। ਪੁਰਾਤਨ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਿਹੜੀਆਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉੱਚੀਆਂ ਤੇ ਸੁੱਚੀਆਂ ਸਨ।

“Guru Nanak was a creator and innovator, whose incisive mind revolutionry transvaluation of values made him a link between yesterday and tomorrow of human destiny... It is the culmination of the sublimest spiritual experience of Truth known to humanity. There is hardly any religious literature in the World which can approach the grandeur of spirituality.”⁵

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. *Journal of Dharma* p. 10 Dharma Research, Bangalore, India.

2. Dr. Tarlochan Singh *Guru Nanak's Religion*, p. 8.

3. ਵਾਰ ੧:੨੪

4. *Journal of Dharma*, op.cit., p. 10.

5. Dr. Trilochan Singh *Guru Nanak's Religion*, p. 2.

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਤਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ

-ਸ. ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀਤ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ:

੧. ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੁ ਡਰਾਇਆ ॥ . . . (ਪੰਨਾ ੩੬੦)
੨. ਜਿਨ ਸਿਰਿ ਸੋਹਨਿ ਪਟੀਆ ਮਾਂਗੀ ਪਾਇ ਸੰਧੂਰੁ ॥ . . . (ਪੰਨਾ ੪੧੭)
੩. ਕਹਾ ਸੁ ਖੇਲ ਤਬੇਲਾ ਘੋੜੇ ਕਹਾ ਭੇਰੀ ਸਹਿਨਾਈ ॥ . . . (ਪੰਨਾ ੪੧੭)
੪. ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੇ ॥ . . . (ਪੰਨਾ ੭੨੨)

ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬਾਬਰ, (ਸਮਕਾਲੀ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ) ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਹੋਈ ਬਰਬਾਦੀ ਅਤੇ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਕੌਣ ਸੀ ?

ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਉਪਰੋਕਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਖ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਚਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਤਾਂ ਇਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਕ ਰਾਗ ਵਿਚ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਬਾਬਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਖਿਲਾਫ ਉਚਰਿਤ ਬਾਣੀ ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਉੱਚਿਤ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਈਏ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕੇਵਲ ਕਿਸੇ ਇੱਕੋ ਸਰੋਕਾਰ (ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਜਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਦਸ਼ਾ) ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਬਲਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਦੈਵੀ/ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ‘ਬਾਬਰ ਬਾਣੀ’ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਓਪਰੀ ਨਜ਼ਰੀ ਦੇਖੇ ਜਾਂ ਸੁਣੇ, ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਉਚਰਿਤ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਬਾਬਰ ਵੱਲੋਂ ਉਚਾਰੇ ਗਏ ਹੋਣ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਖੁਦ ‘ਬਾਬਰਵਾਣੀ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਹੈ :

ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਫਿਰਿ ਗਈ ਕੁਇਰੁ ਨ ਰੋਟੀ ਖਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੭)

*#੨੯੪੬/੭, ਬਜ਼ਾਰ ਲੁਹਾਰਾਂ, ਚੌਕ ਲਛਮਣਸਰ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੧; ਮੋ. +੯੧੮੭੨੭੮੦੦੩੭੨

ਅਸਲ ਵਿਚ ਇੱਥੇ ‘ਬਾਬਰਵਾਣੀ’ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ— ਜੁਲਮ ਦਾ ਦੌਰ, ਬਾਬਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਂ ਅਧਿਕਾਰ ਅਰਥਾਤ ਜਦੋਂ ਬਾਬਰ ਦਾ ਰਾਜ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਬਾਬਰ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਰ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ-ਤੋੜ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੀ ਹੋਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਉਚਰਿਤ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਬਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

(ਪੰਨਾ ੭੨੨)

ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਦੇ ਨਾਮਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਇਕ ਗੱਲ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜਿਕ ਹਲਾਤਾਂ ਅਤੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਜਿਸ ਸ਼ਿੱਦਤ, ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਮਕਾਲੀ ਜਾਂ ਪੂਰਬਲੀ ਭਗਤੀ-ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਯਥਾਰਥਕ ਚਿਤਰਣ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਵੀ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

‘ਜਨਮਸਾਖੀ’ ਸਾਹਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਰ ਨੇ ਜਦੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਏਮਨਾਬਾਦ ਵਿਚ ਕਿਰਤੀ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਏਮਨਾਬਾਦ ਮੌਜੂਦਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ. . . ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਕ੍ਰਿਤ ਦੂਤਾਮਣਿ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਪਾਦਕ: ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨਗਰ ਦਾ ਨਾਂ ਏਮਨਾਬਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਨਗਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਨਾਮ ‘ਸੱਯਦਪੁਰ’ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਥਨ ਤੋਜ਼ਕ-ਏ-ਬਾਬਰੀ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਯਦਪੁਰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉੱਜੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਮੁਹਿੰਮਦ ਅਮੀਨ ਕਰੌੜੀ ਨੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਸਮੇਂ ੧੫੮੨ ਈ. ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ‘ਤੇ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਏਮਨਾਬਾਦ ਪੈ ਗਿਆ। ੧੫੨੧ ਈ. ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੀਸਰੇ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ‘ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ’ (ਪੋਥੀ ਦੂਜੀ) ਦੇ ਪੰਨਾ ੪੧੭ ਦੇ ਫੁੱਟ ਨੋਟ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧’ ਵਾਲੇ “ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ (ਜਿਨ ਸਿਰਿ ਸੋਹਨਿ ਪਟੀਆ. . . ਅਤੇ ਕਹਾ ਸੁ ਖੇਲ ਤਬੇਲਾ ਘੋੜੇ. . .) ਬਾਬਰ ਦੇ ੧੫੨੧ ਵਾਲੇ ਏਮਨਾਬਾਦ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਉਚਾਰਨ ਹੋਏ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ

ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਜੋ ਬਾਬ ਹੋਈ, ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਲੋਧੀ ਪਠਾਣਾਂ ਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਐਸ਼ ਭੋਗਣ ਦੇ ਮੰਦੇ ਸਿੱਟੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ” ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਲੋਧੀ ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਪਤਨ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੁੰਦੀ ਵੇਖੀ। ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਰਾਜ-ਪਲਟੇ ਵਿਚ ਸਥਾਨਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਜੋ ਕਸ਼ਟ, ਦੁਖ ਅਤੇ ਪੀੜ੍ਹਾ ਸਹਿਣੀ ਪਈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਸਵਾਲ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਆਖਿਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਇਹ ਹਾਲਤ ਕਿਉਂ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਬਣੇ ? ਬਾਬਰ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਸੀ ? ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਘਟਨਾਨਕ੍ਰਮ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਕਤ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਕੀਤੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਦੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਬਾਬਰ (ਪੂਰਾ ਨਾਮ- ਜ਼ਹੀਰਉੱਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਬਾਬਰ) ੧੪ ਫਰਵਰੀ, ੧੪੮੩ ਈ. ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ੧੨ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਉਮਰ ਸ਼ੇਖ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਰਗਨਾ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ। ਬਾਬਰ ਦੀ ਮਾਂ ਚੰਗੇਜ਼ ਖਾਂ ਦੀ ਵੰਸ਼ (੧੪ਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ) ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਬਰ ਦਾ ਪਿਤਾ ਤੈਮੂਰ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਤੁਰਕੀ ਨਸਲ ਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਅੰਦਰ ਮੰਗੋਲ ਜਾਤੀ ਦਾ ਵਹਿਸ਼ੀਪਨ ਅਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਦੇ ਗੁਣ ਸਨ। ੧੫੦੪ ਈ. ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਕਾਬਲ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ੧੫੧੧-੧੨ ਤਕ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਖੁਰਾਸਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ੧੫੦੪ ਈ. ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਕਾਬਲ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਮਨ ਅੰਦਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਬਾਬਰ ਖੁਦ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “੧੫੦੪ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਾਬਲ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ (੧੫੨੬) ਤਕ ਮੈਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗਿਆ। ”

ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਰ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ੧੫੦੪ ਈ. ਤੋਂ ਹੀ ਇਧਰ (ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ) ਆਉਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਾਲ ੧੪੬੯ ਈ. ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੫੩੯ ਈ. ਤਕ ਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਧੀ ਦਾ ਰਾਜ

ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ੧੪੮੯ ਈ. ਤਕ ਰਿਹਾ। ੧੪੮੯ ਈ. ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੫੧੭ ਈ. ਤਕ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ੧੫੧੭ ਈ. ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੫੨੬ ਈ. ਤਕ ਇਬਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਬਾਬਰ ਨੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਆਖਿਰ ਉਹ ੧੫੨੬ ਈ. ਨੂੰ ਇਬਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਪਾਨੀਪਤ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰ ਕੇ ਖੁਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਕਾਰਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜੋ ਹਾਲਤ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ।

ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਜੋ ਹਾਲਤ ਉਹ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਉਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ :

ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਵ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਧਾਇਆ ਜੋਰੀ ਮੰਗੇ ਦਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥ (ਪੰਨਾ ੭੨੨)

ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਬਰ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀ ਫੌਜ (ਬਰਾਤ) ਲੈ ਕੇ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਇੱਥੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਭ ਪਾਸੇ ਖੂਨ ਹੀ ਖੂਨ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਵਿਚਾਰਾਧੀਨ ਉਕਤ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੀ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾਰਮਿਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਰਤਨ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :

ਰਤਨ ਵਿਗਾੜਿ ਵਿਗੋਏ ਕੁਤੀ ਮੁਇਆ ਸਾਰ ਨ ਕਾਈ ॥ (ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰ-ਘਾਟ, ਪੂਜਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰ, ਮੰਦਰ ਆਦਿ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਮੀਰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਜੋ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ ਤੇ ਜੋ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਕੀਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ “ਮਾਸ ਪੁਰੀ ਵਿਚਿ ਆਖੁ ਮਸੋਲਾ” ਅਤੇ “ਖੂਨ ਕੇ ਸੋਹਿਲੇ ਗਾਵੀਅਹਿ ਨਾਨਕ ਰਤੁ ਕਾ ਕੁੰਗੁ ਪਾਇ ਵੇ ਲਾਲੋ” ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇੱਥੇ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਜ਼ੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਭਨਾ ਦੀ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਮਰਯਾਦਾ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਸ਼ੈਤਾਨੀਅਤ ਅਤੇ ਹੈਵਾਨੀਅਤ ਹੀ ਹੈ :

ਕਾਜੀਆ ਬਾਮਣਾ ਕੀ ਗਲ ਥਕੀ ਅਗਦੁ ਪੜੈ ਸੈਤਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥ (ਪੰਨਾ ੭੨੨)

ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਅੱਤ ਚੁੱਕੀ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਗੱਲਾਂ ਹਮਲੇ ਦੌਰਾਨ ਹੋਏ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਦਰਦਨਾਨਕ ਸਥਿਤੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵੀ ਭਾਵ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਜੰਗ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨੂੰ ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੋਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਗਰੀਬਾਂ-ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਥਿਤੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਬਣੀ ਪਈ ਸੀ:

ਜੇ ਸਕਤਾ ਸਕਤੇ ਕਉ ਮਾਰੇ ਤਾ ਮਨਿ ਰੋਸੁ ਨ ਹੋਈ ॥ (ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਨਿਹੱਥੇ ਤੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੀ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚਲੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਜਾਗਰੂਕ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵਾਂਗ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਲੋਧੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਅਧੂਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ 'ਤੇ ਵੀ ਉਂਗਲ ਉਠਾਈ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਸ਼ਾਸਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਇਹ ਪਰਮ-ਕਰਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹਮਲਾਵਰ ਨਾਲ ਦੋ ਹੱਥ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਕਰੇ। ਪਰੰਤੂ ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਸਥਿਤੀ ਉਲਟ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਧੀ ਸ਼ਾਸਕ ਜੰਗ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੁਰੋਹਿਤ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਦੂ-ਮੰਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਅਜਿਹੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਰਥਕਤਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੀਰ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੀਰ-ਫਕੀਰ ਦਾ ਮੰਤਰ ਕਾਰਗਰ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਬਾਬਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕੋਟੀ ਹੂ ਪੀਰ ਵਰਜਿ ਰਹਾਏ ਜਾ ਮੀਰੁ ਸੁਣਿਆ ਧਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੨)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਰਣਨੀਤੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਲੋਧੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦਾ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਪਤਨ, ਚਰਿੱਤਰਹੀਣਤਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ :

ਸਾਹਾਂ ਸੁਰਤਿ ਗਵਾਈਆ ਰੰਗਿ ਤਮਾਸੈ ਚਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੨)

ਉਪਰੋਕਤ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਲੋਧੀ

ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦਾ ਗੈਰ-ਕੂਟਨੀਤਕ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਜੌਹਰ ਨਾ ਦਿਖਾਉਣਾ, ਗ਼ਰੀਬ ਮਜ਼ਲੂਮ ਜਨਤਾ ਦਾ ਮਰਨਾ ਆਦਿ ਬੁਰੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਗਹਿਰੀ ਸੱਟ ਹੈ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਕਾਲੀਨ-ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਕੇਵਲ ਮਾਤਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਣਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਬੁਰੇ ਹਾਲਾਤ ਕਦੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕਾਰਨਾਂ ਪਿੱਛੇ ਕੌਣ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ? ਇਸ ਦੀ ਚਰਚਾ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਰਾਂਗੇ।

ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਖ :

ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਜੋ ਰਾਜਨੀਤਕ ਬਦਲਾਅ ਆਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਇਕ ਕੜੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਇਹ ਕਾਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਖੁਦ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਉਹ ਸਾਧਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਬਾਬਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਿਰਜਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਤਰ ਹੈ; ਜੋ ਜਮ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

...ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲੁ ਚੜਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਹਸਤੀ ਇਕ ਕੀੜੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਜੋ ਕੇਵਲ ਦਾਣਾ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਖਸਮੈ ਨਦਰੀ ਕੀੜਾ ਆਵੈ ਜੇਤੇ ਚੁਗੇ ਦਾਣੇ ॥ (ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਅੰਦਰੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਚੰਗਿਆਈਆਂ, ਭਾਵ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਗਾਇਬ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਲੋਧੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਹੋਏ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਜਿਸ ਨੋ ਆਪਿ ਖੁਆਏ ਕਰਤਾ ਖੁਸਿ ਲਏ ਚੰਗਿਆਈ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੭)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ, ਬਲਕਿ ਕਿਸੇ ਮੌਤ ਰੂਪੀ ਦੂਤ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਆਪੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲੁ ਚੜਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹੱਥ-ਵੱਸ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਸੁਖ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਖੇਡ ਹੈ :

ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਤੇਰੈ ਭਾਣੈ ਹੋਵੈ ਕਿਸ ਥੈ ਜਾਇ ਰੁਆਈਏ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੮)

ਜੋੜਨਾ ਅਤੇ ਤੋੜਨਾ ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ, ਵੱਡੇਪਣ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ।

ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ :

ਆਪੇ ਜੋਤਿ ਵਿਛੋੜੇ ਆਪੇ ਵੇਖੁ ਤੇਰੀ ਵਡਿਆਈ ॥ (ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਇੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਦਾ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਰ ਕੋਈ ਅੰਤਿਮ ਹਮਲਾਵਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ, ਚੰਗੇ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਸੀਲਾ ਵੀ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਲੋਕ ਜਿਹੜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਲੋਕ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਤ, ਖਿੱਤੇ ਧਰਮ, ਖੇਤਰ ਦੇ ਹੋਣ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਵਿਚ, ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (ਜਿਵੇਂ ਲੋਧੀ ਸ਼ਾਸਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਚੁਕੇ ਸੀ) ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਖੁਦ ਹੀ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ, ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ :

ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੇਖਹਿ ਵੇਸ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੱਗੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਹੁਕਮ ਦਾ ਮਾਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਮੁੱਚੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਾ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਫਲ ਭੋਗਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਧਨ, ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕਰਕੇ ਮੋਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਨ ਦਾ ਲਾਲਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਹੱਦ ਤਕ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਖੁਦ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਧਨ ਅਤੇ ਜੋਬਨ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਦਾ ਮੋਹ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ :

ਧਨੁ ਜੋਬਨੁ ਦੁਇ ਵੈਰੀ ਹੋਇ ਜਿਨ੍ਹੀ ਰਖੇ ਰੰਗੁ ਲਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੨)

ਮਨੁੱਖ ਜਿਹੜੇ ਦੁਖ ਜਾਂ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਂ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਬਿਬੇਕ-ਬੁੱਧ ਤੋਂ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਧਨ ਅਤੇ ਜੋਬਨ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਜਾਂ ਕੌਮ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਪਛਾਣੇ ਤਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਜਾਂ ਕਾਫੀ

ਹੱਦ ਤਕ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਅਗੋਂ ਦੇ ਜੇ ਚੇਤੀਐ ਤਾਂ ਕਾਇਤੁ ਮਿਲੈ ਸਜਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੭)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਦੀ ਖਾਤਰ ਅਣਗਿਣਤ ਲੋਕ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਾਪ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਇਕੱਠੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ:

ਇਸ ਜਰ ਕਾਰਣਿ ਘਣੀ ਵਿਗੁਤੀ ਇਨਿ ਜਰ ਘਣੀ ਖੁਆਈ ॥

ਪਾਪਾ ਬਾਝਹੁ ਹੋਵੈ ਨਾਹੀ ਮੁਇਆ ਸਾਥਿ ਨ ਜਾਈ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੭)

ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਮਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਬਾਬਰ ਤਾਂ ਕੀ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕੋਈ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਹਰ ਕੰਮ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਰਜਣਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਸਹਾਇਕ ਸ੍ਰੋਤ :

1. ਸ਼ਬਦਾਰਥ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਤਰਾਰਥ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ), ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ, ਕ੍ਰਿਤ ਕਵਿ ਚੂੜਾਮਣਿ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਪਾ. ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
3. ਬਾਬਰਵਾਣੀ : ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ (ਖੋਜ ਪੱਤਰ), ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ (ਢਿੱਲੋਂ) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ੨੦੦੪
4. ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ (ਖੋਜ ਪੱਤਰ); ਡਾ. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ੨੦੦੪
5. ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਸੰਗ (ਖੋਜ ਪੱਤਰ) : ਡਾ. ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ੨੦੦੪
6. ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ (ਖੋਜ ਪੱਤਰ) : ਪ੍ਰੋ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ੨੦੦੪
7. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਕੇਤ ਕੋਸ਼ : ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀ. ਪਟਿਆਲਾ।
8. Hymns of Guru Nanak; ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ।

ਨੀਲ ਬਸਤ੍ਰ ਲੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਰੇ

—ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ*

ਸਮੁੱਚੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬੇਸ਼ੱਕ ਰੱਬੀ ਰਮਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਰਹੱਸਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਮਹੱਤਵ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਯੁੱਗ ਦੀ ਪੈਦਾਵਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤਤਕਾਲੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਦਾ ਅਭਿੰਨ ਰਹਿਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਤਤਕਾਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲੰਮੇਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਨਿਰੂਪਣ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਹੈ— ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਗੁਲਾਮ ਮਾਨਸਿਕਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਇਸ ਗੁਲਾਮ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਉਮਰ ਕੋਈ ਸੱਤ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਤਮ-ਪਛਾਣ ਭੁੱਲ ਕੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦਾ ਲਿਬਾਸ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਅਪਣਾ ਲਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ:

ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਕਉ ਅਲਹੁ ਕਹੀਐ ਸੇਖਾਂ ਆਈ ਵਾਰੀ ॥

ਦੇਵਲ ਦੇਵਤਿਆ ਕਰੁ ਲਾਗਾ ਐਸੀ ਕੀਰਤਿ ਚਾਲੀ ॥੫॥

ਕੁਜਾ ਬਾਂਗ ਨਿਵਾਜ ਮੁਸਲਾ ਨੀਲ ਰੂਪ ਬਨਵਾਰੀ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੯੧)

ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ “ਨੀਲ ਰੂਪ ਬਨਵਾਰੀ” ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਖੰਡ ਕਹਿ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਨੂਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਨੀਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਨੀਲਾ ਜਾਂ ਨੀਲ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਨੀਲ ਇਕ ਪੌਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਰੰਗ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਲਾਜਵਰਦ ਨੂੰ ਵੀ ਨੀਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਤੁਰਕ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਰ ਤੁਰਕ (ਤੁਰਕੀ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ) ਸੀ। ਬਾਬਰ ਵੀ ਤੁਰਕੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ : ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕੋਸ਼,

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਸਕੂਲ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੋ. +੯੧੯੮੮੮੯੩੯੮੦੮

ਅਮਰਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ ੧੭੪) ਨੀਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣਾ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਫੈਸ਼ਨ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਨੀਲੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਮਝ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਮਥੈ ਟਿਕਾ ਤੇੜਿ ਧੋਤੀ ਕਖਾਈ ॥

ਹਥਿ ਛੁਰੀ ਜਗਤ ਕਾਸਾਈ ॥

ਨੀਲ ਵਸਤ੍ਰ ਪਹਿਰਿ ਹੋਵਹਿ ਪਰਵਾਣੁ ॥

ਮਲੇਛ ਧਾਨੁ ਲੇ ਪੂਜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੧)

‘ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਧਾਰਾ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼’ ਦੇ ਕਰਤਾ ਡਾ. ਵਣਜਾਰਾ ਬੇਦੀ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਹੀ ਤੁਰਕ ਹਾਕਮਾਂ ਪਾਸ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਤਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। (ਜਿਲਦ ਛੇਵੀਂ, ਪੰਨਾ ੧੬੨੪) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਦ ਮੱਕੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਓਪਰੇਪਨ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀਪਨ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਨੀਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ :

ਬਾਬਾ ਫਿਰਿ ਮੱਕੇ ਗਇਆ

ਨੀਲ ਬਸਤ੍ਰ ਧਾਰੇ ਬਨਵਾਰੀ।

(ਵਾਰ ੧:੩੨)

‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ’ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਚੌਥੀ ਉਦਾਸੀ ‘ਤੇ ਚੱਲੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੀਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ, “ਤਬ ਨੀਲੇ ਬਸਤ੍ਰ ਥੇ. . . ਹਜ ਵਿਚ ਆਇ ਨਿਕਲਿਆ (ਪੰਨਾ ੧੮੨)” ਇੱਥੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਉੱਚਿਤ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੇ ਨੀਲੇ ਬਸਤਰ ਪਾਏ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਹਿਕਮਤਿ ਅਮਲੀ (Strategy) ਹੈ ਜੋ ਮਗਰੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਜਦ ਉਹ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਬੀ ਖਾਂ ਤੇ ਗਨੀ ਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ‘ਉੱਚ ਦਾ ਪੀਰ’ ਬਣ ਕੇ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਸਨ। ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜੀ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਵਿਖੇ ਗੁਲਾਬ ਚੰਦ ਮਸੰਦ ਦੇ ਘਰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਟਿਕੇ, ਪਰ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਸੂਹ ਮਿਲ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਪੁਰਾਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨਿਭਾਹੁਣ ਖਾਤਰ ਦੋ ਪਠਾਨ— ਨਬੀ ਖਾਂ ਅਤੇ ਗਨੀ ਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆਏ। ਪਠਾਨਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਏ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬਸਤਰ ਵੀ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉੱਚ (ਅੱਜਕਲ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਰਿਆਸਤ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦਾ ਪੀਰ ਬਣਾ ਕੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆਏ। ਜਿਸ ਮੱਟ ਵਿਚ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਗਏ ਸਨ ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚਉਬਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਰਤਾਰੇ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵੱਲੋਂ ਨੀਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਗੱਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਏ. ਸੀ. ਅਰੋੜਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। “As matter fact the Hindu had learnt to accept muslim rule with all its merits and Faults. it was, there fore, not surprising that the hindus had started taking up food and meat prepared in the muslim fashion and would some time wear the typical blue dress of muslimans” (Paper on Guru Nanak. Page 167)

ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਇਕ ਮੰਨੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ, ਇਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ/ਦੋਸ਼ਾਂ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਮਾਸ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਲਾ ਲਖਾਇਕ ਨੀਲਾ ਲਿਬਾਸ ਵੀ ਪਹਿਨਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। (ਪੰਨਾ ੧੬੭)

ਭਾਵ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਾਂ ਅਧੋਗਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਧੋਗਤੀ ਦੀ ਜੋ ਤਸਵੀਰ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਘੱਟ ਹੀ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਪਰਜਾ (ਰਯਤਿ) ਸੀ, ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸੰਬੋਧਨ (ਰਯਤਿ) ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਲਤਾ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹੀ ਤਕ ਕਹਿ ਕੇ ਗਿਆਨਵਾਨ (ਸੁਜਾਖੀ) ਬਣਨ ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ‘ਗਿਆਨ’ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਜਾਂ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਦੇ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ) ਨੂੰ ਵੇਦਾਂ, ਪੁਰਾਣਾਂ, ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਏਸੇ ਚੇਤਨਾ ਵੱਲ ਹੀ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਅੰਧੀ ਰਯਤਿ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੀ ਭਾਹਿ ਭਰੇ ਮੁਰਦਾਰੁ ॥

ਗਿਆਨੀ ਨਚਹਿ ਵਾਜੇ ਵਾਵਹਿ ਰੂਪ ਕਰਹਿ ਸੀਗਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੯)

ਹੁਣ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਿਰੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨੀਲੇ ਬਾਣੇ ਬਾਰੇ ਕਰਾਂਗੇ, ਪਿੱਛੇ ਅਸੀਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨੀਲੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਰਾਨੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਕਹਿ ਕੇ ਕਠੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿੰਦਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਪੁਸ਼ਨ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤ ਦੇ ਵਾਰਿਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲਾਡਲੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲਈ ਏਹੋ ਹੀ ਰੰਗ ਕਿਉਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ? ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ

ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ (Shift) ਪਿੱਛੇ ਕੀ ਦਲੀਲ ਹੈ? ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾ ਤਾਂ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਸ਼ਸਤਰ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਘੋੜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸੱਤਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਕੂਮਤੀ ਡਰ, ਭੈਅ ਦੂਰ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਸੱਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਉਹ ਸਾਰੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਨੀਲਾ ਲਿਬਾਸ ਜੋ ਹਕੂਮਤੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ, ਸਾਡਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਲਿਬਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸੰਸਕਾਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਅਤੇ ਖੁਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਨੀਲੇ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਡੀ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੰਝ ਨੀਲੇ ਬਸਤਰ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਕੂਮਤੀ ਲਿਬਾਸ ਸੀ, ਹੁਣ ਨਾਬਰੀ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤੀ ਅਵੱਗਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ (ਦੂਜਾ) ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਇਹ ਬੰਦ ਵੀ ਏਸੇ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਨਿਜ ਪੰਥ ਚਲਾਇਓ ਖਾਲਸਾ ਧਰਿ ਤੇਜ ਕਰਾਰਾ।

ਸਿਰ ਕੇਸ ਧਾਰਿ ਗਹਿ ਖੜਗ ਕੋ ਸਭ ਦੁਸਟ ਪਛਾਰਾ॥. . .

ਇਉਂ ਉਪਜੇ ਸਿੰਘ ਭੁਜੰਗੀਏ ਨੀਲ ਅੰਬਰ ਧਾਰਾ।

(ਪਉੜੀ ੧੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਰਚਿਤ ਲੰਮੇਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੱਖ ਉੱਪਰ ਵਧੇਰੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ' ਵਧੇਰੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਹੈ, 'ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ' ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਵਰਗ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ, 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ, ਠੀਕ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਤਤਕਾਲੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀ ਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਮਾਣ ਕੇਵਲ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਉਂ ਮਿਲਿਆ? ਸਾਡਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਇਸ ਲਈ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਾਰ ਦੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਲੋਚਾ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਗਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਜਗਾਈ ਰੱਖਣਾ ਸੀ। ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਧੋਗਤੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪਤਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਚੌਕੰਨੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਇਹ ਲੋੜ ਬੜੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ

-ਸ. ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ.*

ਧਰਮ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਕਿਸੇ ਇਕ ਅੱਧ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਹਰ ਚੰਗਾ ਧਰਮ ਸਭਨਾ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਤੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਲਾਭਵੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਸ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਹਨ ਜਾਂ ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਕੁ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸੀਮਤ ਹਨ। ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਇਹ ਖੂਬੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀ। ਇਸਲਾਮ ਮਤ ਅਰਬ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਇਰਾਕ, ਈਰਾਨ, ਸ਼ਾਮ, ਦਮਿਸ਼ਕ, ਸੀਰੀਆ, ਮਿਸਰ, ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਅਸੂਲ ਐਸੇ ਕਰੜੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਇਹ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ, ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਕਲਿਆਣ ਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਧਾਰਿਆ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਬੜਾ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਪਰਜਾ ਨਾਲ ਅਨਿਆਇ ਭਰਿਆ ਸਲੂਕ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ-ਜਦੋਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾ-ਧਮਕਾਅ ਕੇ ਇਸਲਾਮ ਮਤ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਬਣਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸਲਾਮ ਮਤ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੀ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ਬਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ, ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ, ਬਾਬਰ, ਹਮਾਯੂੰ, ਚੰਗੇਜ਼ ਖਾਂ, ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਤੁਅੱਸਬੀ ਨਵਾਬ ਏਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੁਆਬ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਮੁਦੱਈਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤਾ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਖਾਮੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਸਾਂਝਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਹੁਣ ਤਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਅਖੌਤੀ ਨੀਚ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸੂਦਰਾਂ ਲਈ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਜਾਂ ਸੁਣਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉੱਚੀ ਕੁਲ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਸੂਦਰ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਮੰਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣੇਗਾ, ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਕਾ ਢਾਲ ਕੇ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਅਖੌਤੀ ਨੀਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਘ੍ਰਿਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ੧੯੩੪-੩੫ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਦਰਾਸ ਤੋਂ ਦੱਖਣੀ ਹਿੰਦ ਦੇ

ਕਈ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦਾ ਇਤਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ ਕਿ ਕਈ ਸੜਕਾਂ ਉੱਪਰ ਨੀਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਸਾਈਨ ਬੋਰਡ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ “ਇਸ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਕਿਸੇ ਅਛੂਤ ਨੂੰ ਤੁਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ।” ਜੇ ਭੁਲ-ਭੁਲੇਖੇ ਕੋਈ ਬਦਕਿਸਮਤ, ਅਛੂਤ ਅਜੇਹੀ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਰ-ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਰਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦਾ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋਇਆ ਸਮਝ ਕੇ ਗੰਗਾ ਜਲ ਨਾਲ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਆਪਣਿਆਂ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਧੋਂਦਾ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਛੂਤ ਦਾਖ਼ਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਥੋੜ੍ਹੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ* ਜਦੋਂ ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਇਕ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਸੂਰਨ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਹਰੀਜਨਾਂ ਵਿਚ ਦੰਗਾਂ ਫਸਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਈ ਮੌਤਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਆਦਮੀ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਕੀ ਇਹ ਜਾਤੀ ਅਭਿਮਾਨ ਦਾ ਇਕ ਅਤਿਅੰਤ ਨਿੰਦਨੀਯ ਸਿੱਟਾ ਨਹੀਂ?

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਸਾਰੇ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਵਤਾਰ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਗੁਰੂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੰਨਿਆ ਕੁਮਾਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤਕ, ਆਸਾਮ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਧ ਤਕ ਤੇ ਲੰਕਾ, ਅਰਬ ਆਦਿ ਦੂਰ-ਦੁਰੇਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਭਨਾਂ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਸੀ। ਜਾਤੀ ਭਿੰਨ-ਭੇਤ ਦਾ ਕੋਈ ਸੁਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਚ ਨੀਚ, ਗਰੀਬ-ਅਮੀਰ, ਠੱਗ-ਚੋਰ, ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜੋ ਕਈ ਵੀ ਸੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ੴ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਇੱਕ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਸ ਕਰਕੇ, ਫਿਟਕਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਨੀਵੀਂ ਕੁਲ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉੱਚੀ, ਜਾਤ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਕੇਵਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ ਗਿਣਿਆ ਜਾਏਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਇਕ ਉੱਚੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਉੱਚਾ ਉਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਰਨਾਮੇ ਉੱਚੇ ਹਨ। ਉੱਚੀ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹਰਗਿਜ਼ ਗਾਰੰਟੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਉੱਚਾ ਹੋਏਗਾ। ਸਗੋਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕੁਲਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਵੇਰੀ ਨੀਚ ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ

*ਇਹ ਲੇਖ ੭ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੫੭ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ।

ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਥਾਂ ਵੀ ਬੁਰਾ-ਭਲਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹੀ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ-ਐਵੇਂ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਈਦਾ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਦੇ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਏ। “ਮੁਸਲਮਾਨੁ ਕਹਾਵਤੁ ਮੁਸਕਲੁ ਜਾ ਹੋਇ ਤਾ ਮੁਸਲਮਾਨੁ ਕਹਾਵੈ” ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਜੀ ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਰਟਨ ਲਈ ਤੇ ਇਸ ਸੜਦੇ-ਬਲਦੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਥੀ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ ਤੇ ਰਬਾਬ ਦੀਆਂ ਤਰਬਾਂ ਨੂੰ ਛੇੜ ਕੇ ਇਲਾਹੀ ਰਾਗ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਗਏ, ਸਭਨਾਂ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪੈਗੰਬਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਇਹ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ— ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭੁ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੋ ਮੰਦੇ ॥ ਸਾਰੀ ਖ਼ਲਕਤ ਉਸੇ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਾਜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਇੱਕੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿੰਨੇ ਸਰੀਰਕ ਅੰਗ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਇਕ ਹੈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਚਾਰਾਂ ਸਿਮਤਾਂ (ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ) ਵਿਚ ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਨ, ਹੋਰ ਵੀ ਖਾਸ-ਖਾਸ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਕੋਈ ਮਨਾਹੀ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਬੰਦਿਸ਼ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜੋ ਆਵੇਗਾ, ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਭੰਡਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ, ਪਰ ਸ਼ਰਤ ਇਕ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਹਲੀਮੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ, ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦੇਵੇ। ਸੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੀ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਨਮੱਤੀ ਆਦਮੀ ਕਦੀ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਦਰਜੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਆਪਣਾ ਆਪ ਸਭ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਕੋਈ ਤਮੀਜ਼ ਨਹੀਂ। ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਈਸਾਈ, ਪਾਰਸੀ ਜਾਂ ਯਹੂਦੀ ਜੋ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ

ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਸਮਝ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਝਗੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਸਬੱਬ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਭ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਸਨ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਏ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ‘ਇਹ ਸਾਡਾ ਪੀਰ ਹੈ’, ਹਿੰਦੂ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ‘ਇਹ ਸਾਡਾ ਸਾਈਂ ਹੈ।’

ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ ਤਾਂ ਆਓ! ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠੀਏ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਕਰਕੇ, ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰ ਵਿਖਾਈਏ। ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕਹੀਏ— ਸਭੇ ਸਾਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨਿ ਤੂੰ ਕਿਸੈ ਨ ਦਿਸਹਿ ਬਾਹਰਾ ਜੀਉ ॥

ਹਫ਼ਤੇਵਾਰ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਰਤਨ’, ਲੁਧਿਆਣਾ

-੦੭ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੫੭

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ-ਸਮਾਗਮ

ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੫੫੦-ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਰਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ ਸਾਹਿਬ (ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਥੰਮ ਜੀ ਸਾਹਿਬ), ਕਰਤਾਰਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ੨੫ ਮਈ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਕਰਵਾਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੬੫ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਮੈਂਬਰ ਸਾਹਿਬਾਨ— ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਹਲੌਂ, ਬੀਬੀ ਗੁਰਮੀਤ ਕੌਰ ਭਟਨੂਰਾ, ਸ. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਮੰਨਣ, ਸ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਏਪੁਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਸ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਮੈਨੇਜਰ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਥੰਮ ਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਇੰਚਾਰਜ, ਮਾਝਾ ਜ਼ੋਨ, ਭਾਈ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਛਾਪਾ, ਬੀਬੀ ਤਿਰਲੋਚਨ ਕੌਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਭਾਈ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਗਾ, ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥਾ, ਭਾਈ ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ ਗੁੰਬੀ, ਭਾਈ ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ ਗੁੰਬੀ, ਭਾਈ ਹਰੀਰਾਜ ਸਿੰਘ ਗੁੰਬੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਮੂਹ ਸਟਾਫ਼ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ

—ਡਾ. ਤੇਜਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਫੜਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਅਧਿਐਨ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਭ ਅਧਿਕਾਰ ਮਿਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਆਪੋ-ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਮੁਲੰਕਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਧਰਮ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ਵ ਚਿੰਤਨ ਜਿੱਥੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ^੧, ਉੱਥੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵੀ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੁਢ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ।

ਹਥਲੇ ਲੇਖ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਜੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕੁਝ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਵਾਲੇ ਉਧਰਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ

ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ (ਭਾਰਤੀ) ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਵੰਗਾਰਿਆ ਹੀ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅੰਗ ‘ਪਰਿਵਾਰ’ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚੱਲਦੇ ਆ ਰਹੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਚੁਣੌਤੀ ਦਰਪੇਸ਼ ਆਈ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਜੋਕੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਵਖਰੇਵੇਂ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਥਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਤੋਂ ਟੁੱਟਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਕਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਅਜੋਕੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਬਲਕਿ ਲੋੜ ਪੈਣ ਉੱਤੇ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।

*ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਾਲਜ, ਮੀਰਾਂਪੁਰ, ਪਟਿਆਲਾ— ੧੪੭੧੧੧; ਮੋ: + ੯੯੮੮੦੦੪੭੩੩.

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਬੀਬੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ— ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ, ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਵਿਰਾਈ ਜੀ, ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ, ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ, ਬੀਬੀ ਰਾਮੋ ਜੀ, ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ, ਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਜੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਜੀ ਆਦਿ।

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।^੨ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭਤਾਰ, ਪ੍ਰਭੂ, ਪ੍ਰੀਤਮ, ਪਿਰ, ਕੰਤ, ਸੁਆਮੀ, ਸਹੁ, ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਕਥਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਾਰੀ, ਚੇਰੀ, ਦਾਸੀ, ਮੁੰਧ, ਕਾਮਣੀ ਆਦਿ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ-ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਤੀ ਤਾਂ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਹਨ :

ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਪੁਰਖੁ ਏਕੁ ਹੈ ਹੋਰ ਸਗਲੀ ਨਾਰਿ ਸਬਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੫੯੧)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਰਦ-ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੀ ਨਰ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਨਾਰੀ :

ਆਪੇ ਪੁਰਖੁ ਆਪੇ ਹੀ ਨਾਰੀ॥ ਆਪੇ ਪਾਸਾ ਆਪੇ ਸਾਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੦)

ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਨਰ-ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਵਖਰੇਵੇਂ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿੰਗ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਤਿ ਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਲਿੰਗਕ ਵਿਸ਼ਾ ਸਮਾਜਿਕ ਉਸਾਰੀ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਰਨ ਤਕ ਲਿੰਗ ਅਧੀਨ ਹੀ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਆਧਾਰ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿ ਇਕ ਇਨਸਾਨ ਉੱਚਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨੀਵਾਂ।

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਮੇਲ ਆਤਮਾ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮੇਲ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ‘ਪਤੀ’ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੰਕਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਸਮੇਂ ਇਸਤਰੀ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਨੀਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਜੁਗਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹੈ :

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥

ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ॥

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਅਧੋਗਤੀ ਦਾ ਇਕ ਮੁੱਖ

ਕਾਰਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਮਰਦ ਹੱਥ ਆਰਥਿਕ ਸਰਦਾਰੀ ਹੋਣਾ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਘਰ ਹੀ ਸੀ। ਘਰੇਲੂ ਕੰਮਾਂ ਤਕ ਸੀਮਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਲਤਾੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਜਗਤ ਦੀ ਜਨਨੀ ਕਹਿ ਕੇ ਉਚਿਆਉਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਦਮ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਅਨਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ, ਬਲਕਿ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਦੱਸ ਕੇ ਪੂਰਨ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਸਮਾਜਿਕ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਅਸਰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਵੱਧ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਉਂ ਚਿਤਾਰਿਆ ਹੈ:

ਕਲੀ ਅੰਦਰਿ ਨਾਨਕਾ ਜਿੰਨਾਂ ਦਾ ਅਉਤਾਰੁ॥

ਪੁਤ੍ਰ ਜਿਨ੍ਹਰਾ ਧੀਅ ਜਿੰਨ੍ਹਰੀ ਜੋਰੂ ਜਿੰਨਾਂ ਦਾ ਸਿਕਦਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੬)

ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕੇਵਲ ਪੈਸੇ ਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਅਨੇਕ ਥਾਂ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਖੈ ਖਟਿਐ ਭਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੯੫੧)

ਇਸਤਰੀਆਂ ਸ਼ਰਮਹੀਣ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਧਰਮ ਤੋਂ ਹੀਣੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਭਾਅ ਰਿਹਾ। ਸ਼ਰਮ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੋਵੇਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਲੁਪਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਝੂਠ ਦਾ ਹੀ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ।^੩ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬਾਲ-ਵਿਆਹ, ਪੜਦਾ, ਸਤੀ ਆਦਿ ਰਸਮਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ।

ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸੂਦਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਗਿਣਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਇੱਕ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸਤਰੀ ਭੋਗ-ਵਿਲਾਸ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ :

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਕੌੜੀ ਸਚਾਈ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਕਸੂਰ ਮਰਦ ਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਵੀ ਆਚਾਰ ਪੱਖੋਂ ਪਤਿਤ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੁਰਸ਼ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਨਿਮਰਤਾ, ਸਵੈ-ਜ਼ਬਤ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਅਤੇ ਉਹ ਨਾ ਹਜ਼ਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਭੋਜਨ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੱਜਿਆ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰਿਹ ਨੂੰ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਜ਼ਤ-ਆਬਰੂ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਟੁਰ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੇਵਲ

ਇਕ ਸੁਆਮੀ ਹੀ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੱਚੇ ਦੀ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ :

ਰੰਨਾ ਹੋਈਆ ਬੋਧੀਆ ਪੁਰਸ ਹੋਏ ਸਈਆਦ॥

ਸੀਲੁ ਸੰਜਮੁ ਸੁਚ ਭੰਨੀ ਖਾਣਾ ਖਾਜੁ ਅਹਾਜੁ॥

ਸਰਮੁ ਗਇਆ ਘਰਿ ਆਪਣੈ ਪਤਿ ਉਠਿ ਚਲੀ ਨਾਲਿ॥

ਨਾਨਕ ਸਚਾ ਏਕੁ ਹੈ ਅਉਰੁ ਨ ਸਚਾ ਭਾਲਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪੩)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਆਧੁਨਿਕ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲੇਖਕ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਰਦ-ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਥੀਓਡੋਰਾ ਫੋਸਟਰ ਕੈਰੋਲ ਲਿਖਦੀ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਤੀ ਜਾਂ ਕਲਾਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। " ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੁੰਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਧਾਰਮਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸੀਮਾਬੱਧ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ, ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ।^੪ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ਹੈ :

ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਣੇ ਦਿਉਹਾੜੀ ਸਦ ਵਾਰ॥

ਜਿਨਿ ਮਾਣਸ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਕੀਏ ਕਰਤ ਨ ਲਾਗੀ ਵਾਰ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੇਵਲ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਵਾਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਵੀ ਹਨ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਤੱਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਤੰਗ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦਾ ਹੱਕ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸਮਾਨਤਾ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਵਿਰਾਸਤ ਵਾਲੀ ਆਤਮਾ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ:

ਏਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ ਤੂ ਮੇਰਾ ਗੁਰ ਹਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੬੧੧)

ਅਥਵਾ :

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ॥

ਤਿਸ ਕੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੬੬੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਸੰਸਾਰ

ਵਿਚ ਤਾਂ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਸ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਜੋਤਿ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਰੱਬੀ ਜੋਤਿ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਲਿੰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਰੂਹਾਨੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੀ ਸਿਖਰ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਲਾੜੀ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਜੀਵ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਮ ਜਪਣ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲਈ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਤਰਸ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਵਾਧੇ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਵੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉੱਚ ਰੂਹਾਨੀ ਮੰਡਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣਾ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਤੋਂ ਵੀ ਵਾਂਝੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਅਧੋਗਤੀ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਦਰਸਾਇਆ, ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਾ ਆਪ ਨਿਭਾਅ ਕੇ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ, ਭੈਣ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ, ਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ, ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਭਾਈਆ ਜੈ ਰਾਮ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗਜ਼ਬ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਿਭਾਇਆ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਵੱਖਰਾ ਰਸਤਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਜੋਕੀ ਇਸਤਰੀ ਘਰੇਲੂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਇਕ ਨਵਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਜਿਹੜਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਉਘੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਰਹਿਣਾ। ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਧੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿਣ-ਖਾਣ ਆਦਿ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲੱਗਭਗ ੫੦੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਇਆ। ਜੀਜੇ-ਸਾਲੇ ਦੀ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਭਾਈਆ ਜੈ ਰਾਮ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਿਭਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕ-ਪਰਵਾਹ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਓਟ ਰਖੀ :

ਹਰਿ ਜਨੁ ਰਾਮ ਨਾਮ ਗੁਨ ਗਾਵੈ॥

ਜੇ ਕੋਈ ਨਿੰਦ ਕਰੇ ਹਰਿ ਜਨ ਕੀ ਅਪੁਨਾ ਗੁਨੁ ਨ ਗਵਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੭੧੯)

ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਣਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਲੇਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁੱਢਲੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਉੱਚੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬਣਾਵੇ, ਭਾਵ ਉੱਚੀ ਮੱਤ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਪਲੇ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿਉ ਬਣਾਏ, ਭਾਵ ਸੰਤੋਖ ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰੇ :

ਮਾਤਾ ਮਤਿ ਪਿਤਾ ਸੰਤੋਖੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੫੧)

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪਰਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਟੁੱਟਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਘਰੇਲੂ ਈਰਖਾ ਵੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਘਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ ਲੜਕੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਮਹੌਲ ਦੀ ਭੋਰਾ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਲੜਕੀ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਪਰਵਾਰ ਬਾਰੇ ਅਕਸਰ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੁਚੱਜੀ ਮਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਜੋੜਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੱਸ ਚੰਦੋ ਰਾਣੀ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਸਮਝਾ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੂੰ ਕਵਿ ਰਾਜ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਕਲਮਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਪੰਨਭਾਗ ਤੁਮ ਕਰੇ ਬਿਧਾਤਾ। ਜਿਨ ਕੋ ਐਸੋ ਬਨਯੋ ਜਮਦਾਤਾ॥

ਅਨਿਕ ਕੁਲਨ ਕੋ ਕਰਹਿ ਉਧਾਰਾ। ਸਾਂਤਿ ਰੂਪ ਕਿਯ ਨਾਸ਼ ਵਿਕਾਰਾ॥

ਜਾਂ ਕੇ ਸਰਸ ਉਦਾਰ ਨ ਕੋਊ। ਪਸਰਯੋ ਸੁਜਸ ਸਰਬ ਦੁਖ ਖੋਊ॥

ਕਬਹਿ ਨ ਘਾਟਾ ਲੇਖੇ ਆਵਾ। ਅਨਿਕ ਵਾਰ ਬਾਧੋ ਬਹੁ ਪਾਵਾ॥

ਪੁਨਿ ਤੁਮ ਭਾਖਤਿ ਸੁਤਾ ਹਮਾਰੀ। ਸਰਬ ਬਾਤ ਤੇ ਰਹਿਤਿ ਦੁਖਾਰੀ॥

ਕਹਿਯੋ ਕੌਨ ਪਦਾਰਥ ਹੀਨੀ। ਜਾਂ ਤੇ ਦੁਖੀ ਸੁਤਾ ਨਿਜ ਚੀਨੀ॥

ਸਰਬ ਵਸਤੁ ਭ੍ਰਾਤਾ ਨੇ ਦੀਨੀ। ਖਰਚਨ ਖਾਨ ਅਤੋਟਹਿ ਕੀਨੀ॥

ਨਾਨਾ ਅਸਨ ਬਸਨ ਬਹੁ ਦੀਨੇ। ਸੁੰਦਰ ਭੁਖਨ ਭੁਖਤਿ ਕੀਨੇ॥

ਏਕ ਫਿਕਰ ਕੋ ਜ਼ਿਕਰ ਨ ਕੋਊ। ਚਾਹਿ ਜੁ ਹੋਇ ਪੁਚਾਵਹਿ ਸੋਊ॥

ਬਿਨਾ ਦੋਖ ਤੁਮ ਕਰਹੁ ਖੁਆਰਾ। ਤੋ ਕਯਾ ਚਲਿਹੈ ਹਮਰੋ ਚਾਰਾ॥^੫

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਬਾਖੂਬੀ ਆਪਣਾ ਰੋਲ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਮਾਤਾ ਚੰਦੋਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਰਨ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਠੀਕ ਨਹੀਂ।

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਧੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ, ਬਾਣੀ ਕੰਠ ਕਰਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਾਗਣ, ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਮਨ ਜੋੜੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ। ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ (ਛਿੱਬਰ) ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਇਉਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜਪੁ ਉਅੰਕਾਰੁ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਕੰਠ ਕੀਤੀ।

ਨੇਮ ਨਾਲਿ ਨਿਤ ਪਾਠ ਪੜਨ ਕਰਿ ਪ੍ਰੀਤੀ।

ਮਾਇਆ ਦੀ ਵਰਤਣਿ ਗੁਰੁ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੇ ਘਟਿ ਗਈ।

ਐਸੀ ਕਿਰਪਾ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਭਈ।^੬

ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖਿਅਕ ਲੜਕੀ ਜਦੋਂ ਵਿਆਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਲਾਂ ਤਾਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਲਾ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਮਾਰਗ ਨਿਵੇਕਲਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸਲ ਪਤੀ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਣਵੰਤੀ ਇਸਤਰੀ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ :

ਜਾਇ ਪੁਛਹੁ ਸੋਹਾਗਣੀ ਤੁਸੀ ਰਾਵਿਆ ਕਿਨੀ ਗੁਣੀ॥

ਸਹਜਿ ਸੰਤੋਖਿ ਸੀਗਾਰੀਆ ਮਿਠਾ ਬੋਲਣੀ॥

ਪਿਰੁ ਰੀਸਾਲੂ ਤਾ ਮਿਲੈ ਜਾ ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਸੁਣੀ॥

ਮੌਖਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਬਾਰੇ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਸਾਖੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭੱਭੇ (ਭਲਾ, ਭਾਣਾ ਅਤੇ ਭੁੱਲੀ) ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ,^੭ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਧੀ, ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਮਾਂ ਬਣ ਕੇ ਦਿਖਾਇਆ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਤੀ ਨੂੰ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦੇ ਗੁਣ ਦੱਸੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨਿਮਰਤਾ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ:

ਨਿਵਣੁ ਸੁ ਅਖਰੁ ਖਵਣੁ ਗੁਣੁ ਜਿਹਬਾ ਮਣੀਆ ਮੰਤੁ॥

ਏ ਤ੍ਰੈ ਭੈਣੇ ਵੇਸ ਕਰਿ ਤਾਂ ਵਸਿ ਆਵੀ ਕੰਤੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੮੪)

ਗੁਰਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਇਸ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਵੀ ਅਪਨਾਉਣਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਕਤ ਸੰਦਰਭ ਦੁਨਿਆਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਕਤ ਫੁਰਮਾਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਸਮੇਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਲਮਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਸੁਨ ਬੀਬੀ ਮੈਂ ਤੁਝੇ ਸੁਨਾਊ।

ਪਤਿ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਿ ਤਕ ਗਾਊ॥

ਪਤੀ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਸਫਲੀ।
 ਪਤਿ ਬਿਨ ਔਰ ਕਰੈ ਸਭ ਨਿਫਲੀ॥
 ਯਾਂ ਤੇ ਪਤਿ ਕੀ ਸੇਵ ਕਰੀਜੈ।
 ਪਾਦ ਪਖਾਰ ਸੁ ਪਾਨ ਕਰੀਜੈ॥
 ਗੁਰ ਜਨ ਕੀ ਇਜ਼ਤ ਬਹੁ ਕਰਨੀ।
 ਸਾਸ ਸੇਵ ਰਿਦ ਮਾਹਿ ਸੁ ਧਰਨੀ॥^੮

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਕਤ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਵੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਚੱਲੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚਲੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਕੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸੇਧ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਉਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਲਿਖਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ Mary Wollstonecraft, A Vindication of the Rights of Women (1792); J.S Mill, The Subjection of Women (1869); Freidrich, The Origin of the Family (1884); Olive Schreiner, Women and Labour (1911); Virginia Woolf, A Room of One's Own (1929); Simone De Beauvoir, The Second Sex (1949); Kate Millett, Sexual Politics (1969) etc.
੨. ਗਿਆਨਨ ਮੈ ਗਿਆਨ ਅਰੁ ਧਿਆਨਨ ਮੈ ਧਿਆਨ ਗੁਰ ਸਕਲ ਧਰਮ ਮੈ ਗ੍ਰਿਹਸਤੁ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ॥ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ (ਭਾਈ), ਕਬਿਤ ਸਵਯੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸਟੀਕ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੦੧ (ਤੀਜੀ ਵਾਰ), ੩੭੬.
੩. ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ ਕੁਤੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ੭੨੨.
੪. Theodora Foster Carroll, Women, Religion and Development in the Third World, Praeger, New York, 1983, p.33. 1983, .33.
੫. ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਭਾਈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ (ਸੰਪਾ.), ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੮੯, ਪੂਰਬਾਰਧ, ਅਧਿਆਇ ੨੫
੬. ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿਬਰ, ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ, (ਸੰਪਾ.) ਰਾਏਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੦੧, ਚਰਣ/ਬੰਦ - ੨/੩੩.
੭. ਸਾਡੀ ਖੋਜ ਅਨੁਸਾਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਇਸ ਸਾਖੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।
੮. ਭਗਤ ਸਿੰਘ (ਭਾਈ), ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬, (ਸੰਪਾ.), ਗਿਆਨੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੇਦਾਂਤੀ ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੯੮, ਅਧਿਆਇ/ ਬੰਦ - ੧੧/੧੦੮-੦੯.

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ

—ਡਾ. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ*

ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਸੱਭਿਆਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਅਜਿਹਾ ਮੁਢਲਾ (basic) ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਨੈਤਿਕ ਆਦਿਕ) ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਰੂਪ ਬਦਲ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਸ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮਨੁੱਖੀ ਚਿੰਤਨ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਉਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਚਿੰਤਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ‘ਕਿਰਤ’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਮੂਲ, ਵਿਉਂਤਪਤੀ ਕਰ’ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਰਨ, ਕਾਰਨ, ਕਰਤਾ, ਕਾਰ ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਸਮੇਤ ਕਿਰਤ’ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਜੋ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ (to do) ਆਦਿ ਬਣਦਾ ਹੈ।^੧ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਕਿਰਤ ਦੇ ਸਰੂਪ/ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ— ਸੱਚੀ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਝੂਠੀ ਕਿਰਤ। ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਜਾਂ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ^੨ ਅਤੇ ਹਰਾਮ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦੇ ਧੰਧੇ ਨੂੰ ਦੁਕ੍ਰਿਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।^੩ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਰੂਪ, ਉਸ ਦੀ ਕਿਸਮ, ਜਾਤ ਜਾਂ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਸੱਚੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ‘ਸਾਚਉ ਵਖਰ’, ‘ਸਚੁ ਵਾਪਾਰ’, ‘ਨੇਕੀਕਾਰ’, ‘ਸਾਚੀ ਪੁੰਜੀ’, ‘ਸਚ ਰਾਸਿ’ ਆਦਿਕ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਝੂਠੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ‘ਦੁਕ੍ਰਿਤ’, ‘ਖੋਟੀ ਰਾਸਿ’, ‘ਵਿਕਰਮ’, ‘ਕੂੜਾ ਵਾਪਾਰ’, ‘ਖੋਟਾ ਵਾਪਾਰ’, ‘ਧੰਧਾ’ ਆਦਿਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਸ਼ਬਦ ਲੱਗਭਗ ੯੦ ਵਾਰ (ਕਿਰਤ, ਕਿਰਤੁ, ਕਿਰਤਿ) ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।^੪ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਗੁਣ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਦੇ ਕਰਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਦਿਖਦੀ ਸ੍ਰਿਸਟੀ, ਰਚਨਾ ਸਚੇ ਕੀ ਸਚੀ ਕਾਰ (ਕਿਰਤ) ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਕੀ ਸਾਚੀ ਕਾਰ ॥

(ਪੰਨਾ ੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਲੁੱਟ ਖਸੁਟ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਧਾ

*ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਆਪਕ, ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਕੰਨਿਆ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ, ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਸਾਹਿਬ-੧੪੩੨੦੨; ਮੋ: +੯੧੮੭੨੫੦-੧੫੧੬੩

ਅਸਰ ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਧਰਮ-ਮੀਮਾਂਸਕ ਬਿੰਬਾਵਲੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਮ ਕਿਰਸਾਨਾਂ, ਸਾਧਾਰਨ ਵਪਾਰੀਆਂ, ਦਸਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਪੁ ਜੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਬੀਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਮਲਿਤ ਹਨ। ਜਪੁ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੇਧਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੇ ਗਏ— ਸਰਮ, ਸਰਮ ਖੰਡ, ਘਾਲਿ, ਮਸਕਤ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਕਿਰਤ ਦੇ ਗੌਰਵ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ।^੫ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਜਮਾਤ ਜੋਗ ਮਤ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀਖ 'ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੋਗੀ ਤੂੰ ਸੰਤੋਖ ਦੀਆਂ ਮੁੰਦਰਾਂ ਧਾਰਨ ਕਰ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਭਾਵ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਝੋਲੀ ਬਣਾ:

ਮੁੰਦਾ ਸੰਤੋਖੁ ਸਰਮੁ ਪਤੁ ਝੋਲੀ ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ॥ (ਪੰਨਾ ੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਰਤ-ਵਿਹੂਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗੇ-ਭੁੱਖੇ, ਮਾਨਸਿਕ-ਰੋਗੀ, ਕੰਮ-ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਗਤਿ-ਅਵਗਤਿ ਦੀ ਸਾਰ ਨਾ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਕਿਹਾ ਹੈ :

ਇਕਿ ਨਾਗੇ ਭੁਖੇ ਭਵਹਿ ਭਵਾਏ ॥

ਇਕਿ ਹਨੁ ਕਰਿ ਮਰਹਿ ਨ ਕੀਮਤਿ ਪਾਏ ॥

ਗਤਿ ਅਵਿਗਤ ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣੈ ਬੂਝੈ ਸਬਦੁ ਕਮਾਈ ਹੇ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਸਮਝਾਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕੱਤਕ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਮੁੰਜੀ, ਮਕੱਈ ਆਦਿਕ ਸਾਉਣੀ ਦੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਕਮਾਈ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਇਕੱਤਰ ਹੋਏ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫ਼ਲ ਵੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਕਤਕਿ ਕਿਰਤੁ ਪਇਆ ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਭਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੯)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਜਾਂ ਮਾੜਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੱਤ ਪੰਛੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ (ਕਿਰਤ) ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੁਭਾਉ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਹਨ। ਇਸ ਸੁਭਾਉ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮੱਤ ਕਦੇ ਚੰਗੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ ਨੀਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਮਤਿ ਪੰਖੇਰੂ ਕਿਰਤੁ ਸਾਥਿ ਕਬ ਉਤਮ ਕਬ ਨੀਚ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੭)

ਜੀਵ ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਕਿਰਤ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਰਮ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਜੀਵ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਹੈ:

ਆਵੈ ਜਾਇ ਭਵਾਈਐ ਪਇਐ ਕਿਰਤਿ ਕਮਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੯)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਜੈਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਸਦਿਆਂ

ਹੋਇਆਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜੈਨੀ ਬਣ ਕੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਵਾਲੀ ਕਿਰਤ ਛੱਡ ਬੈਠਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਟੱਬਰ ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਛੱਡੀ ਕਿਰਤ ਕਾਰਨ ਧਾਗਾਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਰੋਂਦੇ ਹਨ:

ਮਾਊ ਪੀਊ ਕਿਰਤੁ ਗਵਾਇਨਿ ਟਬਰ ਰੋਵਨਿ ਧਾਹੀ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੯)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਮੰਗ ਕੇ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਲਾਂ, ਫੱਕਰ, ਜੋਗੀ, ਪੀਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਖੱਟੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣਾ ਗਾਵੈ ਗੀਤ ॥ ਭੁਖੇ ਮੁਲਾਂ ਘਰੇ ਮਸੀਤਿ ॥

ਮਖਟੂ ਹੋਇ ਕੈ ਕੰਨ ਪੜਾਏ ॥ ਫਕਰੁ ਕਰੇ ਹੋਰੁ ਜਾਤਿ ਗਵਾਏ ॥

ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਸਦਾਏ ਮੰਗਣ ਜਾਇ ॥ ਤਾ ਕੈ ਮੂਲਿ ਨ ਲਗੀਐ ਪਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਲਈ ਦਸਵੰਧ ਕੱਢਦੇ ਹਨ ਉਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਵਿਹਲੜ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਦਿੱਤਾ:

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਿਰਤ ਦੇ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਸਨ— ਕਿਰਸਾਨੀ, ਹੱਟੀ, ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਚਾਕਰੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਸੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਧ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੇਧ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

ਮਨੁ ਹਾਲੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਕਰਣੀ ਸਰਮੁ ਪਾਣੀ ਤਨੁ ਖੇਤੁ ॥

ਨਾਮੁ ਬੀਜੁ ਸੰਤੋਖੁ ਸੁਹਾਗਾ ਰਖੁ ਗਰੀਬੀ ਵੇਸੁ ॥

ਨਾਨਕ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਕਰਿ ਚੜੈ ਚਵਗਣ ਵੰਨੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੫੯੫)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਚੰਗੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਮਾੜੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਜੀਵ ਕਾਮ-ਕਰੋਧ ਰੂਪੀ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਹਨੇਰਾ ਰੂਪੀ ਫਸਲ ਬੀਜਦਾ ਹੈ। ਲੋਭ ਦੇ ਵਤਰ ਵਿਚ ਝੂਠ ਦੇ ਬੀਜ ਬੀਜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜੀਵ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਅਜਾਂਈਂ ਗਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ:

ਸਾਵਣੁ ਰਾਤਿ ਅਹਾਤੁ ਦਿਹੁ ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਦੁਇ ਖੇਤੁ ॥

ਲਬੁ ਵੜ੍ਹ ਦਰੋਗੁ ਬੀਉ ਹਾਲੀ ਰਾਹਕੁ ਹੇਤੁ ॥

ਹਲੁ ਬੀਚਾਰੁ ਵਿਕਾਰ ਮਣ ਹੁਕਮੀ ਖਟੇ ਖਾਇ ॥

ਨਾਨਕ ਲੇਖੈ ਮੰਗਿਆ ਅਉਤੁ ਜਣੇਦਾ ਜਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੯੫੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਸ ਸੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਉਸ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰੱਜ ਕੇ ਕਮਾਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਮੋਦੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਮੋਦੀ ਦੀ ਕਿਰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸੀ। ‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ’ ਵਿਚ ਹਵਾਲਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ.. “ਤਬਿ ਬਾਬੇ ਆਖਿਆ-ਪਰਮੇਸਰੁ ਕੀਐ, ਹੁਣ ਮੈ ਜਾਦਾ ਹਾ, ਜੇ ਮੇਰੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਕਾਈ ਬਣਗੀ ਤਾ ਮੈ ਸਦਾਇ ਲੈਸਾ, ਤੂ ਆਗਿਆ ਮੰਨਿ ਲੈ”।^੬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੋਦੀ ਦੀ ਕਿਰਤ ਅਜਿਹੇ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ:

“ਲਗੇ ਕੰਮ ਕਰਣ। ਐਸਾ ਕੰਮ ਕਰਨਿ ਜੋ ਸਭੁ ਕੋਈ ਖੁਸੀ ਹੋਵੈ॥”^੭

ਜਨਮਸਾਖੀ ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਸਾਲ ਮੋਦੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ:

“ਦੁਇ ਵਰੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਚਾਕਰੀ ਕੀਤੀ॥”^੮

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਦ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਮਹਲ ਗਏ ਤੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿਚ ਆਪਣਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਈ:

“ਏਕੁ ਮੇਰੀ ਟੇਕ ਰਖਣੀ ਅਵਰ ਟੇਕ ਦੁਰ ਕਰਣੀ ਤੁਝ ਉਪਰ ਮੇਰਾ ਕਰਮੁ ਹੈ॥

ਤੂੰ ਸੋ ਹਉ ਹਉ ਸੋ ਤੂੰ ਜਾਹਿ ਅਪਣਿਆ ਸੇਵਕਾ ਨੂੰ ਕਿਰਤ ਦਿੜਾਵਣੀ॥”^੯

ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਰੁਕਦੇ ਰਹੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ, ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਹੱਸੂ ਲੁਹਾਰ, ਭਾਈ ਸੀਹਾ ਛੀਂਬਾ ਆਦਿਕ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਰਤੀਆਂ ਕੋਲ ਰੁਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਵੀ ਸਿਖਾਈ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਦ ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਚੱਲੇ ਤਾਂ ਅਸਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਦੋਣ ਪਰਬਤ ਦੇ ਕੋਲ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਰੁਕੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਜੰਗਲੀ ਆਦਿ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਅ-ਬੁਝਾਅ ਕੇ ਨੰਗ ਢੱਕਣ ਲਈ ਕੱਪੜਾ ਤੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਫੂਸ ਦੇ ਝੂਫੜੇ ਬਣਾਉਣੇ ਸਿਖਾਏ ਸਨ।^{੧੦} ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਸਾਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਰਖੇਜ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ। ਮਿਹਰਬਾਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਅਨੁਸਾਰ, “ਓਨਿ ਚਕੁ ਬਧਾ ਸਿਲਾਬ ਜਿਮੀ ਭਲੀ ਵਾਹਣ ਵਾਲੀ ਅਤੈ ਜੰਮਣੀ ਚਕੁ ਬਧਾ।”^{੧੧} ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ

ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲ ਗਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਝੋਨੇ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚੋਂ ਨਦੀਨ ਕੱਢ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਭਰੀ ਨਦੀਨ ਦੀ ਪੰਡ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਰਖ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪੋਥੀ ਹਰਿ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ “ਆਪਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਬੈ ਆਇਆ, ਤਬ ਅਗੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਧਾਨਾ ਦਾ ਨਿਦੀਣ ਕਰਾਇਦਾ ਸੀ।”^{੧੨} ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਦ ਵੀ ਹੱਥੀਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਵਾਹੀ ਕੀਤੀ। “ਓਨ੍ਹੀ ਸਭੇ ਸੂਤ੍ਰ ਬਣਾਇ ਛਡੇ ॥”^{੧੩} ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਕੁਝ ਸੰਦਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹਰਿ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। “ਤਬ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸਿਖਾਂ ਹਥੀ ਵਹੋਲੇ ਦਿਤੇ। ਆਖਿਓਸੁ ਜੁ ਪੁਰਖਹੁ ਭੋਇ ਮਾਰਿਹੁ ਗੋਡ ਕਵਹੁ॥”^{੧੪} ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਗੁਡਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੰਦ ਬਗ਼ੈਰ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਸੁਹਾਗੇ, ਹੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। “ਓਇ ਸਿਖ ਭੁਇ ਵਾਹਿ, ਸੁਹਾਗਿ ਕਰਿ ਬੀਜਿ ਕਰਿ, ਵਾੜਿ ਕਢਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਪਾਸਿ ਆਇ ਪੈਰੀ ਪਏ”।^{੧੫} ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, “ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ, ਅਤੇ ਬੈਰਾਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਸੌ-ਸੌ, ਦੋ-ਦੋ ਸੌ ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀਆਂ, ਉਠਾਂ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰਾਂ ਸਮੇਤ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਇ ਰਹਿੰਦੇ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਉਗਾਈ ਫ਼ਸਲ ਦੇ ਭੰਡਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭੋਜਨ ਛਕਦੇ। ਭਾਵੇਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸੇ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਖੇਤੀ ਬਹੁਤ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। (ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਿਤਾ), ਨਾਰੋਵਾਲ, ਦੋਦੇ ਆਦਿਕ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਜਿੰਮੀਦਾਰ ਵਾਹੀ ਕਰਦੇ ਸੇ।”^{੧੬}

ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ‘ਕਿਰਤ ਕਰੋ’, ‘ਨਾਮ ਜਪੋ’, ‘ਵੰਡ ਛਕੋ’ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਸੀਹਾਂ ਤੇ ਗੱਜਣ ਦੋਵੇਂ ਚਾਚੇ-ਤਾਏ ਦੇ ਪੁੱਤ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੋ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ, “ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ੍ਰ ਓਹ ਇਸਨਾਨੁ ਕਰਿ ਕੇ ਬਾਣੀ ਪੜਨਿ। ਤੇ ਦਿਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਭੀ ਕਰਨ।”^{੧੭} ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਤਿੰਨ ਸਿਧਾਂਤਾਂ— ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਨਾਮ ਜਪੋ, ਵੰਡ ਛਕੋ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਰਜ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਕਿਰਤ ਸੁੱਚੀ ਹੋਵੇ, ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੋਵੇ। ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੇ ਤੁੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਦੀ। ਕਿਰਤ ਕੇਵਲ ਕਮਾਈ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਵੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਿਤੇ ਹੱਥ ਮਿਹਨਤ

ਨਾਲ ਸੁੱਚੇ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ।^{੧੮} ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪਰਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਖੁਦ ਕਿਰਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਲਈ ਉਚਾ ਸੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮਾਡਲ ਬਣੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਕਾਮੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਮਸੀਹਾ ਬਣ ਕੇ ਆਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਿਰਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕਦੀ ਵੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਵਿਕਰਾਲ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਅੱਜ ਦਾ ਸਮਾਜ ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਅਪਣਾਅ ਲਵੇ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅਸਲ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਹਵਾਲੇ:

੧. ਡਾ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ, ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਹਾਰ, ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਟਰੱਸਟ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ੨੦੦੯, ਪੰਨਾ ੨੫.
੨. ਓਨੀ ਮੰਦੈ ਪੈਰੁ ਨ ਰਖਿਓ ਕਰਿ ਸੁਕ੍ਰਿਤੁ ਧਰਮੁ ਕਮਾਇਆ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੪੬੭.
੩. ਦੁਕ੍ਰਿਤ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਮੰਧੇ ਸੰਸਾਰੁ ਸਗਲਾਣਾ ॥ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੫੧.
੪. ਡਾ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ, ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਹਾਰ, ਪੰਨਾ ੩੪.
੫. ਡਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, 'ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਮੁੱਦੇ', ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ (ਸੰਪਾ.), ਰਾਏ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੯੯, ਪੰਨਾ ੮੨.
੬. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ (ਸੰਪਾ.), ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ, ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੧੬, ਪੰਨਾ ੧੩੦.
੭. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੧.
੮. ਡਾ. ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਸੰਭੂ ਨਾਥ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਪਤ੍ਰੀ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੀ (ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ), ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ ਲੁਧਿਆਣਾ, ੧੯੮੩, ਪੰਨਾ ੧੮੬
੯. ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ, B-੪੦ ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੦੯, ਪੰਨਾ ੧੦੧.
੧੦. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ ੧੨੫.
੧੧. ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ, ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, (ਸੰਪਾ.) ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੬੨, ਪੰਨਾ ੫੧੮.
੧੨. ਹਰਿ ਜੀ ਚਤੁਰਭੁਜ, ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸੈਂਚੀ ਦੂਜੀ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੬੯, ਪੰਨਾ ੬੮.
੧੩. ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ, ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੧੮.
੧੪. ਹਰਿ ਜੀ ਚਤੁਰਭੁਜ, ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸੈਂਚੀ ਦੂਜੀ, ਪੰਨੇ ੧੪੬-੧੪੭.
੧੫. ਉਹੀ
੧੬. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੩੦੫.
੧੭. ਭਾਈ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ (ਸੰਪਾ.), ਸ.ਸ.ਪਦਮ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੧੩, ਪੰਨਾ ੨੫੨.
੧੮. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੧੪, ਪੰਨਾ ੧੨੭.

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਸਿਧਾਂਤ

-ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ*

ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਤੀਜਾ ਨੇਤਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਰਨ ਤਕ ਸਮਾਜ, ਕੁਦਰਤ, ਧਰਮ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਤੋਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸਿੱਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸਦਾ ਹੀ ਚੱਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ, ਬੌਧਿਕ, ਨੈਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਿਤਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਹਥਲੇ ਲੇਖ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਗਿਆਨੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਿਕਸ਼ਾ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਉਪਦੇਸ਼, ਸੁਮੱਤ।^੧ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਅਰਥ ਉਪਦੇਸ਼, ਸਿੱਖਿਆ ਦੁਆਰਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਕੀਤੇ ਹਨ।^੨ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ education ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਲਾਤੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਐਜੂਕੇਅਰ (educare) ਜਾਂ ਐਜੂਸੀਅਰ (educere) ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਨਾ, ਉਸ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਰਨਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਲੀਹਾਂ 'ਤੇ ਚਲਾਉਣਾ, ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਆਦਿ। ਸੱਚਮੁਚ ਸਿੱਖਿਆ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਰੂਪੀ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿਦਿਆ, ਗਿਆਨ ਆਦਿ ਵੀ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਵਿਦਿਆ ਤੋਂ ਭਾਵ ਜਾਣਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ, ਇਲਮ ਆਦਿ ਤੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸ਼ਬਦ ਜਾਣਨਾ, ਬੋਧ, ਸਮਝ ਆਦਿ ਦੇ ਭਾਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸੰਕੁਚਿਤ ਅਰਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਤਕ

*ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੋ.: +੯੧੯੬੪੬੭੮੮੫੯੯੮

ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਿਧੀਆਂ ਦੁਆਰਾ, ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਅਰਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੌਤ ਤਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਿੱਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।^੩ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੱਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਆਪਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ ਭਰ ਸੇਧ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਰੱਬੀ ਜੋਤਿ, ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਾਗਿਰਦ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲਾ ਆਦਿ ਦੇ ਅਰਥ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਸਿਖ, ਸਿਖਿਆ, ਵਿਦਿਆ, ਗਿਆਨ, ਗੁਰੂ, ਪਾਂਧਾ, ਪੰਡਿਤ, ਗਿਆਨੀ ਆਦਿ ਵਰਤੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਮੇਂ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਕਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ: ਅੰਧੀ ਰਯਤਿ ਗਿਆਨ ਵਿਹੁਣੀ ਭਾਹਿ ਭਰੇ ਮੁਰਦਾਰੁ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਭਟਕਦੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਗਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਦੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਪਾਂਧੇ ਕੋਲ ਲੈ ਗਏ। ਪਾਂਧੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪੱਟੀ ਉੱਪਰ ਪੈਂਤੀ ਦੀ ਮੁਹਾਰਨੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਾਂਧੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਅਨੁਸਾਰ:

“ਤਾ ਪਾਧੈ ਕਹਿਆ_ਨਾਨਕ, ਤੂ ਪੜਦਾ ਕਿਉਂ ਨਾਹੀ। ਤਬਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਿਆ_ਪਾਧਾ, ਤੂ ਕਿਛੁ ਪੜਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਪੜਾਇਆ ਚਾਹਦਾ ਹੈ। ਤਬਿ ਪਾਧੈ ਕਹਿਆ_ਮੈ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਪੜਿਆ ਹਾ। ਜੋ ਕੁਛੁ ਹੈ ਬੇਦ ਸਾਸਤ੍ਰ ਸਭੁ ਪੜਿਆ ਹਾ। ਜਮਾ ਖਰਚ ਰੋਜਨਾਵਾ ਖਾਤਾ ਲੇਖਾ ਮੈ ਸਭੁ ਕੁਛੁ ਪੜਿਆ ਹਾ। ਤਬਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਿਆ_ਪਾਧਾ ਇਨੀ ਪੜੀ ਗਲਿ ਫਾਹੇ ਪਉਦੈ ਹੈਨਿ। ਇਹੁ ਜੋ ਪੜਣਾ ਹੈ ਸਭੁ ਬਾਦਿ ਹੈ।... ਬਿਨਾ ਪਰਮੇਸਰੁ ਕੈ ਨਾਮ ਸਭੁ ਬਾਦਿ ਹੈ।...”^੪

ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਸਾੜ ਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੀਸ ਕੇ ਸਿਆਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਚੇਤਨਾ ਰੂਪੀ ਕਾਗਜ਼ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ

ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲੇਖਕ ਬਣਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਿਹਾ ਲੇਖਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਹੋਵੇ ਉੱਥੇ ਇਹ ਲੇਖਾ ਸੱਚੀ ਰਾਹਦਾਰੀ ਬਣੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਲਮ, ਕਾਗਜ਼, ਸਿਆਹੀ ਆਦਿ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਅਰਥ ਕਰਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ:

ਜਾਲਿ ਮੋਹੁ ਘਸਿ ਮਸੁ ਕਰਿ ਮਤਿ ਕਾਗਦੁ ਕਰਿ ਸਾਰੁ ॥

ਭਾਉ ਕਲਮ ਕਰਿ ਚਿਤੁ ਲੇਖਾਰੀ ਗੁਰ ਪੁਛਿ ਲਿਖੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਲਿਖੁ ਨਾਮੁ ਸਾਲਾਹ ਲਿਖੁ ਲਿਖੁ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ॥੧॥

ਬਾਬਾ ਏਹੁ ਲੇਖਾ ਲਿਖਿ ਜਾਣੁ ॥ ਜਿਥੈ ਲੇਖਾ ਮੰਗੀਐ ਤਿਥੈ ਹੋਇ ਸਚਾ ਨੀਸਾਣੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੬)

ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਂਭਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਚੱਲਦੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਬਾਝਹੁ ਸੁਰਤਿ ਨਾਹੀ ਬੋਲਿ ਬੋਲਿ ਗਵਾਈਐ॥ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਂਭਣ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੀ ਉਦਾਸੀ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸੈਦੋ ਘੀਹੋ ਅਤੇ ਸੀਹਾਂ ਛੀਬਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਵੀ ਸਨ। ਸੈਦੋ ਘੀਹੋ ਨੇ ਧਨਾਸਰੀ ਦੇਸ ਵਿਚ ਅਨਭੀ ਸਰੇਵੜੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੋਸਟਿ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੁੱਖੋਂ ਉਚਾਰੀ ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਲਿਖੀ ਸੀ:

“ਤਿਤੁ ਮਹਲਿ ਬਿਸਮਾਦ ਵਿਚਿ ਧਨਾਸਰੀ ਦੇਸਿ ਵਾਰ ਹੋਈ ਸੰਪੂਰਨੁ ਮਾਝ ਕੀ। ਤਦਹੁ ਸੈਦੋ ਘੀਹੋ ਲਿਖੀ ਸੰਪੂਰਨੁ ਪੜਣੀ”।^੧

‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ’ ਅਨੁਸਾਰ ਦੂਜੀ ਉਦਾਸੀ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਜੋਗੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗੋਸਟਿ ਹੋਈ। ਇਸ ਗੋਸਟਿ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰਨ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸੈਦੋ ਘੀਹੋ ਨੇ ਲਿਖੀ ਸੀ:

ਗੋਸਟਿ ਮਛੰਦੁ ਨਾਲਿ ਸੰਪੂਰਨੁ ਹੋਈ। ਬਾਣੀ ਸੈਦੋ ਜਟੁ ਜਾਤ ਘੀਹੋ ਲਿਖੀ।^੨

ਤੀਜੀ ਉਦਾਸੀ ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਹਸੂ ਲੁਹਾਰ ਅਤੇ ਸੀਹਾ ਛੀਬਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਸਨ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪੰਡਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗੋਸਟਿ ਮਟਨ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਉਚਾਰੀ ਬਾਣੀ ਹਸੂ ਲੁਹਾਰ ਅਤੇ ਸੀਹੇ ਛੀਬੇ ਨੇ ਲਿਖੀ ਸੀ।^੩ ਮਦੀਨੇ ਵਿਚ ਜਦ ਇਮਾਮਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਕਿਤਾਬ ਵੇਖ ਕੇ

ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਤੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ:

“ਬਾਬੇ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿਤਾਬ ਬੱਕਰੀ ਹੈ, ਆਰਫ ਲੋਕ ਏਸ ਦਾ ਮਗਜ਼ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੱਗਿਆਸੀ ਭਗਤ ਦੁੱਧ ਪੀਂਦੇ ਹਨ, ਕਾਜ਼ੀ ਪੰਡਿਤ ਹੱਡੀਆਂ ਚੱਬਦੇ ਹਨ, ਹਾਕਮ ਏਸ ਦਾ ਲਹੂ ਚੱਟਦੇ ਹਨ”।^੯

ਡਾ. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ (ਰੈਣਾ) ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਗਏ, ਉੱਥੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਰੰਭਕ ਸਕੂਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਇਕ ਜਾਲ ਜਿਹਾ ਵਿਛ ਗਿਆ।^੯ ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਨਵੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਅਰੰਭਕ ਸਕੂਲ ਖੋਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਲੜਕੇ ਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਸੀ।^{੧੦} ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਭਾਸ਼ਾ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਸੱਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸੱਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਸਮਕਾਲੀ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਘਰਿ ਘਰਿ ਮੀਆ ਸਭਨਾਂ ਜੀਆਂ ਬੋਲੀ ਅਵਰ ਤੁਮਾਰੀ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੯੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ, ਪੰਡਿਤ ਆਦਿ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਕਸਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ ਭਰਦੇ ਜੋ ਸੁਆਰਥ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੰਮ ਨਾ ਆਵੇ। ਅਕਸਰ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸੰਸਥਾ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਡਿਗਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਣ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਗਿਆਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ ਅਸਲੀ ਗਿਆਨਵਾਨ ਮਨੁੱਖ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਆਤਮ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਖੋਜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਨੂੰ ਸਵੈ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਪ੍ਰਣਵਤਿ ਨਾਨਕ ਗਿਆਨੀ ਕੈਸਾ ਹੋਇ॥ ਆਪੁ ਪਛਾਣੈ ਬੂਝੈ ਸੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੨੫)

ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਇਨਸਾਨ ਬਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਾਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ: ਸਾਝ ਕਰੀਜੈ ਗੁਣਹੁ ਕੇਰੀ ਛੋਡਿ ਅਵਗਣ ਚਲੀਐ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੭੬੬) ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਆਚਰਣ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸਲੀ ਗਿਆਨੀ ਵੀ ਉਹੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਗੁਣ ਵੀਚਾਰੇ ਗਿਆਨੀ ਸੋਇ ॥ ਗੁਣ ਮਹਿ ਗਿਆਨੁ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੧)

ਅਸਲੀ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਚੰਗਾ ਤੇ ਸੂਝਵਾਨ ਪੰਡਿਤ ਉਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਰੱਖਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਸੋ ਪੜਿਆ ਸੋ ਪੰਡਿਤੁ ਬੀਨਾ ਜਿਸੁ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਗਲਿ ਹਾਰੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕੇਵਲ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਅਨੇਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੀ ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਉੱਠਦਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਭਲਾਈ ਵਿਚ ਕੋਈ ਯੋਗਦਾਨ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਏਨੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਪੜ੍ਹ ਲਵੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਗੱਡੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਵੇਰ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਣ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਏਨੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹ ਲਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬੇੜੀ ਭਰੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਜੇਕਰ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਾਲ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਆਸ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਿਤਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਵੀ ਰੱਬ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤ ਛੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਹੀ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਕੱਲਾ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਉਮੈਂ ਹੀ ਵਧਦੀ ਹੈ:

ਪੜਿ ਪੜਿ ਗਡੀ ਲਦੀਅਹਿ ਪੜਿ ਪੜਿ ਭਰੀਅਹਿ ਸਾਥ ॥

ਪੜਿ ਪੜਿ ਬੇੜੀ ਪਾਈਐ ਪੜਿ ਪੜਿ ਗਡੀਅਹਿ ਖਾਤ ॥

ਪੜੀਅਹਿ ਜੇਤੇ ਬਰਸ ਬਰਸ ਪੜੀਅਹਿ ਜੇਤੇ ਮਾਸ ॥

ਪੜੀਐ ਜੇਤੀ ਆਰਜਾ ਪੜੀਅਹਿ ਜੇਤੇ ਸਾਸ ॥

ਨਾਨਕ ਲੇਖੈ ਇਕ ਗਲ ਹੋਰੁ ਹਉਮੈ ਝਖਣਾ ਝਾਖ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੭)

ਕਈ ਵਾਰ ਅਣਗਿਣਤ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜਨ ਵਾਲੇ ਸਵੈ-ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਕੇਵਲ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰੋਜ਼ੀ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਹਉਮੈਂ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਲਾਲਚ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਆਦਿ ਔਗੁਣ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਪੜਿਆ ਮੂਰਖੁ ਆਖੀਐ ਜਿਸੁ ਲਬੁ ਲੋਭੁ ਅਹੰਕਾਰਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨਾ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ। ਵਿੱਦਿਆ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਵਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਤੋਂ ਹੈ। ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਮਕਸਦ ਤਾਂ ਸਵੈ-ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ, ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਗੁਣ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਹੀ ਉਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੋਚ ਸਕੇਗਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਵੀ ਕੱਢੇਗਾ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਆਪਣਾ ਹੀ ਪਰਵਾਰ ਸਮਝੇਗਾ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਭਲਾਈ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਅਸਲੀ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਇਹ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ:

ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੀ ਤਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ॥ (ਪੰਨਾ ੩੫੬)

ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੇਵਲ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪੜ੍ਹਨਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਵਲ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ ਗਿਆਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਵੈ-ਪੜਚੋਲ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਅਖੌਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਵੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕੇਵਲ ਧਾਰਮਿਕ ਪੋਥੀਆਂ ਪੜ੍ਹਨ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਤੇ ਅਨਪੜ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ:

ਪੰਡਿਤੁ ਪੜਿ ਪੜਿ ਉਚਾ ਕੂਕਦਾ ਮਾਇਆ ਮੋਹਿ ਪਿਆਰੁ ॥

ਅੰਤਰਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਨ ਚੀਨਈ ਮਨਿ ਮੂਰਖੁ ਗਾਵਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੮੬)

ਹਰੇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਕ ਅਧਿਆਪਕ ਹੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਪਕ ਇਕ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਹੀ ਰਸਤੇ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ। ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਗਿਆਨਤਾ ਰੂਪੀ ਹਨੇਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ ਪਾਂਧਾ, ਪੰਡਿਤ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਕਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਪੂਰੀ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

ਪਾਧਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖੀਐ ਚਾਟੜਿਆ ਮਤਿ ਦੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਕਿਰਤ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੁਆਰਥ, ਡਰ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਅਧਿਆਪਕ ਮਿਹਨਤ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਉਪਜੀਵਿਕਾ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਅਧਿਆਪਕ ਮਾਇਕ ਲਾਭ ਲਈ ਵੀ ਅਨੇਕ ਹੀਲੇ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਕਿੱਤੇ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰੇਗਾ, ਪਰ ਕੇਵਲ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਜਿਹੜਾ ਅਧਿਆਪਕ ਨੈਤਿਕਤਾ ਛੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ ਮਾਇਆ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਅਧਿਆਪਕ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹੀ ਪਾਂਧਾ ਸਹੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਅਸਲ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚ ਸੁਰਤਿ ਜੋੜ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਲੱਭ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਅਧਿਆਪਕ ਕੇਵਲ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ ਲਈ ਹੀ ਵੇਚਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਜ਼ਹਿਰ ਹੀ ਕਮਾਉਂਦਾ ਤੇ ਖਾਂਦਾ ਹੈ:

ਪਾਧਾ ਪੜਿਆ ਆਖੀਐ ਬਿਦਿਆ ਬਿਚਰੈ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ ॥

ਬਿਦਿਆ ਸੋਧੈ ਤਤੁ ਲਹੈ ਰਾਮ ਨਾਮ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥

ਮਨਮੁਖੁ ਬਿਦਿਆ ਬਿਕ੍ਰਦਾ ਬਿਖੁ ਖਟੇ ਬਿਖੁ ਖਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਹਨਤੀ ਅਧਿਆਪਕ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਹਨਤ ਕਰ ਕੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਅਧਿਆਪਕ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਸੂਝਵਾਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਹੀ ਅਧਿਆਪਕ ਪ੍ਰਥਾਇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਦੀਵਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਬਲ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚਮੁਚ ਅਧਿਆਪਕ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖ ਕੇ ਚੰਗਾ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸੂਝਵਾਨ ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਨਾਂ

ਪ੍ਰਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਪਿੱਛੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਜ਼ਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੈ ਪਤਿ ਪਤਿ ਪਾਵੈ ਮਾਨੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੨੯)

ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਅਤੇ ਔਗੁਣਾਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਕਰ ਕੇ ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਕੋਈ ਤੀਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਨੇਕ ਹੀ ਰਤਨ, ਜਵਾਹਰ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ:

-ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਸਮਾਨਿ ਤੀਰਥੁ ਨਹੀ ਕੋਈ ਸਾਚੇ ਗੁਰ ਗੋਪਾਲਾ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੩੭)

-ਮਤਿ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣੀ ॥

(ਪੰਨਾ ੨)

ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਪੰਡਿਤ ਵੇਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਵਿਆਖਿਉਣ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਰਵ-ਵਿਆਪਕਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ

ਪੰਡਿਤ ਪੜਹਿ ਵਖਾਣਹਿ ਵੇਦੁ ॥ ਅੰਤਰਿ ਵਸਤੁ ਨ ਜਾਣਹਿ ਭੇਦੁ ॥

ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਸੋਝੀ ਬੂਝ ਨ ਹੋਇ ॥ ਸਾਚਾ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੩੫੫)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਗੁਣ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਲੋੜ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਹਨ। ਉਹ ਸਹੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਤਕ ਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਅੱਜ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਮਨਫੀ ਕਰ

ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਬੌਧਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਵਿਵਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਹੈ? ਬਾਰੇ ਘੱਟ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਕੇਵਲ ਨੌਕਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰੀਵ ਨੂੰ ਮੈਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵਰਗ ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਲੱਗਭਗ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਰਗ ਵਿਚ ਚਿੰਤਾ, ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਭਾਰੂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਹੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਜੋ ਇਕ ਨਰੋਏ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਗਿਆਨੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, (ਸੰਪਾ.) ਡਾ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਕੇਂਦਰ, ਦੇਹਰਾਦੂਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੫.
੨. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੮੧, ੧੯੨.
੩. ਡਾ. ਇੰਦਰਦੇਵ ਸਿੰਘ (ਨੰਦਰਾ), ਸਿੱਖਿਆ, ਸਮਾਜ, ਪਾਠਕਰਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆਰਥੀ, TwentyFirst Century Publications, Patiala, ਪੰਨੇ ੩-੪.
੪. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਨ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੧੬, ਪੰਨਾ ੧੨੦.
੫. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੦੨.
੬. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੦੬.
੭. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੨੧੩-੨੧੬.
੮. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ੧੯੯੯, ਪੰਨਾ ੨੬੩.
੯. ਡਾ. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ (ਰੈਣਾ), ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਵਿੱਦਿਅਕ ਦੇਣ, ਉਡਾਨ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, ਮਾਨਸਾ, ੨੦੦੨, ਪੰਨਾ ੧੮.
੧੦. Teja Singh, *Growth of Responsibility in Sikhism*, S.G.P.C, Amritsar, 1957, p. 11.

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

—ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਂਤ*

ਜੇਕਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੰਖੇਪ ਤੋਂ ਸੰਖੇਪ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦੱਸਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ— ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਵੰਡ ਛਕੋ ਅਤੇ ਨਾਮ ਜਪੋ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਨੇ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਤੰਡ’ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ— “ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ‘ਦਾਨ’ ਤਦ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥੀ ਹੋ ਕੇ ਕਿਰਤ ਕਰੇ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਧਰਮ ਕਿਰਤ ਦੀ ਭਾਰੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ, ਕਿਰਤੀ ਆਦਮੀ ਮੰਗਣ ਦੇ ਬਜ੍ਹ ਪਾਪ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।” (ਪੰਨਾ ੨੯੮)। ਵੰਡ ਛਕਣ ਅਤੇ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਉੱਦਮੀ, ਮਿਹਨਤੀ, ਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਠੀਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਭਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਿਹਲੜ ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਖੁਦ ਹੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ‘ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦਾਨ ਕਿੱਥੋਂ ਕਰੇਗਾ? ਸੇਵਾ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਅਤੇ ਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਕੰਮ ਕੇਵਲ ਕਿਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਕੀਰਤ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਸੰਬੰਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਉਦੋਂ ਵੀ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, “ਭਾਈ ਜੀ, ਕਿਰਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੀਰਤ ਵੀ ਕਰਿਆ ਕਰੋ! ਕਿੱਲੇ ਘੜਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵੀ ਘੜਿਆ ਕਰੋ!!” ਸਹੀ ਦਾਨ ਦਾ ਢੰਗ ਵੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਮਝ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਅਤੇ ਪਾਪ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਦਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦਾਨ ਜਾਂ ਸੇਵਾ ਵੀ ਸੁੱਚੀ ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਸਫਲ ਹਨ। ਲੁੱਟ ਦੀ ਕਮਾਈ ‘ਚੋਂ ਲਾਏ ਗਏ ਲੰਗਰ ਕਿਸੇ ਲੇਖੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ।

ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਕਿਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਹ ਆਲਸੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦਲਿੰਦਰ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ‘ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਲਸੀ ਅਤੇ ਦਲਿੰਦਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹ ‘ਵਿਹਲੜੇ’ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਭਿਖਾਰੀ ਜਾਂ ਮੰਗਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ

*#8562, Charlotte Court, Avon, Indiana-46123 (U.S.A.) Contact: 001-317-406-0002;
email- shant.sukhdev@gmail.com

ਗਲਤ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹ ਠੱਗੀ-ਚੋਰੀ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਵਿਹਲਾ ਮਨ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦਾ ਘਰ’ ਅਖਾਣ ਮੁਤਾਬਿਕ ਉਹ ਭੈੜੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਚੋਰੀ, ਜਾਰੀ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਆਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੈਰਾਨੀ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੰਗਣ ਲਈ ਜੋਗੀ-ਸੰਨਿਆਸੀ ਜਾਂ ਸਾਧ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਅਜਿਹੇ ਕਿਰਤ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ :

-ਗੁਰੂ ਪੀਰੁ ਸਦਾਏ ਮੰਗਣ ਜਾਇ ॥

ਤਾ ਕੈ ਮੂਲਿ ਨ ਲਗੀਐ ਪਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

-ਛਾਦਨੁ ਭੋਜਨੁ ਮਾਗਤੁ ਭਾਗੈ ॥

ਖੁਧਿਆ ਦੁਸਟ ਜਲੈ ਦੁਖੁ ਆਗੈ ॥

(ਪੰਨਾ ੮੨੬)

-ਜੋਗੀ ਬੈਸਿ ਰਹਹੁ ਦੁਬਿਧਾ ਦੁਖੁ ਭਾਗੈ ॥

ਘਰਿ ਘਰਿ ਮਾਗਤੁ ਲਾਜ ਨ ਲਾਗੈ ॥

(ਪੰਨਾ ੯੦੩)

-ਮਖਟੂ ਹੋਇ ਕੈ ਕੰਨ ਪੜਾਏ ॥

ਫਕਰੁ ਕਰੇ ਹੋਰੁ ਜਾਤਿ ਗਵਾਏ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

-ਘਰਿ ਘਰਿ ਮਾਗੈ ਜਗੁ ਪਰਬੋਧੈ ਮਨਿ ਅਧੈ ਪਤਿ ਹਾਰੀ ॥

ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਣਾ ਸਬਦੁ ਨ ਚੀਨੈ ਜੂਐ ਬਾਜੀ ਹਾਰੀ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੧੨)

‘ਮੰਗਣ ਗਿਆ ਸੋ ਮਰ ਗਿਆ ਮੰਗਣ ਮੂਲ ਨਾ ਜਾ’ ਦੇ ਅਖਾਣ ਅਨੁਸਾਰ ਮੰਗਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ, ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਵੈਮਾਣ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਕੋਈ ਵਿਆਕਤੀ ਮੰਗਤਾ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਉਪਰੋਕਤ ਪਵਿੱਤਰ ਕਥਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਭੇਖੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਜਿਹੜੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਮੰਗਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਰ-ਘਰ ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ ਵਿਆਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਮ ਜਾਂ ਪੱਤ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ‘ਮਖਟੂ’ ਕਹਾ ਕੇ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਚੋਰੀ ਜਾਂ ਠੱਗੀ ਕਰ ਕੇ ਮਾਇਆ ਬਟੋਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਫੁਰਮਾਨ ਹਨ :

-ਚੋਰ ਕੀ ਹਾਮਾ ਭਰੇ ਨ ਕੋਇ ॥

ਚੋਰੁ ਕੀਆ ਚੰਗਾ ਕਿਉ ਹੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੬੬੨)

-ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੁਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ ॥

ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਹਾਮਾ ਤਾ ਭਰੇ ਜਾ ਮੁਰਦਾਰੁ ਨ ਖਾਇ ॥

ਗਲੀ ਭਿਸਤਿ ਨ ਜਾਈਐ ਛੁਟੈ ਸਚੁ ਕਮਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੧)

-ਜੇ ਰਤੁ ਲਗੈ ਕਪੜੈ ਜਾਮਾ ਹੋਇ ਪਲੀਤੁ ॥

ਜੋ ਰਤੁ ਪੀਵਹਿ ਮਾਣਸਾ ਤਿਨ ਕਿਉ ਨਿਰਮਲੁ ਚੀਤੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦)

ਚੋਰੀ ਜਾਂ ਠੱਗੀ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਕਮਾਈ 'ਤੇ ਛਾਪਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਚੋਰੀ, ਠੱਗੀ ਜਾਂ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਜਿਹੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਹਾਮੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਗੁਰੂ-ਪੀਰ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦੀ ਕਮਾਈ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਪਾਪ ਹੈ, ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਈ ਸੂਰ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਣਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਲਈ ਗਊ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਣਾ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਖੂਨ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਵਿੱਤਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਗੁਰੂ ਜੀ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਖੂਨ ਚੂਸਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮਨ ਕਿਵੇਂ ਪਵਿੱਤਰ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ ?

ਹੁਣ ਤਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਦਾਨ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਜਪ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਕਿਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਵੰਡ ਕੇ ਛਕ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮ ਜਪ ਕੇ ਮੁਕਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਫੁਰਮਾਨ ਹਨ :

-ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ॥

ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

-ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ ॥

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ ॥

(ਪੰਨਾ ੮)

-ਵਿਚਿ ਦੁਨੀਆ ਸੇਵ ਕਮਾਈਐ ॥

ਤਾ ਦਰਗਹ ਬੈਸਣੁ ਪਾਈਐ ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬)

-ਸੇਵ ਕੀਤੀ ਸੰਤੋਖੀਏਂ ਜਿਨੀ ਸਚੇ ਸਚੁ ਧਿਆਇਆ ॥

ਓਨੀ ਮੰਦੈ ਪੈਰੁ ਨ ਰਖਿਓ ਕਰਿ ਸੁਕ੍ਰਿਤੁ ਧਰਮੁ ਕਮਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੬)

ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਉੱਦਮ ਅੱਗੇ ਲੱਛਮੀ ਪੱਖੇ ਅੱਗੇ ਪੌਣ।' ਉੱਦਮ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਫਲ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਰੱਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਆਪ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਆਪਣ ਹਥੀ ਆਪਣਾ ਆਪੇ ਹੀ ਕਾਜੁ ਸਵਾਰੀਐ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੪)

'ਹਿੰਮਤ-ਏ-ਮਰਦਾ ਮਦਦ-ਏ-ਖੁਦਾ' ਦਾ ਭਾਵ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਦੋ ਹੱਥ

ਅਤੇ ਦੋ ਪੈਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ‘Work is Worship’ ਕਹਿ ਕੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ‘ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਝਾਤ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮੱਝਾਂ ਚਾਰਨਾ, ਵਪਾਰ ਕਰਨਾ, ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨਾ, ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਲੰਮੀਆਂ ਅਤੇ ਔਖੀਆਂ ਪੈਦਲ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਅਤੇ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ‘ਤੇ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਰਤ ‘ਕਿਰਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ’ ਦੀ ਥਾਂ ਹੁਣ ਇਉਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ‘ਵਿਹਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ’ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਹੁਣ ਹੀਣਤਾ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੱਥੀਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮਕੈਨਿਕੀ-ਹੁਨਰ ਵਾਲੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਪਾਸਾ ਵੱਟ ਲਿਆ ਹੈ। ਖੇਤੀ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਕੋਰੀ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਨੌਜਵਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾ ਰਹੇ। ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ (+੨) ਤਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਕੇ ਆਈਲੈਟਸ ਕਰਨ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਬੇਹੱਦ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕਾਲਜ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਖੂਬ ਪੈਸੇ ਕਮਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਵਿੱਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਕੁਝ ਵਿਅਕਤੀ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੈਸਾ ਹੀ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਕੰਮ ਜਾਂ ਹੀਣੇ ਕੰਮ ਸਮਝ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਉਹੀ ਕੰਮ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਜਾਂ ਲੋੜ-ਵੱਸ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਏ ਬੱਚੇ ਇਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਕੋਈ ਵੀ ਮਾੜਾ ਜਾਂ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ। ਚੋਰੀ ਜਾਂ ਜਾਰੀ ਮਾੜੀ ਹੈ, ਹੱਥੀ ਕਿਰਤ ਕਿਤੇ ਵੀ ਮਾੜੀ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਅਸੀਂ ਨਸ਼ਿਆਂ

ਦੀ ਇੱਲਤ ਤੋਂ ਬਚਾਂਗੇ, ਵਿਹਲੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸ਼ੈਤਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਂਗੇ ਅਤੇ ਟਰੈਵਲ ਏਜੰਟਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿਖਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਬਜ਼-ਬਾਗਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਤੋਂ ਬਚਾਂਗੇ।

ਸਾਨੂੰ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਿਹਲੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹਰ ਹੀਲੇ ਬਚ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗ਼ਰੀਬ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਵਿਅਕਤੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖੂਨ-ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰੀਏ ਪੂਰੀ ਰੁਚੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਦਿਲੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਬਰਕਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਓ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਢਾਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕਿਰਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਮੁੜ ਤੋਂ ਬਹਾਲ ਕਰੀਏ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪੰਜ ਸੌ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਰਪੁਰਬ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਰਤੀ ਬਣ ਕੇ ਮਨਾਈਏ!

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੰਧ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਜਗਤ-ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੫੫੦-ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਰਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੰਧ ਸਾਹਿਬ, ਬਟਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਖੇ ੨੯ ਜੂਨ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਤਹਿਤ ੧੪੯ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਦੀਆਂ, ਭਾਈ ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਸਫ਼ਲਤਾ ਲਈ ਮੈਨੇਜਰ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੰਧ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਜਥੇ. ਗੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰ ਕੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

—ਸ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ*

ਕੁਦਰਤ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਡੀ ਸੀਮਤ ਸੋਚ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਅਸੀਮਤਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਦੀ। ਹਾਫ਼ਜ਼ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ : ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਸੀਮਤ ਮਨ ਅਸੀਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। (Hobbes Jose, 'A Benardete Infinity' Page 104)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਚਿਤਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਮਿਲੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਆਰਤੀ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬਾਣੀ ਹੈ; ਜਿੱਥੇ ਅਸਮਾਨ ਇਕ ਥਾਲ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਚੰਨ ਉਸ ਵਿਚ ਜਗ ਰਹੇ ਦੋ ਦੀਵੇ ਹਨ। ਤਾਰੇ ਉਸ ਵਿਚ ਮੋਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਝਲਕਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਸੁਗੰਧਿਤ ਧੂਪ ਵਾਂਗ ਖੁਸ਼ਬੋਈ ਵੰਡ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਬਨਸਪਤੀ ਪੌਣਾਂ ਸੰਗ ਮਿਲ ਕੇ ਸੁਗੰਧਿਤ ਚੌਰ ਝੁਲਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਆਰਤੀ ਅਦਵੈਤਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ ਵੱਲ ਪਰੇਰ ਕੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਇਕਮਿਕ ਹੋਏ ਪਏ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਤੇਰੀ ਕੈਸੀ ਆਰਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਹੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ! ਇਹ ਹੈ ਤੇਰੀ ਅਦਭੁਤ ਆਰਤੀ :

ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ ॥

ਧੂਪੁ ਮਲਆਨਲੋ ਪਵਣੁ ਚਵਰੋ ਕਰੇ ਸਗਲ ਬਨਰਾਇ ਫੁਲੰਤ ਜੋਤੀ ॥੧॥

ਕੈਸੀ ਆਰਤੀ ਹੋਇ ॥ ਭਵ ਖੰਡਨਾ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ॥

ਅਨਹਤਾ ਸਬਦ ਵਾਜੰਤ ਭੇਰੀ ॥੧॥

(ਪੰਨਾ ੧੩)

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਆਪ ਹੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਸੇ ਅਗੰਮੀ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਅਲੌਕਿਕ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਸਮਾਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ ॥

ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੯)

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅਰਥ 'ਤਾਕਤ

*#੩੦੨, ਕਿਦਵਾਈ ਨਗਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ-੧੪੧੦੦੮; ਮੋ. +੯੧੯੮੮੮੧੨੬੬੯੦

ਜਾਂ ਸ਼ਕਤੀ' ਕੀਤੇ ਹਨ। ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਉਪਜ ਕਾਦਰ ਰਾਹੀਂ ਹੋਈ। ਕਾਦਰ ਸਤਿ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੁਦਰਤ ਵੀ ਸਤਿ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਤ ਕਦੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕਾਦਰ ਸਿਰਜਕ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚੋਂ, ਆਪਣੇ ਰਾਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ— ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਜੇ ਕੁਝ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਕੁਝ ਸੁਣਾਈ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਤੇਰੀ ਹੀ ਕਲਾ ਹੈ, ਇਹ ਭਉ ਜੋ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ, ਇਹ ਭੀ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤ ਹੈ :

ਕੁਦਰਤਿ ਦਿਸੈ ਕੁਦਰਤਿ ਸੁਣੀਐ ਕੁਦਰਤਿ ਭਉ ਸੁਖ ਸਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੪)

ਪਤਾਲਾਂ ਤੇ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਤੇਰੀ ਹੀ ਕੁਦਰਤ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਅਕਾਰ (ਭਾਵ ਇਹ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਜੋ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ) ਤੇਰੀ ਹੀ ਅਚਰਜ ਖੇਡ ਹੈ :

ਕੁਦਰਤਿ ਪਾਤਾਲੀ ਆਕਾਸੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਆਕਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ ਉਹੀ)

(ਜੀਵਾਂ ਦਾ) ਖਾਣਾ, ਪੀਣਾ, ਪੈਨਣ (ਦਾ ਵਿਹਾਰ) ਅਤੇ (ਜਗਤ ਵਿਚ) ਸਾਰਾ ਪਿਆਰ (ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ) ਇਹ ਸਭ ਤੇਰੀ ਹੀ ਕੁਦਰਤ ਹੈ :

ਕੁਦਰਤਿ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਪੈਨਣੁ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਪਿਆਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ ਉਹੀ)

ਜਾਤਾਂ, ਜਿਨਸਾਂ, ਰੰਗਾਂ ਅਤੇ ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਤੇਰੀ ਹੀ ਕੁਦਰਤ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹੈ :

ਕੁਦਰਤਿ ਜਾਤੀ ਜਿਨਸੀ ਰੰਗੀ ਕੁਦਰਤਿ ਜੀਅ ਜਹਾਨ ॥ (ਪੰਨਾ ਉਹੀ)

ਜਗਤ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿਤੇ ਵਿਕਾਰ ਹਨ, ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਆਦਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ, ਇਹ ਤੇਰਾ ਅਚਰਜ ਕੌਤਕ ਹੈ:

ਕੁਦਰਤਿ ਨੇਕੀਆ ਕੁਦਰਤਿ ਬਦੀਆ ਕੁਦਰਤਿ ਮਾਨੁ ਅਭਿਮਾਨੁ ॥ (ਪੰਨਾ ਉਹੀ)

ਪਉਣ, ਪਾਣੀ, ਅੱਗ, ਧਰਤੀ ਦਾ ਖਾਕ (ਆਦਿਕ ਤੱਤ) ਇਹ ਸਾਰੇ ਤੇਰਾ ਹੀ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹਨ :

ਕੁਦਰਤਿ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ ਕੁਦਰਤਿ ਧਰਤੀ ਖਾਕੁ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਸਭ ਤੇਰੀ ਕਲਾ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਹੀ ਇਸ ਖੇਲ ਦਾ ਰਚਨਹਾਰ ਹੈਂ, ਤੇਰੀ ਵਡਿਆਈ ਸੁੱਚੀ ਤੋਂ ਸੁੱਚੀ ਹੈ, ਤੂੰ ਆਪ ਪਵਿੱਤਰ ਹਸਤੀ ਵਾਲਾ ਹੈਂ, ਇਹ ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਸਭ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਥਾਈਂ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ :

ਸਭ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਤੂੰ ਕਾਦਿਰੁ ਕਰਤਾ ਪਾਕੀ ਨਾਈ ਪਾਕੁ ॥ (ਪੰਨਾ ਉਹੀ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ

(ਪੰਨ੍ਹ) ਨੇ ਪੁਸਤਕ ‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਕੁਦਰਤ ਸਿਧਾਂਤ’ ਪੰਨਾ ੨ ’ਤੇ ਇਸ ਪੱਖ ਨੂੰ ੮ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਹੈ :-

੧. ਕੁਦਰਤ ਅਨਾਦੀ ਨਹੀਂ।
੨. ਕੁਦਰਤ ਅਸੀਮ ਹੈ।
੩. ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ।
੪. ਕੁਦਰਤ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ-ਬੱਧ ਹੈ।
੫. ਕੁਦਰਤ ਰੱਬੀ ਗਾਇਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੈ।
੬. ਕੁਦਰਤ ਰੱਬ ਦਾ ਗੋਣ ਰੂਪ ਹੈ।
੭. ਕੁਦਰਤ ਪਰਤੱਖਣਾ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਤੱਖਣ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਵੀ।
੮. ਕੁਦਰਤ ਲੋਪ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਨਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਜਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਜਗਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਭੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਉਸ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਇਸ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਸਮਝੋ। ਸਦਾ-ਬਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ (ਰਚੀ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ) ਦੂਰ (ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ) ਲੱਭਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਹਰੇਕ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਉਸੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵਰਤਦਾ ਹੈ :

ਜਿਨਿ ਜਗੁ ਸਿਰਜਿ ਸਮਾਇਆ ਸੋ ਸਾਹਿਬੁ ਕੁਦਰਤਿ ਜਾਣੇਵਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੮੧)

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਵੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਾ ਹੈ (ਭਾਵ ਜੋ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਮਿਲਿਆ ਹੈ?) ਉਹ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸੇਵਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ (ਆਪਣੀ ਰਚੀ) ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਦੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ :

ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਿ ਕੈ ਵਸਿਆ ਸੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੮੩)

ਮੇਰੀ ਕੀ ਤਾਕਤ ਹੈ? ਕਿ ਮੈਂ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕਾਂ! ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਉੱਤੋਂ ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਸਦਕੇ ਹੋਣ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ, ਭਾਵ ਮੇਰੀ ਹਸਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੁੱਛ ਹੈ। ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਤੇਰੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ। ਹੇ ਨਿਰੰਕਾਰ! ਤੂੰ ਸਦਾ ਅਟੱਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈਂ।

ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੩) ■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਅਜੋਕਾ ਯੁੱਗ

-ਸ. ਵਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤਿਹਾੜਾ*

ਧਰਮ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਨੁੱਖੀ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ, ਸੋਚ-ਸਮਝ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਆਦਰਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਵਿਚ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਬਦਲਾਅ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਯੁੱਗ-ਪੁਰਸ਼ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਚੈਲੰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸਥਾਪਿਤ ਫੋਕਟ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਗਲ ਪਏ ਇਕ ਰੱਸੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜਿਕ ਦਬਾਅ ਹੇਠ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੱਕੀ ਵਿਚ ਪਿਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਇਕ ਨਕਸ਼ੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤਕ ਅੱਪੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨੂੰ ਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਲਕਸ਼ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਕਈ ਵਾਰ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਬੇ-ਤਰਤੀਬਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਹਰਜਾਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਕੇ ਬਹੁ-ਮੁੱਲਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸਚਿਆਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਵਿਚ ਮਿਸਾਲ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਜਿਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ-ਬਿੰਦੂ ਹੈ।

ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਰਸਯੋਗ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬੇਈਮਾਨੀ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਦਾ

*ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਐਮ.ਏ. ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਰਿਲੀਜੀਅਸ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਨਿਸ਼ਾਨ-ਏ-ਸਿੱਖੀ, ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ। ਮੋ: +੯੧ ੯੮੫੫੫-੩੪੯੬੧

ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਸੀ। ਆਮ ਇਨਸਾਨ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਅਤੇ ਮਾਰ-ਧਾੜ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਝੂਠ ਦੀ ਧੁੰਦ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਇਨਕਲਾਬ ਸੀ। ਧੁੰਧ ਮਿਟੀ, ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਉੱਠਿਆ। ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ। ਨਵੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਲੀਹ 'ਤੇ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਦਰਾੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆ ਗਿਆ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਫਿਰ ਜੀਅ ਉੱਠੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਮਹਿਕ ਨੇ ਮੋਈ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਜਾਨ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਜੀਉਣ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰੋਂ ਨੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਬਾਸ਼ਿੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਆ ਗਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਲਏ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਰੱਬੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਪੂਰਿਆ। ਇਹ ਕਰਾਮਾਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਧੁਨ ਦੀ ਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਅੰਬਰੀਂ ਉਡਾਰੀ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਦੱਸੀ, ਪੈਰੀਂ ਪਈਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਜਾਨੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖ 'ਗੁਰਮੁਖ' ਨੂੰ ਸਿਰਜਿਆ, ਐਸਾ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਅਪਣਾਵੇ, ਚੱਲੇ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਮਨਰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰੇ।

ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਆ ਪਹੁੰਚੇ ਹਾਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਹਾਜ਼ਰ-ਨਾਜ਼ਰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ, ਪਰ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਮੁਖ ਫੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸਾਡੇ ਲਈ ਰਾਹ ਰੁਸ਼ਨਾਅ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡੋਰ-ਭੋਰ ਹੋਏ ਇਧਰ-ਓਧਰ ਭਟਕ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਅਚੰਭਿਤ ਹੋ ਉੱਠਿਆ। ਅਜਿਹੀ ਸੇਧ ਜੋ ਪੂਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਇਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਸਰਸ਼ਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਜਗਤ-ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੫੫੦-ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਰਪੁਰਬ 'ਤੇ ਸਾਡੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਜੋਕੇ ਹਾਲਾਤ, ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰੀਏ। ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਨਮੁਖ ਅਨੇਕ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਜ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਕੜਿਆ ਅਤੇ ਝੰਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਚਿੰਤਾ, ਬੇਚੈਨੀ, ਆਪਸੀ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ, ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ, ਈਰਖਾ, ਲੜਾਈਆਂ ਆਦਿ ਜਿਹੀਆਂ ਭੈੜੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਾਡਾ ਆਪਾ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਦੀ ਵਲਗਣ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਸੋਚ ਦਾ ਪੱਧਰ, ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਮਿਆਰ ਅਤੇ ਆਚਰਨ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਸੰਸਾਰ ਸੁੰਗੜ ਕੇ ਛੋਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ

ਤੇਜ਼ੀ ਆਈ। ਮਨੁੱਖ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਜਦੋਂ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਦਰਾੜਾਂ ਅਤੇ ਦੂਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਕਤਲ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਘਾਤ ਅਤੇ ਸੁਆਰਥੀ ਸੰਬੰਧ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕਲੰਕ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਸੱਚ ਕਿਧਰੇ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਉਹ ਝੂਠ ਦੇ ਛਲਾਵਿਆਂ ਨਾਲ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਇਕੱਲਾਪਨ ਕਈ ਮਾਨਸਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬੁਰਾਈਆਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰਵਨਾਸ਼ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਨਗੀਆਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਾਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਕੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਸਕੀਏ। ਮਾੜੇ ਕਰਮ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਸਕੀਏ। ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ, ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਅਤੇ ਸੱਚ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਸਦੀਵ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਹੱਲ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੈ, ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਈਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਹਰ ਘਰ, ਹਰ ਹਿਰਦੇ ਅਤੇ ਹਰ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਉੱਠੇ। ਫਿਰ ਦੇਖਣਾ ਕਮਾਲ... ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ, ਫਿਰ ਤੋਂ ਮਹਿਕ ਉੱਠੇਗਾ। ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਾਹ ਵੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹਨ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਇਸ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਦੰਮ ਘੁਟਣ ਲੱਗਦੈ। ਅਸੀਂ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਸਾਡਾ ਮੌਜੂ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਾਡਾ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ। ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲਾਤ ਵਾਪਸ ਆਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਹਾਲੇ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਗਏ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਸੋਮਾ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। ਹੁਣ ਵੀ ਹਨੇਰਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਘਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਿਆ, ਮੁੜ ਪਈਏ, ਵਰਨਾ ਦੇਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਤਦ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਗੁਆਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਅੱਜ ਸਾਂਭਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ। ਸਿਆਣੇ ਬਣੀਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਲੱਗੀਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਮਝੀਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਹੈ। ਆਓ! ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰੀਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਅਹਿਦ ਕਰੀਏ. . .।

ਪੁਸਤਕ ਰੀਵਿਊ

ਪੁਸਤਕ : ਕਲਿ ਤਾਰਣਿ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਆਇਆ
 (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ: ਜੀਵਨ ਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰੇ)
 ਲੇਖਕ : ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ
 ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
 ਕੀਮਤ : ੪੯੫ ਰੁਪਏ, ਸਫੇ : ੮੪
 ISBN : 81-7205-629-X

ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਕ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪਛਾਣ ਦੇ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਹੈਰਾਨੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਪਦਵੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ, ਇੰਨੇ ਵਿਅਸਤ ਰੁਝੇਵੇਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਾਂ ਦੇ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨ-ਲਿਖਣ ਦੀ ਤਾਂਘ, ਜਜ਼ਬਾ ਅਤੇ ਸਿਰਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਸਮਾਂ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਂਝ ਵੀ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿਰਫ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦੇ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾ ਵਿਚ ਹਰਫ਼ ਉਕੇਰਣ ਦੀ ਵੀ ਮੁਹਾਰਤ ਹੈ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਹੀ ਸੰਸਥਾ ਅਤੇ ਪੰਥਕ-ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤਕ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇਸੇ ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਗੱਡੀ ਜਾਂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹੀ ਸਰੰਜਾਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਹੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਫਲਾਣਾ ਲੇਖ ਮੈਂ ਫਲਾਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜਾਂਦਿਆਂ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ।

ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਮੌਲਿਕ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤਕ ਸਰਮਾਏ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਬਦਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ‘ਸਿੱਖ ਸੰਕਲਪ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ’ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਦੁਆਰਾ ‘ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪੁਰਸਕਾਰ’ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਹਾਲ ਹੀ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੫੫੦-ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਰਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਇਕ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਪੁਸਤਕ **“ਕਲਿ ਤਾਰਣਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਆਇਆ”** (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ : ਜੀਵਨ ਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰੇ) ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੇ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਨਾਮਵਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਅਦਾਰੇ ‘ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼’ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਜਿੱਥੇ ਸਮਗਰੀ ਪੱਖੋਂ ਨਾਯਾਬ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਹੈਲਥ ਐਂਡ ਸਾਇੰਸਜ਼, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ੧੦ ਅਗਸਤ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਰਿਲੀਜ਼ ਸਮਾਰੋਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹੋ ਨਿੱਬੜਿਆ। ਸਿੱਖ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੇ ਭਰੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਸਾਬਕਾ ਉਪ ਕੁਲਪਤੀ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਰਿਲੀਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਰਿਲੀਜ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁਸਤਕ ਬਾਰੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅਰੰਭਕ ਸ਼ਬਦ (ਭੂਮਿਕਾ) ਵਿਚ ਡਾ. ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੱਲੋਂ ਵਰਤੇ ਸ਼ਬਦ “ਰਿਣ ਪੂਰਤੀ” ਉੱਪਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਕਿੰਨਾ ਭਾਰੀ ਰਿਣ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ। ਰਿਣ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਰਦੂ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਦਾ ਰਸਿਕ ਅਤੇ ਭਾਵਪੂਰਿਤ ਲੈਕਚਰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਰਿਲੀਜ਼ ਸਮਾਰੋਹ ਨੂੰ ਇਕ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਗਿਆ।

ਵਿਚਾਰ-ਅਧੀਨ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਉਦਾਸੀਆਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸੰਖੇਪ ਅਤੇ ਭਾਵਪੂਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਪਾਵਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਖੂਬਸੂਰਤ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖੁਦ ਖਿੱਚੀਆਂ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਜੋਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਦੇ ਅਤੇ ਚਿਤਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਅਕਾਲੀ ਜੋਤਿ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਿਕ-ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀਆਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ, ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ।” ਅੱਗੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਧਰਮ, ਫਿਰਕੇ, ਖਿੱਤੇ, ਜਾਤ

ਨਸਲ, ਭਾਸ਼ਾ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੰਸਾਰਿਕ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਦੇਵੀ ਰੂਹ, ਜਗਤ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਨ, ਕਲਿ ਤਾਰਣ ਆਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਜਲਤੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ”

ਉਦਾਸੀਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ “ਵਿਸ਼ਵ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ” ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਚਾਰੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਸਥਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਪੌਣੇ ਸਫੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝੇ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਵਾਂਗ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬਾਣੀਆਂ ਜਿਵੇਂ-- ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਸੋਦਰੁ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਆਰਤੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਗਗਨ ਮੈਂ ਥਾਲੁ, ਪਹਰੇ, ਪਟੀ, ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ, ਬਿਤੀ, ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ, ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਥਾਨ, ਸਿਰਲੇਖ, ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੈ।

ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਾਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਰਜ ੩੧ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ੧੩ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ੧੪ ਭਾਰਤ ਦੇ, ੩ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਤੇ ੧ ਨੇਪਾਲ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ੧੩ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ੬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ— ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ-ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਲ ਲੀਲਾ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਟੀ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਾਲ ਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਆਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ। ਬਾਕੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ— ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੋੜੀ ਸਾਹਿਬ ਏਮਨਾਬਾਦ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ ਚੂਹੜਕਾਣਾ (ਫਾਰੂਕਾਬਾਦ), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ (ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ (ਸਿਆਲਕੋਟ), ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ (ਲਾਹੌਰ), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਗੜ੍ਹ (ਲਾਹੌਰ), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ (ਕਰਤਾਪੁਰ ਸਾਹਿਬ)। ਭਾਰਤ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਕੰਧ ਸਾਹਿਬ (ਬਟਾਲਾ), ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ (ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕ ਸਰ ਤਖਤੂਪੁਰਾ (ਮੋਗਾ), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕਿਆਣਾ ਸਾਹਿਬ (ਸੰਗਰੂਰ), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ

ਸਿੱਖ ਬਣੀ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ (ਹਰਿਆਣਾ), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਪਾਲ ਮੋਚਨ ਯਮੁਨਾ ਨਗਰ (ਹਰਿਆਣਾ), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕ ਪਿਆਓ ਸਾਹਿਬ (ਦਿੱਲੀ), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਜ਼ਹੂਰ ਟਿੱਲਾ ਸਾਹਿਬ (ਦਿੱਲੀ), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕ ਮਤਾ ਸਾਹਿਬ (ਉਤਰਾਖੰਡ), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਾਤਣ ਸਾਹਿਬ ਕਟਕ (ਉੜੀਸਾ), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕ ਝੀਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਿਦਰ (ਕਰਨਾਟਕ), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਜਗੰਨਾਥ ਪੁਰੀ (ਉੜੀਸਾ)। ਬੰਗਲਾ-ਦੇਸ਼ ਦੇ ਤਿੰਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ— ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹੀ (ਢਾਕਾ), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਅਸਟੇਟ ਟੈਂਪਲ ਚੌਂਕ ਬਜ਼ਾਰ ਚਿਟਾਗਾਂਓ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਨੇਪਾਲ ਦਾ ਇੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ— ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕ ਮੱਠ (ਕਾਠਮੰਡੂ) ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਘੱਟ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰੇਗੀ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਖਾਸੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਕੁਰਸੀ-ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਤਾਬ ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ, ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਚੱਲ ਰਹੇ ਕਾਰਜ, ਜੋ ਕੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਚੋਖਾ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ ਤਸਵੀਰਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਰਪੂਰ ਵਡਮੁੱਲੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਾਧੇ ਦੀ ਵੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਲਾਹਾ ਲੈਣਗੀਆਂ।

ਰੀਵਿਊਕਾਰ

-ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ

ਸੰਪਾਦਕ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ

ਮੋ: +੯੧੯੯੧੪੪-੧੯੪੮੪

ਕਿਸ ਦੇ ਨੇ ਓਹ ਨੈਣ?

—ਗਿ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਆਸੀ ਕਲਾਂ*

ਜਿਹੜੇ ਹਰ ਵਿਚ ਹਰ ਛਿਨ ਹਰ ਥਾਂ ਤੱਕਣ ਹਰਿ ਦਾ ਨੂਰ।

ਊਚ ਨੀਚ, ਕੰਗਾਲ ਧਨੀ ਦਾ ਭੇਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ।

ਝਿਮ ਝਿਮ ਝਰਨੇ ਵਾਂਗੂ ਝਰਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਸਰੂਰ।

ਨਾਮ ਖੁਮਾਰੀ ਇਕ-ਰਸ ਰੱਖਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਖਮੂਰ।

ਐਪਰ ਦੁੱਖ ਦੇਖ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਛਮ-ਛਮ ਡੁੱਲ੍ਹ ਡੁੱਲ੍ਹ ਪੈਣ;

ਕਿਸ ਦੇ ਨੇ ਓਹ ਨੈਣ?

ਅੰਤਰ ਬਾਹਰ ਘਟ ਘਟ ਜਲ ਥਲ ਧਰਨ ਗਗਨ ਹਰ ਓਰ।

ਗਿਰ ਤਰ ਜੀਵ ਅਜੀਵ ਸਦਨ ਬਨ ਪਸ਼ੂ ਪੰਖੀ ਅਰ ਢੋਰ।

ਸਾਜਨ ਦੁਸ਼ਮਨ, ਰਾਜਨ ਨਿਰਧਨ, ਰਾਕਸ਼ਸ ਸਿੱਧ ਨਰ ਚੋਰ।

ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮ, ਮੰਦਰ ਕਾਬਾ, ਚਤੁਰ ਮੂੜ੍ਹ, ਭਰ ਜ਼ੋਰ।

ਸਭ ਮਧ ਰਵਿਆ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਪੇਖਣ ਜਿਹੜੇ ਦਿਨ ਅਰ ਰੈਣ;

ਕਿਸ ਦੇ ਨੇ ਓਹ ਨੈਣ?

ਕੁਦਰਤ ਵੱਸਿਆ ਕਾਦਰ ਤੱਕਦੇ ਹੋਇ ਰਹਿਣ ਵਿਸਮਾਦ।

ਆਦਿ ਅੰਤ ਅਰ ਕਾਲ ਦੇਸ ਦੀ ਸੀਮਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ।

ਪਾਪਾਂ ਹੱਥੋਂ ਉੱਜੜੇ ਹਿਰਦੇ ਪਲ ਵਿਚ ਕਰਨ ਆਬਾਦ।

ਪਾਪ ਰੋਗ ਪਾਖੰਡ ਭਰਮ ਨੂੰ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਬਰਬਾਦ।

ਬੁਰੇ ਨਾਲ ਭਲਿਆਈ ਕਰਕੇ ਬਦਲਾ ਨਾ ਕੋਈ ਲੈਣ;

ਕਿਸ ਦੇ ਨੇ ਓਹ ਨੈਣ?

ਹਉਮੈਂ ਦੇ ਵਿਚ ਜਲਦਾ ਡਿੱਠਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਚਾਨਣ ਦੇ ਕੇ ਮੇਟੀ ਧੁੰਦ ਗੁਬਾਰ।

ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੁਰਕਾਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਲ ਵਿਚ ਲਏ ਉਬਾਰ।

ਸੱਚ ਪੁੱਛੋਂ ਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੱਕਦਾ ਸੀ ਨਿਰੰਕਾਰ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਤੱਕਣੀ ਅੱਗੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਪਾਪ ਦੇ ਢੈਣ;

ਕਿਸ ਦੇ ਨੇ ਓਹ ਨੈਣ?

ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਉਹ ਨੈਣ।

ਕਲ ਤਾਰਣ ਹਾਰੇ ਦੇ ਉਹ ਨੈਣ।

ਜਗਤ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਉਹ ਨੈਣ।

ਹਫ਼ਤੇਵਾਰ 'ਪੰਜਾਬੀ ਰਤਨ', ਲੁਧਿਆਣਾ ੦੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੫੭

ਮਹਿਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ

—ਸ. ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ*

ਪਾਪੀ ਪਾਪ ਕਮਾਉਂਦੇ ਕੋਈ ਨਾ ਦਰਦ ਵੰਡਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਰੋ-ਰੋ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਈ ਧਾਹਾਂ ਮਾਰੇ।

ਪੁੱਜੀਆਂ ਦਰਦਾਂ ਭਰੀਆਂ ਰੱਬ ਦੇ ਘਰ ਅਰਦਾਸਾਂ ਜਾਂ, ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਨਨਕਾਣੇ ਰੱਬੀ ਜੋਤ ਖਿਲਾਰੇ।

ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਭਾਗ ਸੀ, ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਧਾਈਆਂ ਸਾਰੇ।
ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਦਾਈ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਤਰ ਗਈ ਸੀ, ਕਰਦੇ ਆਣ ਡੰਡਓਤਾਂ ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਤੇ ਤਾਰੇ।
ਪਿਆਰੀ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਉਂਦੀ ਦਾਤੇ ਦਾ, ਪੰਡਤ ਪਾਂਧਾ ਮੁੱਲਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਅੱਗੇ ਹਾਰੇ।
ਮੰਨਿਆ ਪਿਤਾ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਮੱਝੀਆਂ ਚਾਰਣ ਤੁਰ ਪਏ ਸੀ, ਕੀਤੀ ਸੱਪ ਨੇ ਛਾਇਆ ਰਾਏ
ਨੇ ਕਰੇ ਦਿਦਾਰੇ।

ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ ਕੀਤਾ ਅੰਨ ਛਕਾ ਕੇ ਸਾਧਾਂ ਨੂੰ, ਸਾਧੂ ਛਕ ਕੇ ਮੁੱਖੋਂ ਧੰਨ ਧੰਨ ਕਰਨ ਪੁਕਾਰੇ।
ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਤੋਲਿਆ ਮੋਦੀ ਖਾਨੇ ਬਹਿ ਕੇ ਸੀ, ਤੇਰੀ ਧੰਨ ਕਮਾਈ ਕਹਿਣ ਗਰੀਬ ਵਿਚਾਰੇ।
ਛੱਡ ਕੇ ਧੰਦੇ ਸਾਰੇ ਚੁੱਭੀ ਮਾਰੀ ਵੇਈਂ 'ਚ, ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਜੋ ਕਰਨ ਆਏ ਸੰਸਾਰੇ।
ਮੰਤਰ ਐਕੌਂਦਾ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਦਰਗਹਿ 'ਚੋਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਮਿਟ ਨੇ ਜਾਂਦੇ ਦੁੱਖੜੇ ਸਾਰੇ।
ਮਲਕ ਭਾਗੋ, ਸੱਜਣ ਠੱਗ ਤੇ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਜਿਹੇ, ਭੋਰੇ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਬਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਨਮ ਸਵਾਰੇ।
ਬਾਬਰ ਪਾਪੀ ਚੱਕੀ ਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਪਿਸਾਈ ਸੀ, ਚੱਕੀ ਚੱਲਦੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਈ ਪੁਕਾਰੇ।
ਸਿੱਧਾਂ ਕੀਤੀ ਗੋਸ਼ਟਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਮਨ ਦੇ ਸੰਸੇ ਦਾਤੇ ਪਲ ਦੇ ਵਿਚ ਨਿਵਾਰੇ।
ਪੈ ਗਈ ਨਜ਼ਰ ਮੇਹਰ ਦੀ ਰੇਠੇ ਮਿੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸੀ, ਚਸ਼ਮੇ ਮਿੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਪਾਣੀ ਦੇ ਜੋ ਖਾਰੇ।
ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਜੌਹਰੀ ਲਾਲ ਕੀਮਤੀ ਤੱਕਿਆ ਜਾਂ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਤੇਰੇ ਸੁਆਸ
ਕੀਮਤੀ ਪਿਆਰੇ।

ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਕੌਡਾ ਰਾਖਸ਼ ਜ਼ੁਲਮ ਕਮਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਉਸਦੇ ਤਪੇ ਕੜਾਹੇ ਠਾਰੇ।
ਜੋ ਜੋ ਆਇਆ ਚੱਲ ਕੇ ਚਰਨੀਂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪਿਆਰੇ ਦੀ, ਦਿੱਤੀ ਕੱਟ ਚੁਰਾਸੀ ਕੱਟੇ ਬੰਧਨ ਭਾਰੇ।
ਆ ਗਈ ਪਪੌਂ ਸਾਲਾ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਬਾਬੇ ਦੀ, ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਬਣ ਕੇ ਕਰੀਏ ਦਰਸ ਦੀਦਾਰੇ।
ਦੂਈ-ਦਵੈਤ ਈਰਖਾ ਛੱਡ ਕੇ ਪੜ੍ਹੀਏ ਬਾਣੀ ਨੂੰ, ਧੂੜੀ ਮੱਥੇ ਲਾਈਏ ਕਰੀਏ ਨਮਸਕਾਰੇ।
ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘਾ ਲਾਹਾ ਖੱਟ ਲੈ ਰੰਗਲੀ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ, ਜਿੰਦ ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘਾ ਨਹੀਂ
ਆਉਣਾ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਦੁਬਾਰੇ।

*ਨਿਗਰਾਨ, ਕੜਾਹਿ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ. +੯੧੯੪੭੮੫-੦੫੮੦੦

ਦੀਦਾਰ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ

—ਸ. ਅਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਮਾਰੂਥਲ ਟਿੱਬਿਆਂ ਦਾ, ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸੱਚ ਦੀ, ਗਵਾਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਪਾਖੰਡਾਂ ਤੇ ਵਹਿਮਾਂ ਦਾ, ਸੰਘਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ, ਪੁਕਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ, ਮੇਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਰਾਗ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦਾ, ਸੁਮੇਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਖਿਮਾ ਮਿਹਰ ਪਿਆਰ ਦਾ, ਰੂਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਬਿਰਹੇ ਦੇ ਗੀਤ ਦੀ, ਕੂਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਸੱਜਣਾਂ ਤੇ ਠੱਗਾਂ ਦਾ, ਉੱਧਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਜ਼ਬਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ, ਦੁਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਇਲਾਹੀ ਪਾਕ ਨਾਦ ਦੀ, ਧੁਨਕਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਸ਼ਬਦ ਵਾਲੀ ਚੋਟ, ਦਿੰਦਾ ਮਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਦੁਖੀਆ ਤੇ ਦੀਨਾਂ ਦਾ, ਦਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਦਇਆ ਤੇ ਮਿਹਰ ਦਾ, ਘਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਪਤਿਤ ਤੇ ਪਾਵਨਾਂ ਦੀ, ਆਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਪਿਆਰ ਤੇ ਮਿਠਾਸ ਦਾ, ਅਵਾਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਨਾਮ ਸੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦਾ, ਬਸੀਠ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਨਿਥਾਵਿਆਂ, ਨਿਓਟਿਆਂ ਦੀ, ਅਸੀਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਰੰਕਾਂ ਦੀ, ਅਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਨਿਮਰ ਹਲੀਮੀ ਦਾ, ਗੁਣਤਾਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਤੋਹੀਦ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ, ਪੁਕਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਜਾਤਾਂ ਤੇ ਵੰਡੀਆਂ, ਦਿੰਦਾ ਨਕਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਰੰਗ ਭੇਦ ਨਸਲਾਂ ਤੋਂ, ਅਜ਼ਾਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਸੁਣਦਾ, ਫਰਿਆਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਭੇਖਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਤੋਂ, ਨਿਆਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਕੁਲ ਕਾਇਨਾਤ ਦਾ, ਪਿਆਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ!

ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰ ਸਾਂਝਾ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ

—ਗਿਆਨੀ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜਾਚਕ*

ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਜਾ ਅੱਤਿ ਚੁੱਕੀ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਹੱਦ ਮੁੱਕੀ, ਹਿੱਲਿਆ ਸੀ ਬੁਹਾ ਉਦੋਂ ਸੱਚੇ ਦਰਬਾਰ ਦਾ।
 ਵੇਖ ਜਗ ਵਿਚ ਕਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਸਿਖਰ ਦੁਪਿਹਰ ਵੇਲੇ, ਡੋਲ ਗਿਆ ਤਖ਼ਤ ਉਦੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਵਾਰ ਦਾ।
 ਕੋਈ ਫਰਸ਼ ਉਤੇ ਜਾਵੇ ਜਿਹੜਾ ਵਿਗੜੀ ਬਣਾਵੇ, ਹੋਇਆ ਅਰਸ਼ ਉਤੇ ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਸੱਚੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ।
 ਆਈ ਝੁਮਦੀ ਬਹਾਰ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਇਲਾਹੀ ਜਿਹਾ, ਨੂਰ ਉਦੋਂ ਖਿੰਡਿਆ ਸੀ ਨੂਰੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ।
 ਕਲੀਆਂ ਤੇ ਟਹਿਕ ਅਤੇ ਫੁਲਾਂ ਵਿਚ ਮਹਿਕ ਆਈ, ਦੋਵਦਾਂ ਸੀ ਪੱਤਾ ਪੱਤਾ ਪਤਾ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ।
 ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਜਗ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਂਝੀ ਵਾਲਤਾ ਦਾ, ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰ ਸਾਂਝਾ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ।
 ਗੋਦ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦੀ ਹਰੀ ਭਰੀ ਅੱਜ ਹੋਈ, ਪਿਆਰ ਉਹਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ।
 ਜਾਪ ਸਾਰੇ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ, ਨਾਦ ਆ ਕੇ ਵੱਜਿਆ ਸੀ ਇਕ ਉੱਕਾਰ ਦਾ।
 ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਟਿੱਲਿਆਂ 'ਤੇ ਰਾਮ ਰਾਮ ਹੋਣ ਲੱਗਾ, ਮਸਜਦ ਦਾ ਦਰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਅੱਲ੍ਹਾ ਸੀ ਪੁਕਾਰਦਾ।
 ਮਿੱਟ ਗਈ ਧੁੰਦ ਹੋਇਆ ਜਗ ਵਿਚ ਚਾਨਣਾ ਏ, ਮਿੱਟਿਆ ਹਨੇਰਾ ਸਾਰਾ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਗੁਬਾਰ ਦਾ।
 ਚੌਦਵੀਂ ਦੀ ਪੁੰਨਿਆ ਦਾ ਚੰਨ ਸੋਹਣਾ ਵੇਖਕੇ ਤੇ, ਖਿੜ ਗਿਆ ਦਿਲ ਹਰ ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰ ਦਾ।
 ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਝੂਮ ਝੂਮ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰ ਸਾਂਝਾ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ।
 ਦੂਰ ਕਿਤੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਖੇਤੀਆਂ 'ਚੋਂ ਬਾਲਕਾ, ਲੋਹੀ ਲਾਖੀ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਮੱਝੀਆਂ ਸੀ ਚਾਰਦਾ।
 ਨੀਂਦ ਰਾਣੀ ਉਦੋਂ ਉਸ ਬਾਲ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਦਿੱਤਾ, ਭੁੱਖਾ ਹੋਇਆ ਸੂਰਜ ਉਦੋਂ ਬਾਲ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਦਾ।
 ਲੋਕੋਂ ਤਲਵੰਡੀ ਦਿਉ ਆਉ ਕਰਾਮਾਤ ਵੇਖੋ, ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਟਾਹਰਾਂ ਪਿਆ ਮਾਰਦਾ।
 ਮੌਲਵੀ ਵੀ ਇਕ ਵਾਲੀ ਰਸਮ ਵੇਖ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਇਹ ਬਾਲ ਨਹੀਂ ਮਾਮੂਲੀ ਇਹ ਹੈ ਭੋਜਿਆ ਦਾਤਾਰ ਦਾ।
 ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਮੋਮਨਾਂ ਦਾ ਪੀਰ ਸੀ ਉਹ, ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰ ਸਾਂਝਾ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ।
 ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਭਾਣੇ ਟੋਲੇ ਤਾਈਂ ਵੇਖ ਕੇ ਤੇ, ਬੀੜਾ ਉਨ੍ਹੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਸੱਚ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਦਾ।
 ਦਿੱਤੀ ਜਿਹੜੀ ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਰਾਸ ਸੀ ਲੁਟਾ ਦਿੱਤੀ, ਭੋਜਨ ਛਕਾਏ ਦਿੱਤਾ ਛੱਤੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ।
 ਮੋਦੀ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਭਰੇ ਛਾਬਾ ਤੱਕੜੀ ਦਾ, ਤੇਰਾ ਤੇਰਾ ਬੋਲ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਸੀ ਪੁਕਾਰਦਾ।
 ਜਿਹੜਾ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਜਪੇ ਤੋਟ ਉਹਨੂੰ ਹੋਵਦੀ ਨਹੀਂ, ਨਕਦੀਆਂ ਦੇ ਸੌਦੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕੀ ਹੁਧਾਰ ਦਾ।
 ਉਹਦਾ ਨਾਮ ਸੱਚ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੱਚ ਹੈ, ਹੋਕਾ ਫਿਰੇ ਲਾਂਵਦਾ ਉਹ ਸਤਿ ਕਰਤਾਰ ਦਾ।
 ਤ੍ਰਿਹਾਇਆ ਮਰਦਾਨਾ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਸਾਰਾ ਦੱਬ ਕੇ ਤੇ, ਪਰਬਤਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਵਲੀ ਸੀ ਕੰਧਾਰ ਦਾ।
 ਪੰਜਾ ਲਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਾਣੀ ਸਾਰਾ ਖਿੱਚ ਲਿਆ, ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਨੂਠਾ ਉਹਦੇ ਮਾਣ ਹੰਕਾਰ ਦਾ।
 ਅਰਸ਼ ਦਿਆਂ ਤਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਹਨੇ ਤਾਰ ਦਿੱਤੇ, ਠੱਗ ਕਿਤੇ ਤਾਰੇ ਕਿਤੇ ਰਾਕਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਦਾ।
 ਫੇਰ ਮਰਦਾਨੇ ਤਾਈਂ ਭੁੱਖ ਨੇ ਸਤਾਇਆ ਜਦੋਂ, ਰੇਠਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਦ ਮਿੱਠਤਾਂ ਖਿਲਾਰਦਾ।
 ਉਸਦੀ ਰਬਾਬ ਦੀ ਸੀ ਤਾਰ ਤਾਰ ਗੂੰਜ ਉੱਠੀ, ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰ ਸਾਂਝਾ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ।
 ਲੋਕ ਜਦੋਂ ਹਾਰ ਥੱਕੇ ਫੁੱਟ ਕੋਲੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ, ਹਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੂੰਦਿਆ ਸੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਹਾਰ ਦਾ।

*ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ: ਇੱਬਣ ਕਲਾਂ, ਝਬਾਲ ਰੋਡ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੯; ਮੋ. +੯੧੯੯੧੪੪-੯੬੧੯੫

ਵਹਿਮਾਂ ਮਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁਡਾਣ ਦੇ ਲਈ, ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਬੁੱਕ ਸੀ ਉਲਾਰਦਾ।
 ਦੱਸਣਾ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਰੱਬ ਵੱਸੇ, ਮੱਕੇ ਵਿਚ ਕਾਅਬੇ ਵੱਲ ਲੱਤਾਂ ਸੀ ਪਸਾਰਦਾ।
 ਮਸਤੀ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਉਹੋ ਲੋਕੀਂ ਜਾਣਦੇ ਨੇ, ਮਜ਼ਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚੱਖਿਆ ਏ ਨਾਮ ਦੇ ਖੁਮਾਰ ਦਾ।
 ਅਜਿਹਾ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਗੁਰੂ ਅਜੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰ ਸਾਂਝਾ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ।
 ਵਿਛੋੜਿਆਂ ਦੀ ਕੁਠੀ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਪੁਕਾਰ ਉਠੀ, ਵੇਖ ਵੀਰਾ ਆ ਕੇ ਹਾਲ ਭੈਣ ਦੁਖਿਆਰ ਦਾ।
 ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਆਉਂ ਭੈਣੇ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਯਾਦ ਕਰੇਂ, ਵੀਰਾ ਚੇਤਾ ਆਵਦਾਂ ਏ ਤੇਰੇ ਇਕਰਾਰ ਦਾ।
 ਭਰੇ ਹਟਕੋਰੇ ਅਤੇ ਆਟਾ ਪਈ ਗੁੰਨਦੀ ਸੀ, ਬਾਹਰੋਂ ਕੰਨੀਂ ਬੋਲ ਪਿਆ ਸਤਿ ਕਰਤਾਰ ਦਾ।
 ਬੱਧਾ ਤੇਰੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਮੈਂ ਇਕ ਪਲ ਰੁਕਿਆ ਨਹੀਂ, ਬੂਹੇ 'ਤੇ ਖਲੋਤਾ ਨਿੱਕਾ ਵੀਰ ਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦਾ।
 ਨੇਤਰਾਂ ਨ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਮਿਲ ਬਰਸਾਤ ਲਾਈ, ਜਾਚਕ ਉੱਥੇ ਛਿੜ ਪਿਆ ਰਾਗ ਮਲਿਹਾਰ ਦਾ।
 ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹਦੀ ਖੂਨ ਵਾਲੀ ਸਾਂਝ ਹੈਸੀ, ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰ ਸਾਂਝਾ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ।

ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲਾ ਗੁਰਪੁਰਬ

—ਸ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ, ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲਾ ਗੁਰਪੁਰਬ
 ਦੀਆਂ,
 ਸਭਨਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ, ਲੱਖ-ਲੱਖ ਹੋਣ ਮੁਬਾਰਕਾਂ।
 ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਿਮ ਅਤੇ ਇਸਾਈ, ਸਮੂਹ ਸਿੱਖ,
 ਗੁਰੂ ਦੇ ਧਾਰਕਾਂ।
 ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ. . .
 ਕਲਯੁੱਗ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਧਾਰ ਕੇ, ਸਤਯੁਗ
 ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ।
 ਸਤਿਨਾਮ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪੜ੍ਹ ਮੰਤਰ, ਬਾਬੇ
 ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਨੀਂਵ ਰਖਾਈ।
 ਓਅੰਕਾਰ ਤੋਂ ਉਪਜਿਆ ਸਭ ਕੁਝ, ਅੰਬਰੀਂ
 ਚੰਦ, ਸੂਰਜ, ਤਾਰੇ,
 ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਬਾਗ-ਬਗੀਚੇ, ਫਲ ਬੂਟੇ ਤੇ
 ਧਾਰਕਾਂ।
 ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ. . .
 ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਤੇਰਾ-ਤੇਰਾ ਤੋਲ ਬਾਬੇ
 ਨੇ, ਕੀਤੀ ਨੇਕ ਕਮਾਈ।
 ਆਪਣੇ ਦਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਖਾਲੀ ਮੋੜੇ,
 ਗਰੀਬ-ਗੁਰਬੇ, ਮਾਈ-ਭਾਈ।

ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਭਰ-ਭਰ ਭੇਜੇ, ਨਉ ਨਿਧ
 ਨਾਮ ਪਦਾਰਥਾਂ।
 ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ. . .
 ਜੁਲਮੀ ਬਾਬਰ ਦੇ ਨਾਲ ਬਾਬੇ ਸਿੱਖੀ ਟੱਕਰ ਲਾਈ।
 ਹਾਏ-ਹਾਏ ਕਰਦੀ, ਤੜਫ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ
 ਦਮ ਕੁੱਲ ਲੋਕਾਈ।
 ਰਾਜੇ, ਸੀਂਹ ਸੀ ਬਣੇ ਮੁਕੱਦਮ ਕੁੱਤੇ, ਦੁਨੀਆ
 ਦੇ ਸਭ ਸੰਸਾਰਕਾਂ।
 ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ. . .
 ਹੱਸ ਵਾਲੇ ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਰਹਿਮਤ
 ਬਾਬੇ ਦੀ ਭਾਰੀ।
 ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸਦਕਾ, ਜੰਗ ਕੋਈ
 ਨਹੀਂ ਹਾਰੀ।
 ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਜੋੜੇ ਸੁਰਤੀ, ਨਹੀਂ ਫੱਸਦਾ
 ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਕਾਂ।
 ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ, ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲਾ ਗੁਰਪੁਰਬ
 ਦੀਆਂ,
 ਸਭਨਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ, ਲੱਖ-ਲੱਖ ਹੋਣ ਮੁਬਾਰਕਾਂ।

*ਰੀਕਾਰਡ ਕੀਪਰ, ਦਫਤਰ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ. +੯੧੯੪੬੩੪੦੦੭੩੮

੧੯੮੪ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ 'ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ-ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੪ ਜੁਲਾਈ : ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ੧੯੮੪ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਕਰੂਰ ਕਾਰੇ ਦੀ ਸਿਖਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਠੋਸ ਪੁੱਜੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੇ ਇੱਕ ਮਾਮਲੇ 'ਚ ਹਾਈਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ ਦੋਸ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਮਿਲਣਾ ਅਫ਼ਸੋਸਨਾਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮਾਣਯੋਗ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਵਿਚ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ

ਕਾਂਗਰਸ ਹਕੂਮਤ ਵੱਲੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਵੰਬਰ ੧੯੮੪ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਸਮੇਤ ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਨੂੰ ਕੌਮ ਕਦੇ ਵੀ ਭੁਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਢਿੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਣਯੋਗ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਏ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਮਿਲਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਅਗਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਥਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਆ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਰਸੇ ਬਾਅਦ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਵੱਲੋਂ ਸਵਾਗਤ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੫ ਜੁਲਾਈ : ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਆ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜਾਣ ਦਾ ਭਰਵਾਂ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਓਕਾਫ ਬੋਰਡ ਵੱਲੋਂ ਲਏ ਗਏ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੫੫੦-ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮੌਕੇ ਲਿਆ

ਗਿਆ ਇਕ ਚੰਗਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਅੰਦਰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਪਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਬੀਤੇ ਦਿਨੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਖਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਨੂੰ ੭੨ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਸੰਗਤ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ

ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅੰਦਰ ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਈ ਅਸਥਾਨ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਆ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ

ਇਕ ਚੰਗਾ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਉਪਰਾਲੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੋੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਕਮਲ ਨਾਥ ਵੱਲੋਂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਉਸ ਦੀ ਬੋਣੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ- ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਮੋਗਾ ਵਿਖੇ ਗੁਟਕਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮੰਦਭਾਗਾ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੮ ਜੁਲਾਈ : ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਕਮਲ ਨਾਥ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਦੱਸਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਕਮਲ ਨਾਥ ਆਪਣੀ ਫੇਸਬੁੱਕ 'ਤੇ ਪਾਈ ਇਕ ਪੋਸਟ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬੋਲ ਨੂੰ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕਮਲ ਨਾਥ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਬੋਣੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਹਰਕਤ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਰੋਸ ਅਤੇ ਰੋਹ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਕਮਲ ਨਾਥ ਵਿਰੁੱਧ ਸਖ਼ਤ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਕਾਰਵਾਈ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਮੋਗਾ ਵਿਖੇ ਗੁਟਕਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਮੰਦਭਾਗਾ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਅਨਸਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਖ਼ਤ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਸ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਖ਼ਰਾਬ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਹਿ ਤਕ ਪੁੱਜਣ ਤਾਂ ਜੋ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕੇ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਚਲਾਏ 'ਤੇ

ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਵੱਲੋਂ ਅਫ਼ਸੋਸ ਪ੍ਰਗਟ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੮ ਜੁਲਾਈ : ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਮਾਨਯੋਗ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਬਾਬਾ

ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ 'ਤੇ ਗਹਿਰੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਮਿਸਾਲੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਣ 'ਤੇ ਸਦਾ ਮਾਣ ਰਹੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਨਾਲ ਪੰਥ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਘਾਟਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ

ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੰਗਤ ਅੰਦਰ ਬੇਹੱਦ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਦਾ ਚਾਨਣ-ਮੁਨਾਰਾ ਰਹਿਣਗੇ। ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਇਕ ਉੱਘੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ 'ਤੇ ਅਫਸੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਭੇਟ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋਏ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਅਟਾਰੀ ਸਰਹੱਦ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਭਰਵਾਂ ਸਵਾਗਤ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧ ਅਗਸਤ : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਵਾਹਗਾ ਅਟਾਰੀ ਸਰਹੱਦ ਤੋਂ ਸੜਕ ਰਸਤੇ ਸ਼ਾਮ ੪:੦੦ ਵਜੇ ਭਾਰਤ ਪੁੱਜਾ, ਜਿੱਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਨੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਅਲੌਕਿਕ ਸੀ। ਜ਼ੀਰੋ ਲਾਈਨ ਤੋਂ ਜਿਉਂ ਹੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਵਨ ਸਰੂਪ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਲੈ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਅਕਾਸ਼ ਗੂੰਜਾਊ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਰਹੱਦ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਖ਼ਾਲਸਈ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਰਤ ਦਾਖਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ, ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰੀ ਬੀਬਾ

ਹਰਸਿਮਰਤ ਕੌਰ ਬਾਦਲ ਨੇ ਰੁਮਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਭੇਟ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਬੀਬੀ ਜਗੀਰ ਕੌਰ, ਸ. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਰਣੀਕੇ, ਸ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਕਾਹਲੌਂ, ਸ. ਵਿਰਸਾ ਸਿੰਘ ਵਲਟੋਹਾ, ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਚੰਨੀ, ਸ੍ਰੀ. ਓ.ਪੀ. ਸੋਨੀ, ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਸ. ਗੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਔਜਲਾ, ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਅਟਾਰੀ ਸਰਹੱਦ ਵਿਖੇ ਪੁੱਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਵਾਇਤੀ ਵੰਗ ਨਾਲ ਗਾਡ ਆਫ ਆਨਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਟਾਰੀ ਸਰਹੱਦ ਤੋਂ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੌਰਾਨ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਹੈੱਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਗਿਆਨੀ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਬੈਠ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ

ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਰੁਮਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਓ ਦੇ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਟਾਰੀ ਸਰਹੱਦ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਵੱਲੋਂ ਲੰਗਰ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਲਈ ਬੈਂਡ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਗਤਕਾ ਅਖਾੜਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕੀਤੀ। ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਖਾਲਸਈ ਬਾਣਾ ਪਹਿਨ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵਧਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ ਭੂਰੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸੰਗਤ ਲਈ ਲੰਗਰ

ਅਤੇ ਠੰਡੇ ਮਿੱਠੇ ਜਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਮੈਂਬਰ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ. ਮੰਗਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖਾਪੜਖੇੜੀ, ਬਾਬਾ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ ਢਾਲਾ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਾਠ, ਸ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਹਲੀ, ਸ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸੈਂਪਲਾ, ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾਸਿੰਘਾ, ਇੰਜ: ਸੁਖਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਭੂਰਾਕੋਹਨਾ, ਸ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀਨਪੁਰ, ਸ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਮਦਾਸ ਆਦਿ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਥਿਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਜਾਇਜ਼ ਕਬਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁਡਵਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਕੀਤੀ ਅਪੀਲ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੩ ਅਗਸਤ : ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਸੂਰ ਦੇ ਕਸਬਾ ਕੰਗਨਪੁਰ 'ਚ ਸਥਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਛੋਟਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਬਜ਼ਾ-ਧਾਰਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਛੁਡਵਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ। ਕੁਝ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਛਪੀ ਖ਼ਬਰ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਰਧਾਮ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਰਖਵਾਲੀ ਕਰਨਾ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਸਬਾ ਕੰਗਨਪੁਰ 'ਚ ਸਥਿਤ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ

ਕਬਜ਼ਾ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸੰਗਤ ਅਰਪਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਬੁਲਾਰੇ ਸ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਮਦਾਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਸਾਰੇ ਗਏ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਛੋਟਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਕੰਗਨਪੁਰ ਕਸੂਰ ਵਿਚ ੧੯੪੭ ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਆਣ ਕੇ ਠਹਿਰਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਚਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੇਹਤਰ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਵੀ ਤੁਰੰਤ ਕਦਮ ਉਠਾਏਗੀ। ■

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਪਿੰਡ ਰਿਆੜ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ ਅਜਨਾਲਾ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਰਿਆੜ, ਤਹਿ: ਅਜਨਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ੩ ਮਈ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ; ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ੩੪ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਉੜੀਸਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ

ਭਾਈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੫੫੦-ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਰਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ੫ ਮਈ ਤੋਂ ੭ ਜੂਨ, ੨੦੧੯ ਤਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਰੋੜਕਿਲਾ (ਉੜੀਸਾ) ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ੧੦੬ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਥਿਆ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ, ਕਵਿਤਾ, ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਅਤੇ ਲੈਕਚਰ ਵੀ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਅਤੇ ਮੈਡਲ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸਮੁੱਚੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗਰਨਾ ਸਾਹਿਬ ਬੋਦਲ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਮੈਨੇਜਰ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗਰਨਾ ਸਾਹਿਬ ਬੋਦਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ੧੫ ਜੂਨ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ੫੩ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਛਾਪਾ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ੬ ਜੂਨ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮਹੱਲਾ, ਨੂਰਮਹਿਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੨੯ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ੭ ਜੁਲਾਈ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਪੰਜਵੀਂ ਮੈਂ ਸਾਹਿਬ, ਤਹਿ: ਫਿਲੌਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ੫੦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਪਿੰਡ ਕਾਮਲਪੁਰਾ ਤੇ ਮਾਛੀਨੰਗਲ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਕੈਂਪ

ਭਾਈ ਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਝੰਡੇਰ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿੰਡ ਕਾਮਲਪੁਰਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਰ ਕੈਂਪ ੧੨ ਤੋਂ ੨੦ ਜੂਨ, ੨੦੧੯ ਤਕ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੭੦ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਕੈਂਪ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਉਪਰੰਤ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮੈਡਲ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ, ਪ੍ਰਸੰਸਾ-ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਸ਼ੀਲਡਾਂ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ੨੩ ਤੋਂ ੩੦ ਜੂਨ, ੨੦੧੯ ਤਕ ਪਿੰਡ ਮਾਛੀਨੰਗਲ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਕੈਂਪ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੫੦ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਂਪ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਉਪਰੰਤ ਮੈਡਲ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਪਿੰਡ ਮੱਝੂਪੁਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਝੰਡੇਰ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿੰਡ ਮੱਝੂਪੁਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਅਜਨਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ੧੬ ਜੂਨ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ੨੧ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਮੁਖੀ, ਗੁਰ ਫ਼ਤਹਿ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਝੰਡੇਰ ਨੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਵੀ ਜੋੜਿਆ।

ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਬੀਬੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਕੌਰ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਏਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ, ਬਸਤੀ ਸ਼ੇਖ, ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ੧੭ ਜੂਨ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਤਹਿਤ ੬੫ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਮੈਂਬਰ ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ, ਸਕੱਤਰ ਇੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਮੈਨੇਜਰ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ, ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਸਾਹਿਬ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ੧੭ ਜੂਨ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ੯੪ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਪਿੰਡ ਹੇਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਝੰਡੇਰ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਹੇਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ੩੦ ਜੂਨ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ-ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ੨੮ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਫਤਹਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਭਾ ਤੇ ਭਾਈ ਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਝੰਡੇਰ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਭਾਈ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੁੰਥੀ, ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਿਰਪਾਉ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ।